

117254875

รูปแบบศิลปกรรมและพัฒนาการของมัস্যิตยำนปากคลองบางกอกใหญ่

โดย

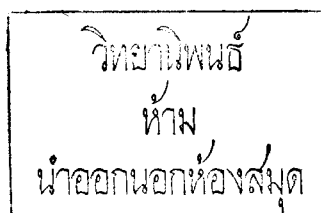
นางสาว เปรมิกา แก้ววรรณ

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรศิลปศาสตรบัณฑิต

สาขาประวัติศาสตร์ศิลปะ ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ

คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร

ปีการศึกษา 2559

26 ส.ค. 2561

ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร อนุมัติให้รายงานประกอบวิชา
310491 Individual Study in Art History การศึกษาเฉพาะบุคคลเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ศิลปะ เรื่อง
“รูปแบบศิลปกรรมและพัฒนาการของมัสยิดย่านปากคลองบางกอกใหญ่” เสนอโดย นางสาว เปรมิกา
แก้ววรรณ เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ศิลปะ

.....
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. อชิรัชญ์ ไชยพจน์พาณิชย์)

หัวหน้าภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ

...../...../.....

อาจารย์ที่ปรึกษารายงานการศึกษาเฉพาะบุคคลในประวัติศาสตร์ศิลปะ

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ประภัสสร ชูวิเชียร

คณะกรรมการสอบ

..... ประธานกรรมการ

(อาจารย์ณัฐพล จันทร์งาม)

(...../...../.....)

..... กรรมการ

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ประภัสสร ชูวิเชียร

(...../...../.....)

บทคัดย่อ

มัสยิดย่านปากคลองบางกอกใหญ่มีจำนวนห้าแห่ง มีประวัติศาสตร์มายาวนานตั้งแต่สมัยปลายกรุงศรีอยุธยาและรัตนโกสินทร์ตามลำดับ และมีการบูรณะอาคารเพื่อการใช้งานอยู่เสมอ ประเด็นที่น่าสนใจ คือ การเปลี่ยนแปลงของอาคารในแต่ละยุคสมัยที่มีลักษณะแตกต่างกัน จึงทำให้ผู้ศึกษาเกิดความสนใจถึงสาเหตุของการเปลี่ยนแปลงรูปแบบศิลปกรรมของมัสยิดในบริเวณนี้ และได้ทำการรวบรวมข้อมูลประวัติการบูรณะทั้งหมดตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน รวมถึงข้อมูลจากการภาคสนาม แล้ววิเคราะห์ทุกปัจจัยร่วมกัน ได้แก่ รูปแบบศิลปกรรม เหตุการณ์ร่วมสมัย สังคม เศรษฐกิจ การเมือง และประวัติศาสตร์ท้องถิ่น

ผลการศึกษาพบว่า มัสยิดกลุ่มสุนีย์และชีอะฮ์บริเวณปากคลองบางกอกใหญ่ มีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบอาคารของมัสยิดในแต่ละสมัยไปตามรูปแบบนิยมของแต่ละช่วงเวลา ได้แก่ กลุ่มสุนีย์ ในช่วงรัตนโกสินทร์ตอนต้น ใช้อาคารแบบไทยประเพณีและพระราชนิยมในรัชกาลที่ 3 ซึ่งเป็นรูปแบบที่นิยมสร้างในหมู่ศาสนสถานในช่วงระยะนี้ ส่วนกลุ่มชีอะฮ์ ในช่วงรัชกาลที่ 5-7 ใช้อาคารหลังคาทรงปั้นหยา ซึ่งเป็นอิทธิพลจากชวาและมลายู และกลายเป็นรูปแบบนิยมในหมู่อาคารบ้านเรือนทั่วไปของสยามในช่วงเวลานี้

ทั้งนี้ การเปลี่ยนแปลงที่แตกต่างกันออกไปทั้งในอดีตและปัจจุบัน ที่เปลี่ยนไปตามรูปแบบความนิยม ยังแสดงให้เห็นถึงสภาพสังคม เศรษฐกิจ และการเมืองในแต่ละยุคสมัยของมัสยิดย่านปากคลองบางกอกใหญ่ที่เจริญเติบโตควบคู่ไปในทางเดียวกับสถานะของอาณาจักรและประเทศ

ทั้งนี้ มัสยิดในย่านปากคลองบางกอกใหญ่บางแห่งก็มีการเปลี่ยนแปลงที่แตกต่างออกไป เนื่องจากมีเงื่อนไขเฉพาะของแต่ละมัสยิด เช่น การอนุรักษ์ความโบราณและงบประมาณจำกัดของมัสยิดบางหลวง แนวคิดการผสมผสานความเก่าและใหม่ของภูมิปัญญา ศาสนา งบประมาณที่จำกัดและการบริหารแบบท้องถิ่นของมัสยิดดีลฟีลลาร์

กิตติกรรมประกาศ

งานวิจัยเล่มนี้มาถึงความสำเร็จด้วยความกรุณาและช่วยเหลือจากหลายบุคคล เริ่มจากครอบครัว โดยเฉพาะคุณแม่ที่สนับสนุน เข้าใจ และให้กำลังใจคอยถามไถ่เป็นระยะ

อิหม่ามและชาวชุมชนของมัสยิดทั้งห้าแห่งที่ให้ข้อมูลและบทสัมภาษณ์อย่างเต็มที่ ทำให้รู้สึกว่าการนับถือศาสนาต่างกันไม่ใช่อุปสรรค หรือสิ่งกีดกั้นในการเปิดใจเรียนรู้ซึ่งกันและกัน และไม่มี ความลำบากใจในการอยู่ร่วมกันเลย ชาวมุสลิมน่ารักและใจดีกับหนูมากๆ ยินดีให้ข้อมูลอย่างเต็มที่

เพื่อนๆ ในทีมอาจารย์ดวงที่สู้เคียงข้างกันมาเป็นเวลา 4 เดือน ไปภาคสนามในฐานะทีมด้วยกัน ไปประชุมกันที่ร้านอาหารอร่อยๆ แลกเปลี่ยนความเห็นกัน

เพื่อนจิรวัดน์ หรือ จีวิต หรือไอแวน ที่ไปลงพื้นที่เพื่อสัมภาษณ์ข้อมูลด้วยกัน ถ่ายรูปให้ เดินตากแดดด้วยกันทั้งๆ ที่อากาศร้อน และคอยแบ่งปันข้อมูล ให้คำปรึกษา แนวคิดดีๆ มาตลอด

เพื่อนอาร์ม นครินทร์ เพิ่มเพชร ที่ให้คำปรึกษาแนะแนวทุกเรื่องอย่างเป็นเหตุเป็นผล และทำงานด้วยกันจนถึงดึกบ้าง เข้าบ้าง ช่วยกันกระตุ้นในการทำงานเสมอ อยู่ด้วยกัน สู้ด้วยกัน จบพร้อมกัน

และสุดท้าย ขอขอบคุณอาจารย์ที่ปรึกษางานวิจัยเล่มนี้ อาจารย์ประกฤษร์ ชูวิเชียร หรือพี่ดวง ที่รับหนูเข้าทีม แนะนำ ให้คำปรึกษา ใจดี ใจเย็น ไม่หงุดหงิด และการชี้แนะข้อบกพร่องต่างๆ ทำให้หนูรู้ว่าการเขียนงานที่ดีควรจะเป็นอย่างไร และสอนการวิเคราะห์อย่างเป็นเหตุเป็นผล ตั้งแต่เริ่มจนจบการทำงานวิจัยเล่มนี้ หนูไม่เคยรู้สึกเสียใจที่มีพี่ดวงเป็นที่ปรึกษา มีความสุขและรู้สึกอบอุ่นมากๆ ค่ะ

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทที่ 1 บทนำ	1
- ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	1
- ความมุ่งหมายและวัตถุประสงค์ของการศึกษา	2
- สมมติฐานของการศึกษา	2
- ขอบเขตของการศึกษา	3
- ขั้นตอนของการศึกษา	3
- แหล่งข้อมูลที่ใช้ในการศึกษา	3
บทที่ 2 ประวัติความเป็นมาของมุสลิมและมัสยิดย่านปากคลองบางกอกใหญ่	4
- ประวัติศาสตร์ย่านคลองบางกอกใหญ่	4
- ประวัติมัสยิดย่านปากคลองบางกอกใหญ่	6
- สรุป	8
บทที่ 3 รูปแบบและการเปลี่ยนแปลงทางศิลปกรรมของมัสยิดย่านปากคลองบางกอกใหญ่	9
- มัสยิดต้นสน	9
- มัสยิดบางหลวง	21
- กุฎีเจริญพาศน์	26
- มัสยิดดิลฟีลลาห์	35
- มัสยิดผดุงธรรมอิสลาม	39
- สรุป	42
บทที่ 4 สาเหตุของการเปลี่ยนแปลงรูปแบบศิลปกรรมของมัสยิดย่านปากคลองบางกอกใหญ่	44
4.1 กลุ่มชุมชนีย์	44
- มัสยิดต้นสน	44
- ระยะแรก : สถาปัตยกรรมแบบพื้นถิ่น	44
- ระยะที่สอง : สถาปัตยกรรมแบบไทย	45

สารบัญ (ต่อ)

เรื่อง	หน้า
- มัสยิดต้นสน	
- ระยะที่สาม : สถาปัตยกรรมแบบไทยผสมอิสลาม	47
- ระยะสุดท้าย : สถาปัตยกรรมแบบอิสลามบริสุทธิ์	49
- มัสยิดบางหลวง	52
- ระยะแรก : สถาปัตยกรรมแบบพื้นถิ่น	52
- ระยะที่สอง : สถาปัตยกรรมแบบไทยประเพณีและพระราชนิยมในรัชกาลที่ 3	52
4.2 กลุ่มชีอะฮ์	54
- กุฎีเจริณูพาศน์	54
- ระยะแรก : สถาปัตยกรรมแบบพื้นถิ่น	54
- ระยะที่สอง : สถาปัตยกรรมแบบอิสลามพื้นถิ่น	55
- ระยะสุดท้าย : สถาปัตยกรรมแบบอิสลามพื้นถิ่นผสมอิสลามแท้	56
- มัสยิดดิลฟีลลาห์	58
- ระยะแรกและระยะสุดท้าย : สถาปัตยกรรมแบบพื้นถิ่น	58
- ระยะที่สอง : สถาปัตยกรรมแบบอิสลามพื้นถิ่น	58
- มัสยิดผดุงธรรมอิสลาม	59
- ระยะแรก : สถาปัตยกรรมแบบพื้นถิ่น	59
- ระยะที่สอง : สถาปัตยกรรมแบบอิสลามพื้นถิ่น	59
- ระยะสุดท้าย : สถาปัตยกรรมแบบอิสลามบริสุทธิ์	59
- สรุป	59

สารบัญ (ต่อ)

เรื่อง	หน้า
บทที่ 5 ความสัมพันธ์และความแตกต่างของแนวคิดการสร้างสถาปัตยกรรมมัสยิดย่านปากคลองบางกอกใหญ่	61
5.1 จุดร่วม	61
- สถาปัตยกรรมแบบพื้นถิ่นในระยะแรกของมัสยิด	61
- สถาปัตยกรรมแบบไทยของมัสยิดต้นสนและมัสยิดบางหลวง	61
- สถาปัตยกรรมแบบอิทธิพลตะวันตกหรือแบบอิสลามพื้นถิ่น	61
- สถาปัตยกรรมแบบอิสลามบริสุทธิ์	62
5.2 จุดต่าง	63
- ความแตกต่างของอาคารในปัจจุบันของมัสยิดบางหลวง กุฎีเจริญพาศน์ และมัสยิดดิลฟีลลาห์	63
- สรุป	64
บทที่ 6 บทสรุป	65
บรรณานุกรม	67

สารบัญภาพ

ภาพที่		หน้า
1	พระตำหนักวัดไทร บางขุนเทียน	11
2	ซุ้มมิฮ์รอบหลังเดิมของมัสยิดต้นสน	14
3	ภาพมัสยิดต้นสนถ่ายเมื่อปีพ.ศ. 2489 ส่วนของหน้าบ้านและอาคารหลักสร้างสันนิษฐานว่าสร้างในสมัยรัชกาลที่ 3 และสร้างแผงกันเพิ่มเติมภายหลังในช่วงรัชกาลที่ 5	17
4	รัชกาลที่ 8 และพระอนุชา ครึ่งเสด็จเยือนมัสยิดต้น พ.ศ. 2489	17
5	มัสยิดต้นสน ถ่ายเมื่อ พ.ศ. 2550	18
6-7	มัสยิดต้นสนหลังปัจจุบัน พ.ศ. 2560	20
8	ลวดลายฉลุของมัสยิดต้นสน	20
9	ภายในมัสยิดต้นสน	20
10	หน้าต่างภายในมัสยิดต้นสน	20
11	อาคารสมาคมสนธิอิสลาม	20
12	มัสยิดอัลมุรซี อาบูลาบาส เมืองอเล็กซานเดรีย ประเทศอียิปต์	21
13	มัสยิดบางหลวง ถ่ายเมื่อ ปีพ.ศ. 2550	23
14	หน้าต่างของมัสยิดบางหลวง	23
15-16	การตกแต่งขอบประตูและหน้าต่างของมัสยิดบางหลวง	23
17-18	ซุ้มมิฮ์รอบของมัสยิดบางหลวง	23
19-20	ซุ้มมิฮ์รอบของมัสยิดบางหลวง	24
21-22	มัสยิดบางหลวงหลังปัจจุบัน และพื้นภายในมัสยิด (พ.ศ. 2560)	24
23	มัสยิดบางหลวงหลังปัจจุบัน (พ.ศ. 2560)	25
24	หน้าบ้านมัสยิดในปัจจุบัน (พ.ศ. 2560)	25

สารบัญภาพ (ต่อ)

ภาพที่		หน้า
25-27	ส่วนชายคาต่อเติมของมัสยิดบางหลวง	25
28	หน้าต่างภายในมัสยิดบางหลวง	26
29	กรอบรูปคำสอนที่บนหน้าต่างมัสยิดบางหลวง	26
30	งานบรรจูลัทธิธรรมฝังที่ผนังมัสยิดบางหลวง	26
31	ภาพถ่ายกุฎีเจริญพาศน์สมัยรัชกาลที่ 5	28
32	มัสยิดนิคมุดดิน จ.ปัตตานี	29
33	ภาพถ่ายรูปแบบซุ้มสมัยรัชกาลที่ 5-6 ของกุฎีเจริญพาศน์	30
34	กุฎีเจริญพาศน์ ถ่ายเมื่อประมาณพ.ศ. 2540-2545	31
35	กุฎีเจริญพาศน์ เมื่อปีพ.ศ. 2550	31
36	กุฎีเจริญพาศน์หลังปัจจุบัน พ.ศ. 2560	33
37	มุขด้านหน้าของกุฎีเจริญพาศน์	33
38	กระเบื้องปูละเอียดบริเวณกำแพงของมุขด้านหน้า	34
39	การเจาะช่องรูปดาวที่ผนังด้านบน	34
40	การเจาะช่องให้แสงเข้าภายในอาคาร	34
41	กระเบื้องโทนสีฟ้าภายในกุฎี	34
42	การประดับตัวอักษรสำหรับบริเวณซุ้มมิฮ์รอบ	34
43	มิมบ์ของกุฎีเจริญพาศน์	34
44	มัสยิดศิลปะเปอร์เซียในประเทศอิหร่าน	35
45	มัสยิดศิลปะเปอร์เซียในประเทศอิหร่าน	35
46	มัสยิดศิลปะอิหร่านหลังปัจจุบัน พ.ศ. 2560	37

สารบัญภาพ (ต่อ)

ภาพที่		หน้า
47	ภายในมัสยิดติลฟีลลาห์	37
48	การเจาะรูรับแสงและกระเบื้องประดับจีน	38
49	ลูกกรงบริเวณด้านเข้ามัสยิด	38
50	ซุ้มมีย์รอบของมัสยิดติลฟีลลาห์	38
51	มิมบ์รของมัสยิดติลฟีลลาห์	38
52	ภาพถ่ายของในหลวงรัชกาลที่ 9 ครั้งเสด็จเยือนกุฎีเจริญพาศน์ พร้อมสมเด็จพระนางเจ้าฯ สมเด็จพระย่า และสมเด็จพระพี่นาง เพื่อทอดพระเนตรการประกอบพิธีกรรมของเจ้าเซ็น เมื่อปีพ.ศ. 2496	38
53	ภาพขยายมิมบ์รเก่าของกุฎีเจริญพาศน์ ซึ่งมีรูปแบบคล้ายกับมิมบ์ร ของมัสยิดติลฟีลลาห์	38
54	อาคารหลังที่ 2 ของมัสยิดมดุงธรรมอิสลาม เมื่อปีพ.ศ. 2482	39
55	อาคารหลังที่ 4 ของมัสยิดมดุงธรรมอิสลาม เมื่อปีพ.ศ. 2504	40
56	มัสยิดมดุงธรรมอิสลามหลังปัจจุบัน พ.ศ.2560	41
57	กรอบประตู Pishtaq	41
58	ลวดลายประดับของ Pishtaq	41
59	โดมเล็กที่มุมทั้งสองข้าง	41
60	มัสยิดดาวิช ศิลปะอิสลาม สกูลช่างอิหร่าน หรือศิลปะเปอร์เซีย เมืองโกนาบัด ประเทศอิหร่าน	42
61	หลุมละหมาดของมัสยิดมดุงธรรมอิสลาม	42

บทที่ 1

บทนำ

1. ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ประเทศไทยประกอบด้วยหลายชนชาติ มีประวัติอพยพมาตั้งแต่ครั้งอดีต หนึ่งในนั้นคือชาวมุสลิม มุสลิมมีประวัติการเข้ามาตั้งถิ่นฐานในประเทศไทยชัดเจนอย่างน้อยราวต้นสมัยกรุงศรีอยุธยา¹ ในรัชสมัยของ พระบรมไตรโลกนาถ (พ.ศ.1991-2031) ทรงปฏิรูประบบการบริหารราชการแผ่นดิน ในราชการฝ่ายพระคลัง ทรงแต่งตั้งชาวมุสลิมเป็นเจ้าของท่าอาวา ทำหน้าที่ดูแล ติดต่อค้าขายกับเมืองแขกและต่างประเทศ ตั้งแต่ช่วงนี้เป็นต้นมาพวกแขกหรือมุสลิมเริ่มมีอำนาจทางการเมืองระดับสูงมากขึ้น มีบทบาททางสังคมในฐานะบุคคลสำคัญของพระราชสำนัก สืบเนื่องต่อมาเรื่อยจนถึงสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ชาวมุสลิมทำประโยชน์ให้กับอาณาจักรกรุงศรีอยุธยาจนเศรษฐกิจของอาณาจักรเจริญรุ่งเรือง และมีการจัดตั้งเมืองเป็นเมืองหน้าด่านทางทะเลที่สำคัญของกรุงศรีอยุธยา ทำหน้าที่จัดเก็บภาษีสินค้า ที่บริเวณเมืองบางกอก ซึ่งเป็นเมืองหน้าด่านทางทิศใต้ของกรุงศรีอยุธยา กลายเป็นจุดรวมชาวต่างชาติที่เข้ามาติดต่อค้าขายและเริ่มตั้งถิ่นฐานอาศัยจำนวนมาก บางกอกจึงกลายเป็นเมืองสำคัญด้านทหารและเศรษฐกิจของกรุงศรีอยุธยา

นอกจากนั้นเมื่อกรุงศรีอยุธยาแตก ชุมชนชาวมุสลิมที่อยู่ริมแม่น้ำในกรุงศรีอยุธยาได้อพยพหนีโดยการล่องเรือแพลงมาตามแนวของแม่น้ำเจ้าพระยามาลงหลักปักฐานกันเป็นกลุ่มใหญ่บริเวณคลองบางกอกใหญ่อีก ทำให้ประชากรชาวมุสลิมในพื้นที่บางกอกใหญ่มีจำนวนหนาแน่นขึ้น กลายเป็นชุมชนชาวมุสลิมที่สำคัญในสมัยธนบุรีและรัตนโกสินทร์ จึงเกิดการสร้างมัสยิด เพื่อเป็นสถานที่ประกอบศาสนกิจต่อพระผู้เป็นเจ้า

ชาวมุสลิมสามารถแบ่งออกเป็นสองกลุ่ม คือ กลุ่มชีอะฮ์ และกลุ่มซุนนีย์ กลุ่มซุนนีย์มาตั้งรกรากอยู่ในย่านนี้ตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย ได้สร้างมัสยิดที่มีอายุเก่าแก่ที่สุดบริเวณปากคลองบางกอกใหญ่ คือ มัสยิดต้นสน และต่อมาในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ช่วงรัชกาลที่ 1 มีการสร้างมัสยิดบางหลวงขึ้น ส่วนกลุ่มชีอะฮ์ มีกุฎีเจริญพาศน์ มัสยิดดิลฟีลลาห์ และมัสยิดมดุงธรรมอิสลาม แสดงให้เห็นถึงความเจริญเติบโตและความหนาแน่นของประชากรชาวมุสลิมในย่านนี้อย่างชัดเจน

มัสยิดในย่านบางกอกใหญ่นี้ ในช่วงแรกมีลักษณะทางสถาปัตยกรรมที่สอดคล้องกับสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นของกรุงเทพฯ ทั้งในแง่ของรูปทรงและการวางผัง โดยคำนึงถึงการใช้ชีวิตของชาวบ้านและภูมิอากาศเป็นหลัก คือ เป็นเรือนไม้ หลังคาจั่ว มีชาน และมีชายคายื่นยาว กันแดดกันฝน คล้ายลักษณะโบสถ์วัดหรือบ้าน

¹ คำตอบปัญหาประวัติเรื่องอาณาจักร ศิลปวัฒนธรรม, 2543, 31.

ขนาดใหญ่ มีการซ่อมแซมอยู่เสมอเพราะอาคารไม้ไม่คงทนถาวร² จนกระทั่งสมัยรัชกาลที่ 2-3 ชุมชนต่างๆ เริ่มมีความมั่นคง เช่น ใน พ.ศ. 2358 ชุมชนมัสยิดต้นสนได้ขยายตัวขึ้น สัปบุรุษอาวุโสของมัสยิดซึ่งเป็นขุนนางและมีบทบาทในราชสำนักได้ตกลงที่จะใช้รูปแบบสถาปัตยกรรมระดับสูงความพิเศษของมัสยิด ที่จะพบได้ตามวัดและวังในกรุงเทพฯ เท่านั้น จึงเปลี่ยนจากอาคารไม้ดั้งเดิมมาเป็นก่ออิฐถือปูนอย่างทันสมัย ทำตามอย่างศิลปะพระราชานิยมที่พบสถาปัตยกรรมลักษณะนี้ในวัดที่สร้างในสมัยรัชกาลที่ 3 เมื่อเวลาผ่านไปอันต้องเกิดการเปลี่ยนแปลงของมัสยิด ซึ่งอาจเกิดหลายปัจจัย เช่น การพังลงของมัสยิด จึงต้องซ่อมมัสยิดเพื่อทำหน้าที่เป็นศาสนสถานประกอบพิธีกรรมเพื่อพระเป็นเจ้าต่อไป

แต่ประเด็นที่น่าสนใจในการศึกษา คือ การเปลี่ยนแปลงรูปแบบศิลปกรรมที่แตกต่างกันออกไปของมัสยิดที่อยู่ในบริเวณเดียวกัน ซึ่งเคยมีและยังคงรูปแบบที่มีความพิเศษกว่ามัสยิดในพื้นที่อื่นของกรุงเทพมหานคร เช่น สถาปัตยกรรมไทยแบบพระราชานิยมในรัชกาลที่ 3 อาคารทรงปั้นหยา อาคารทรงปั้นหยาผสมศิลปะอิสลาม และการเปลี่ยนมาเป็นสถาปัตยกรรมแบบอิสลามบริสุทธิ์ เป็นต้น ผู้ศึกษาจึงมีความมุ่งหมายใช้การเปลี่ยนแปลงของรูปแบบศิลปกรรมในแต่ละสมัยของแต่ละมัสยิด เป็นหัวใจหลักสำคัญของงานวิจัย เพื่อนำมาวิเคราะห์ ตีความ สะท้อนถึงปัจจัยต่างๆ ที่คงจะมีนัยยะหรือปัจจัยสำคัญซ่อนอยู่ และสิ่งที่สำคัญที่สุดคือ การค้นหาสาเหตุในการสร้างอาคารที่แตกต่างกัน เพื่อให้เห็นถึงเรื่องราวที่เกิดขึ้นในประวัติศาสตร์อย่างเป็นเหตุเป็นผล และสอดคล้องกับหลักฐานที่มีอยู่

2. ความมุ่งหมายและวัตถุประสงค์ของการศึกษา

1. เพื่อศึกษาประวัติความเป็นมาของชาวมุสลิมในย่านปากคลองบางกอกใหญ่ กรุงเทพมหานคร
2. เพื่อศึกษาวิเคราะห์รูปแบบศิลปกรรมของมัสยิดในย่านปากคลองบางกอกใหญ่ กรุงเทพมหานคร
3. เพื่อศึกษาพัฒนาการของชุมชนปากคลองบางกอกใหญ่ กรุงเทพมหานคร

3. สมมติฐานของการศึกษา

พัฒนาการรูปแบบศิลปกรรมที่แตกต่างกันในแต่ละสมัยของแต่ละมัสยิด น่าจะมาจากปัจจัยหลายประการ เช่น เวลา ความนิยมเฉพาะกลุ่ม มุสลิมกลุ่มใหม่ที่เข้ามาอาศัยในพื้นที่ การเมืองในสมัยนั้นๆ ความเกี่ยวข้องทางใดทางหนึ่งกับชนชั้นกษัตริย์หรือบุคคลชนชั้นสูงในราชสำนักไทย และความสัมพันธ์ระหว่างมัสยิด

---

² อาดิศร์ อิดริส รักชมณี, มัสยิดในกรุงเทพฯ, (กรุงเทพฯ : มติชน, 2557), 98-99.

4. ขอบเขตของการศึกษา

ศึกษารูปแบบศิลปกรรมของมัสยิดในย่านปากคลองบางกอกใหญ่กับชุมชนปากคลองบางกอกใหญ่ กรุงเทพมหานคร โดยวิเคราะห์จากหลักฐานรูปแบบศิลปกรรมของมัสยิดในแต่ละยุคสมัย ทั้งในภาพถ่ายเก่า ข้อมูลลายลักษณ์อักษร และรูปแบบปัจจุบัน ร่วมกับข้อมูลทางประวัติศาสตร์ ข้อมูลภาคสนาม เพื่อสะท้อนประวัติศาสตร์และพัฒนาการของชุมชนปากคลองบางกอกใหญ่ตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน

5. ขั้นตอนการศึกษา

1. เก็บข้อมูลจากเอกสารที่เกี่ยวข้องและมีประโยชน์ต่อการศึกษา เช่น หนังสือ บทความ การศึกษา งานวิจัยต่างๆ ที่มีความเกี่ยวข้อง
2. เก็บข้อมูลภาคสนามที่มัสยิดย่านปากคลองบางกอกใหญ่ กรุงเทพมหานคร และแหล่งอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง
3. วิเคราะห์ข้อมูลทางด้านรูปแบบศิลปกรรมร่วมกับประวัติศาสตร์และพัฒนาการของชุมชน
4. สรุปผลการศึกษาที่ได้จากการวิเคราะห์ข้อมูลต่างๆ
5. นำเสนอข้อมูลที่ได้จากการศึกษาโดยการจัดพิมพ์เป็นรูปเล่ม

6. แหล่งข้อมูลที่ใช้ในการศึกษา

1. หอสมุดกลาง มหาวิทยาลัยศิลปากร วังท่าพระ
2. หอสมุดกลาง มหาวิทยาลัยศิลปากร วิทยาเขตพระราชวังสนามจันทร์
3. หอสมุดกลาง มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
4. เก็บข้อมูลจากการภาคสนามย่านปากคลองบางกอกใหญ่ กรุงเทพมหานคร

ประวัติความเป็นมาของมุสลิมและมัสยิดย่านปากคลองปากกอกใหญ่

2.1 ประวัติศาสตร์ย่านคลองบางกอกใหญ่

“คลองบางกอกใหญ่” หรือ “คลองบางข้าหลวง” หรือ “คลองบางหลวง” เป็นคลองเก่าแก่ที่มีประวัติศาสตร์มายาวนาน มีการตั้งถิ่นฐานภายในบริเวณนี้มาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา เดิมเป็นแม่น้ำเจ้าพระยาสายเดิม เป็นจุดเชื่อมต่อเส้นทางคมนาคมทางน้ำกับคูเมืองเดิมในสมัยกรุงธนบุรีและคลองสำคัญอื่นๆอีกหลายสาย³

ในรัชสมัยสมเด็จพระไชยราชาธิราช (ครองราชย์ พ.ศ. 2077-2089) ทรงโปรดให้ขุดคลองบางกอกใหญ่ขึ้นที่ย่านบางกอก เพื่ออำนวยความสะดวกแก่เรือสินค้านานาชาติในยุคที่การค้าทางทะเลเฟื่องฟู โดยให้ขุดคลองลัดเป็นทางตรงในเนื้อที่ดินที่เริ่มต้นจากปากคลองบางกอกน้อยมาทะลุปากคลองบางกอกใหญ่ เพื่อให้เป็นคลองลัดตรงสำหรับเส้นทางคมนาคมทางการค้าและเป็นจุดยุทธศาสตร์ เมื่อขุดเสร็จแล้วได้พระราชทานนามคลองนี้ว่า “คลองลัดบางกอกใหญ่”⁴

หลังจากที่มีการขุดคลองลัดบางกอกในสมัยพระไชยราชาธิราช พื้นที่บริเวณบางกอกจึงถูกใช้เป็นเมืองท่าและเมืองด่านที่สำคัญ โดยในสมัยสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ (ครองราชย์ พ.ศ. 2091-2111) กำหนดให้เป็นจุดพักเรือทอดสมอของเรือที่จะเข้ามาสู่กรุงศรีอยุธยา เพื่อแจ้งรายละเอียดการเดินทางและเก็บภาษี เรียกว่าขนอนบางกอก ในยุคนี้อมีการค้ามีความเจริญรุ่งเรืองมาก คลองบางกอกจึงกลายเป็นพื้นที่สำคัญในการสัญจรขนส่งสินค้า

ส่วนด้านยุทธศาสตร์นั้น ทำหน้าที่เป็นเมืองหน้าด่านทางทะเล ป้องกันศัตรูที่จะเข้ามาทางด้านใต้ของกรุงศรีอยุธยา และตรวจตราจัดเก็บภาษีสินค้าที่ผ่านเข้าออก⁵ จึงเริ่มมีผู้คนเริ่มตั้งถิ่นฐานหนาแน่นขึ้นในบริเวณนี้

ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช มีการก่อกบฏเกิดขึ้น เรียกว่า กบฏมัทกะสัน เป็นกลุ่มกบฏชาวมุสลิมประมาณ 300 คน คนกลุ่มนี้เกิดความไม่พอใจเมื่อกลุ่มชาวคริสต์มีอำนาจมากขึ้น ซึ่งแต่เดิมชาวมุสลิมกุมอำนาจนี้มาก่อน จึงก่อความวุ่นวายภายในกรุงศรีอยุธยา แต่ถูกปราบปรามจนต้องลงเรือหนีล่องตามแม่น้ำผ่าน

³ อัสวิน ชาบารา. การศึกษาชุมชนมุสลิมบริเวณคลองบางกอกใหญ่ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น. สารนิพนธ์ (ศศ.บ. (โบราณคดี))--มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2549. 43.

⁴ เรื่องเดียวกัน. หน้าเดียวกัน.

⁵ สุตารา สุจฉายา. ธนบุรี. (กรุงเทพฯ : สารคดี. 2553), 30.

ไปทางบางกอก และถูกสกัดกั้นจากกองทหารยุโรปที่รักษาเมืองบริเวณป้อมวิชัยประสิทธิ์ หรือบริเวณปากคลองบางกอกใหญ่ในปัจจุบัน แต่พวกทหารพื้นเมืองกับพวกแขกมักกะสันก็ยังคงก่อความวุ่นวายทั่วเมืองธนบุรี ต่อประมาณหนึ่งเดือนกว่าจะถูกกำจัดออกไปโดยทหารยุโรป⁶ กฎมักกะสันจึงเป็นข้อมูลที่แสดงให้เห็นว่าพื้นที่บริเวณปากคลองบางกอกใหญ่ในสมัยพระนารายณ์มหาราชมีชาวมุสลิมเข้ามาเกี่ยวข้องกับค่อนข้างแน่นอน

นอกจากนี้ในสมัยพระนารายณ์มหาราช ชาวมุสลิมได้เป็นข้าราชการในตำแหน่งสำคัญหลายท่าน หนึ่งในนั้นคือ พระยาราชวังสัน (มะหะหมุด) ซึ่งได้รับโปรดเกล้าให้เป็นเสนาบดีคุมกองทัพเรือและมีหน้าที่กำกับดูแลพลทหารชาวฝรั่งเศส 22 นาย ที่รัฐบาลสยามจ้างมารักษาป้อมวิไชยเอนทร์ และในช่วงที่พระยาราชวังสันมารับราชการที่ป้อมนี้ ท่านได้อพยพย้ายมาลงหลักปักฐานบริเวณนี้พร้อมกับครอบครัว และได้ร่วมกับนายทัพนายกองทหารที่เป็นมุสลิมสร้างมัสยิดต้นสนขึ้นในปี พ.ศ. 2231⁷ หลักฐานเรื่อง พระยาราชวังสัน (มะหะหมุด) เป็นผู้รักษาป้อมเมืองบางกอก “...เจ้าพะญาราชวังสันเสนี (มะหะหมุด) เปนผู้สร้างสุเหร่าสุหนี่กะฎีใหญ่ วัดแขกกรมวัดหงษารามไทยในคลองบางกอกใหญ่ สร้างเมื่อจุฬศักราช 1050 ปีมะโรงนักษัตรสมิทธิศก เรื่องราวดังกล่าวนี้มีอยู่ในตำนานเจ้าแม่วัดดุสิตบ้าง มีอยู่ในสมุดพิมพ์อักษรภาษาฝรั่งเศสชื่อละโว้ เชียงบาทหลวงตีปองผู้แต่ง...”⁸ ซึ่งตรงกับปี พ.ศ. 2231 พอดี จึงสันนิษฐานว่า ‘สุเหร่าสุหนี่กะฎีใหญ่วัดแขกกรมวัดหงษารามไทยในคลองบางกอกใหญ่’ ที่กล่าวถึง น่าจะหมายถึงมัสยิดต้นสน มัสยิดแห่งแรกบริเวณคลองบางกอกใหญ่

ต่อมาในสมัยกรุงธนบุรี หลังจากที่พระเจ้าตากสินรวบรวมบ้านเมืองเป็นปึกแผ่นแล้ว จึงเริ่มมีการตั้งหลักปักฐานมากขึ้น โดยพระเจ้าตากสินได้ตั้งพระราชวังอยู่บริเวณปากคลอง และพระราชทานที่ดินริมคลองให้บรรดาข้าหลวงตั้งบ้านเรือน⁹ เมื่อมีความเข้มแข็งทางด้านกรปกครองและเศรษฐกิจมากขึ้น ทำให้มีผู้คนอพยพมาตั้งถิ่นฐานบริเวณนี้เพิ่มขึ้น ทั้งมาจากกรุงศรีอยุธยาและชาวต่างชาติที่เข้ามาติดต่อค้าขาย โดยเฉพาะด้านทิศตะวันตกของคลองจะเป็นการตั้งถิ่นฐานเก่าแก่ของชาวมุสลิม หากจะจำแนกความแตกต่างของกลุ่มมุสลิม

---

⁶ วาทิน ศานดี สันติ. กฎมักกะสัน. 2550. แหล่งที่มา : <https://www.gotoknow.org/posts/138679>. เข้าถึงเมื่อวันที่ 30 พฤษภาคม 2560.

⁷ อัครวิน ชาบารา. การศึกษาชุมชนมุสลิมบริเวณคลองบางกอกใหญ่ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น. สารนิพนธ์ (ศศ.บ. (โบราณคดี))--มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2549.

⁸ กุหลาบ ตฤณานนท์. ประวัติเจ้าพะญากษัตริยา (ม.ร.ว.ลพ) เจ้าพะญาบดินทรเดชา (ม.ร.ว.อรุณ). (พระนคร : โรงพิมพ์สยามประภท. 2456), 18.

⁹ อัครวิน ชาบารา. การศึกษาชุมชนมุสลิมบริเวณคลองบางกอกใหญ่ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น. สารนิพนธ์ (ศศ.บ. (โบราณคดี))--มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2549. 50.

สามารถแบ่งออกได้เป็น 2 กลุ่ม ซึ่งสองกลุ่มนี้ถูกเรียกว่า กลุ่มซุนนีย์และกลุ่มชีอะฮ์ และปรากฏการอยู่ร่วมกันเป็นกลุ่มชุมชนดังนี้

1. ชุมชนมุสลิมซุนนีย์

มุสลิมซุนนีย์เข้ามาตั้งแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี มีบรรพบุรุษจากเชื้อชาติต่างๆ เช่น อาหรับ เปอร์เซีย ขวา มลายู จาม เขมร อินเดีย ปากีสถาน บังคลาเทศ อัฟกานิสถาน และจีน ตั้งถิ่นฐานเป็นชุมชนในธนบุรี บางชุมชนมีมาก่อนสมัยธนบุรี บางชุมชนเกิดขึ้นในสมัยธนบุรีและรัตนโกสินทร์ตามลำดับเวลาที่อพยพเข้ามา และถือว่าเป็นชาวมุสลิมส่วนใหญ่ มีแหล่งที่อยู่อาศัยกระจัดกระจายทั่วไป แต่บริเวณคลองบางกอกใหญ่จะมีชุมชนซุนนีย์ที่สำคัญอยู่บริเวณปากคลอง

2. ชุมชนมุสลิมชีอะฮ์

มุสลิมชีอะฮ์บริเวณคลองบางกอกใหญ่อพยพมาจากกรุงศรีอยุธยา มีบทบาทหน้าที่สำคัญในตำแหน่งระดับประเทศ ได้แก่ พระยาจุฬาราชมนตรี โดยสืบเชื้อสายมาจากท่านเจกอะหมัด การรวมตัวที่บริเวณนี้เกิดขึ้นช้ากว่าชุมชนซุนนีย์เล็กน้อย ในระยะแรกจึงต้องใช้ศาสนสถานร่วมกับมุสลิมซุนนีย์ และมีถิ่นฐานที่อยู่อาศัยอยู่บริเวณกลางคลองบางกอกใหญ่ หรือถนนคูขนานกับมัสยิดต้นสนในปัจจุบัน

2.2 ประวัติมัสยิดย่านปากคลองบางกอกใหญ่ จำนวน 5 มัสยิด ได้แก่

2.2.1 ประวัติมัสยิดต้นสน

มัสยิดต้นสนตั้งอยู่บริเวณปากคลองบางกอกใหญ่ เป็นมัสยิดที่สำคัญและเก่าแก่ในกรุงเทพมหานคร เป็นศูนย์กลางของมุสลิมซุนนีย์ในพื้นที่ธนบุรี มัสยิดต้นสนสันนิษฐานว่าเกิดขึ้นหลังจากที่สมเด็จพระชัยราชาธิราช (ครองราชย์ พ.ศ. 2077-2089) ทรงโปรดเกล้าให้ขุดคลองลัดบางกอกใหญ่ขึ้น เพื่ออำนวยความสะดวกแก่เรือสินค้านานาชาติในยุคที่การค้าทางทะเลเฟื่องฟู ต่อมาในสมัยสมเด็จพระมหาจักรพรรดิได้ยกฐานะด่านขนอนเป็นเมืองธนบุรีในปี พ.ศ. 2100 ทำหน้าที่เป็นเมืองหน้าด่านของกรุงศรีอยุธยา ป้องกันศัตรูที่จะเข้ามาทางด้านใต้ ตรวจตราจับเก็บภาษีสินค้าที่ผ่านเข้าออก¹⁰ เนื่องจากเรือทุกลำที่จะเข้าไปสู่กรุงศรีอยุธยาจะต้องจอดและแสดงตัวที่บริเวณนี้ จึงทำให้เกิดการรวมตัวของผู้คนหลายกลุ่มชาติพันธุ์และกลายเป็นชุมชนขึ้นหนึ่งในนั้นคือกลุ่มชาวมุสลิม จึงได้สร้างมัสยิดขึ้นเพื่อเป็นสถานที่ประกอบศาสนกิจตามหลักศาสนาอิสลาม

¹⁰ สุตารา สุฉายา. ธนบุรี. (กรุงเทพฯ : สารคดี. 2553), 30.

2.2.2 ประวัติมัสยิดบางหลวง

มัสยิดบางหลวงมีประวัติก่อตั้งขึ้นหลังมัสยิดต้นสน เพื่อรองรับจำนวนมุสลิมที่มากขึ้นในบริเวณนี้ ในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ 1 ปีพ.ศ. 2328 โดยท่านโต๊ะหยี ผู้ซึ่งเป็นคหบดีใหญ่ผู้หนึ่ง ได้เป็นหัวหน้ารวบรวมเงินปลุกสร้างมัสยิดขึ้นที่ฝั่งตะวันออกของปากคลองบางกอกใหญ่ อยู่ตรงข้ามวัดหงส์รัตนาราม และขนานนามว่า “กะฎีขาว” หรือ มัสยิดบางหลวงในปัจจุบัน¹¹

2.2.3 ประวัติกุฎีเจริญพาศน์

กุฎีเจริญพาศน์ตั้งอยู่บริเวณกลางคลองบางกอกใหญ่ เป็นศาสนสถานของมุสลิมชื้อะฮ์แห่งที่สองของกรุงเทพฯ พระยาจุฬาราชมนตรี (อากาหยี) สร้างขึ้นเมื่อต้นกรุงรัตนโกสินทร์ สมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ 1 แต่เดิมมีชื่อว่า “กุฎีล่าง” เรียกคู่กับ “กุฎีบน” อีกชื่อหนึ่งของกุฎีหลวง มัสยิดของกลุ่มชื้อะฮ์แห่งแรกในกรุงเทพมหานคร สันนิษฐานว่าการเรียกชื่อมาจากการกำหนดที่ตั้งพระราชวังเดิมสมัยธนบุรีเป็นเกณฑ์¹² ที่ดินของกุฎีเจริญพาศน์ได้มาจากการพระราชทานที่ดินของรัชกาลที่ 1 เพื่อสร้างกุฎี¹³ ซึ่งเป็นการขยายตัวแยกชุมชนออกมาจากกุฎีหลวงอีกทีหนึ่ง

บรรพบุรุษของชาวมุสลิมกุฎีเจริญพาศน์เป็นมุสลิมชื้อะฮ์ที่มาจากประเทศอิหร่าน สืบเชื้อสายมาจากเจกอะหมัด จุฬาราชมนตรีคนแรกของกรุงศรีอยุธยาอีกทีหนึ่ง มุสลิมชื้อะฮ์ถือว่าเป็นมุสลิมที่มีบทบาทในราชสำนักของกรุงศรีอยุธยาตั้งแต่สมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช เมื่อครั้งกรุงแตก ปี พ.ศ. 2310 เกิดความระส่ำระสายให้กับอาณาจักรเป็นอย่างมาก ครอบครัวยุทธ์พลัดพรากกัน ถิ่นฐานเดิมมีแต่ความวุ่นวาย จึงต้องแสวงหาหลักแหล่งใหม่ มุสลิมกลุ่มนี้จึงอพยพลงแม่น้ำเจ้าพระยาลงมาทางใต้เพื่อตั้งรกรากใหม่ และลงหลักปักฐานบริเวณนี้เนื่องจากเป็นพื้นที่ของมุสลิมที่อาศัยอยู่ก่อนหน้านี้แล้วจำนวนหนึ่ง สันนิษฐานว่าเป็นกลุ่มมุสลิมขุนนีย์และมุสลิมเดิม ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 6 เกิดการพัฒนาประเทศขึ้นหลายด้าน รวมถึงด้านการคมนาคมคือการสร้างสะพานเจริญพาศน์ และได้ชื่อว่า “กุฎีเจริญพาศน์” นับจากนั้นเป็นต้นมา

¹¹ สรยุทธ ชื่นภักดี. มุสลิมมัสยิดต้นสนกับบรรพบุรุษสามสมัย. (กรุงเทพฯ : หจก. จีรัชการพิมพ์. 2544), 178.

¹² ชาตรี นนทเกษ. กุฎีเจริญพาศน์. (กรุงเทพฯ. 2545).

¹³ อัศวิน ชาบารา. การศึกษาชุมชนมุสลิมบริเวณคลองบางกอกใหญ่ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น. สารนิพนธ์ (ศศ.บ. (โบราณคดี))--มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2549.

2.2.4 ประวัติมัสยิดดิลฟีลลาห์

มัสยิดดิลฟีลลาห์เป็นมุสลิมชีอะฮ์ ที่มีบรรพบุรุษมาจากประเทศอินเดีย อพยพเข้ามาในประเทศไทย สมัยปลายรัชกาลที่ 3 และสร้างมัสยิดหลังแรกขึ้นช่วงต้นรัชกาลที่ 4¹⁴ สันนิษฐานว่ากลุ่มมุสลิมอินเดียกลุ่มนี้ น่าจะเป็นกลุ่มพ่อค้าที่เข้ามาค้าขายจากการเป็นบุคคลในบังคับของอาณานิคมอังกฤษ

2.2.5 ประวัติมัสยิดผดุงธรรมอิสลาม

มัสยิดผดุงธรรมอิสลามเป็นมัสยิดของมุสลิมชีอะฮ์ ก่อตั้งขึ้นปีพ.ศ. 2479 โดยนายเพ็ง เมนาคม นายสง่า อหะหมัดจุฬา นายพิน ชาญอุไร และครอบครัว ซึ่งเดิมเป็นสัปบุรุษของมัสยิดชีอะฮ์ในพื้นที่เดียวกัน¹⁵

สรุป

คลองบางกอกใหญ่และมัสยิดย่านปากคลองบางกอกใหญ่จำนวน 5 มัสยิด มีประวัติศาสตร์มายาวนาน ตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลายและรัตนโกสินทร์ตามลำดับ มีการใช้งานยาวนานมาจนถึงปัจจุบัน การตั้งมัสยิดในบริเวณเดียวกันแสดงให้เห็นว่ากลุ่มชาวมุสลิมนิยมตั้งหลักปักฐานตามกัน และเกาะกลุ่มอยู่ร่วมกันเป็นชุมชน และมีความเกี่ยวข้องกันระหว่างชุมชน เช่น การขยายชุมชนออกมาตั้งมัสยิดใหม่เพื่อรองรับปริมาณคนที่มากขึ้น และมีความเกี่ยวข้องนี้จะไปปรากฏในพัฒนาการต่างๆ ของมัสยิดซึ่งจะกล่าวในบทต่อไป

---

¹⁴ สัมภาษณ์อิมามของมัสยิดดิลฟีลลาห์ นายโชคชัย ดัมอาลี เมื่อวันที่ 28 กุมภาพันธ์ 2560.

¹⁵ กิตติศักดิ์ บุรณสมภพ. อนุสรณ์ทำบุญ 40 วัน ท่านเมี้ยน ช่วงรัศมี อิมามมัสยิดผดุงธรรมอิสลาม. (กรุงเทพฯ : ออฟเซ็ท ครีเอชั่น. 2550).

บทที่ 3

รูปแบบและการเปลี่ยนแปลงทางศิลปกรรมของมัสยิดย่านปากคลองบางกอกใหญ่

มัสยิดย่านปากคลองบางกอกใหญ่ประกอบด้วย 5 มัสยิด มีประวัติศาสตร์การสร้างมายาวนานตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลายและสมัยรัตนโกสินทร์ ซึ่งช่วงเวลายาวนานนี้ทำให้มีการปรับปรุงอาคารที่มีรูปร่างแตกต่างกันออกไปด้วยสาเหตุและจุดประสงค์ต่างๆ แต่มัสยิดบางแห่งไม่มีหลักฐานอาคารเก่าแล้ว มีเพียงข้อมูลจากเอกสารเท่านั้นที่ทำให้สันนิษฐานรูปแบบดั้งเดิมได้ รูปแบบศิลปกรรมและพัฒนาการเป็นหัวใจสำคัญสำหรับการวิเคราะห์ของงานวิจัยเล่มนี้ ผู้ศึกษาจึงรวบรวมรูปแบบและการเปลี่ยนแปลงทางศิลปกรรมของมัสยิดแต่ละแห่งตามลำดับเวลา ดังนี้

3.1 มัสยิดต้นสน

3.1.1 รูปแบบศิลปกรรมของอาคารหลังเดิม

มัสยิดต้นสนมีประวัติว่าสร้างมาตั้งแต่ก่อนสมัยพระเจ้าทรงธรรม พระมหากษัตริย์ของกรุงศรีอยุธยาครองราชย์ ช่วงปีพ.ศ. 2153-2171¹⁶ มัสยิดน่าจะเกิดขึ้นหลังการตั้งด่านขนอนเป็น “เมืองธนบุรี” ในปีพ.ศ. 2100 เพราะเป็นช่วงเวลาที่มิชชันนารีมุสลิมเกิดขึ้นแล้ว ทั้งมีการตั้งรกรากเป็นที่อยู่อาศัยและการติดต่อค้าขายกับมุสลิมต่างชาติ เมื่อมีคนจำนวนมากแน่นอนหนาขึ้นก็ต้องเกิดมัสยิดซึ่งเป็นสถานที่ประกอบศาสนกิจต่อพระเจ้า ซึ่งตามหลักของศาสนาอิสลามต้องทำการละหมาดวันละ 5 ครั้ง และการทำละหมาดโดยรวมกันจะให้ผลบุญที่ดีกว่าการต่างคนต่างทำ จึงมีการสร้างมัสยิดเพื่อเป็นจุดศูนย์รวมทางจิตใจขึ้นมา ซึ่งมัสยิดต้นสนเป็นมัสยิดหลังแรกๆที่สร้างขึ้นในเขตปากคลองบางกอกใหญ่

3.1.1.1 อาคารหลักแรก

อาคารหลังแรกน่าจะสร้างขึ้นในสมัยพระเจ้าทรงธรรม ช่วงพ.ศ. 2153-2171 มีลักษณะเป็นบาแล คือเป็นเรือนยกไม้ ฝาขัดแตะขนาดเล็ก ทำหลังคาด้วยใบจาก มีชานอยู่ข้างหน้า มีลักษณะคล้ายกุฏิวัดหรือศาลาการเปรียญ¹⁷

3.1.1.2 การเปลี่ยนแปลงครั้งที่ 2

การเปลี่ยนแปลงครั้งนี้เกิดขึ้นในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช โดยพระยาราชวังสัน (มะหะหมัด) ผู้เป็นเสนาบดีคุมกองทัพเรือและกำกับดูแลพลทหารชาวฝรั่งเศส 22 นายที่รัฐบาลสยามจ้าง

¹⁶ สรยุทธ ชื่นภักดี. มุสลิมมัสยิดต้นสนกับบรรพบุรุษสามสมัย. (กรุงเทพฯ : หจก. จีรัชการพิมพ์, 2544), 29.

¹⁷ อิดัลอฎฮา. ประวัติมัสยิดต้นสน. 2518. 7-10.

มารักษาป้อมวิไชยเณทร์ ซึ่งพระราชวังสันตอพยพมาตั้งรกรากอยู่บริเวณนี้ พร้อมทั้งย้ายครอบครัว มาด้วย จึงได้ร่วมมือสร้างกับนายทัพกองทัพทหารที่เป็นมุสลิมสร้างมัสยิดต้นสนขึ้นในปีพ.ศ. 2231

“...เจ้าพะญาราชวังสันเสณี (มะหะหมุด) เปนผู้สร้างสุเหร่าสุหรีกะฎีใหญ่ วัดแขกริมวัดหงษา รามไทยในคลองบางกอกใหญ่ สร้างเมื่อจุฬศักราช 1050 ปีมะโรงนักษัตรสมิทธิศก เรื่องราวดังกล่าวนี้ มีอยู่ในตำนานเจ้าแม่วัดดุสิตบ้าง มีอยู่ในสมุดพิมพ์อักษรภาษาฝรั่งเศสชื่อละโว้ เชียงบาทหลวงตีพิมพ์ผู้ แต่ง...”¹⁸

การสร้างครั้งที่ 2 นี้ น่าจะเป็นการรื้อตัวมัสยิดหลังเดิมและก่อสร้างอาคารขึ้นใหม่ โดยขยาย ขนาดของมัสยิดให้ใหญ่และกว้างมากขึ้น เพื่อรองรับคนในชุมชนที่หนาแน่นขึ้น โดยเปลี่ยนตัวอาคาร ให้เป็นไม้สักให้มีความคงทนแข็งแรง เปลี่ยนหลังคาจากเป็นกระเบื้องดินเผากระเบื้องทราย มีลักษณะ คล้ายศาลาการเปรียญของวัดในพระพุทธศาสนา¹⁹

3.1.1.3 การเปลี่ยนแปลงครั้งที่ 3

การเปลี่ยนแปลงครั้งนี้เกิดขึ้นสมัยพระเจ้าตากสินมหาราชครองราชย์ เนื่องจากพระราชวัง ของพระเจ้าตากสินอยู่ไม่ไกลมัสยิดต้นสน อีกทั้งยังมีขุนนางในราชสำนักหลายท่านที่เป็นมุสลิม จึงได้ เข้ามาประกอบศาสนกิจที่มัสยิดต้นสนอย่างสม่ำเสมอ นอกจากนี้ ช่วงเวลานี้เป็นช่วงเวลาหลังกรุงศรี ออยุธยาแตกไม่นาน ชาวมุสลิมที่อาศัยอยู่ในกรุงศรีอยุธยาเดิม จึงอพยพเรือนแพล่องลงมาตามแม่น้ำ และมาตั้งบ้านเรือนเรียงรายอยู่บริเวณต่างๆ ในกรุงเทพ ตั้งแต่ บางอ้อ บางพลัด บางกอกน้อย บางกอกใหญ่ ตลอดจนถึงบางลำภูกลาง มัสยิดต้นสนในช่วงเวลานี้จึงคลาคล่ำไปด้วยผู้คนจำนวนมาก เป็นผลทำให้ต้องขยายมัสยิดให้เพียงพอต่อจำนวนคน โดยทำการขยายขนาดของมัสยิดออกไปทั้ง 4 ด้านอีกครั้ง ปักเสา ขยายพื้นที่ของพื้น ต่อเฟิงออกไปอีก มัสยิดน่าจะมีขนาดใหญ่มากขึ้น ส่วนลักษณะ ภายนอกยังคงคล้ายกับศาลาการเปรียญดั้งเดิม²⁰

อาคารของมัสยิดต้นสนอาจเคยมีลักษณะเหมือนเรือนสมัยอยุธยา เพราะสมัยอยุธยาตอน ปลายถึงรัตนโกสินทร์ตอนต้นมีช่วงเวลาที่ห่างกันไม่มากนัก ศิลปวัฒนธรรมย่อมคล้ายกับหรือเป็นหนึ่งใน เดียวกัน จากเอกสารที่บันทึกไว้สันนิษฐานว่า อาคารอาจมีรูปแบบคล้ายบ้านคนชนชั้นกลางหรือขุน นางสมัยอยุธยาตอนปลาย มุงด้วยกระเบื้องลอนดินเผาสีเหมือนอิฐ จะไม่ใช่กระเบื้องเชิงชาย เพราะ

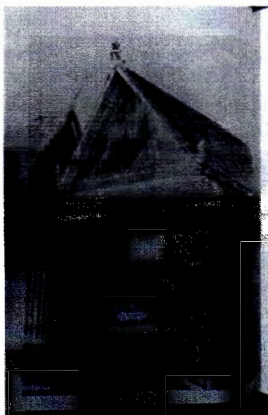
¹⁸ ก.ศ.ร.กุหลาบ กฤษณานนท์. ประวัติเจ้าพะญาภิรราช (ม.ร.ว.ลพ.) เจ้าพะญาบดินทรเดชา (ม.ร.ว.อรุณ). (สยาม ประเทศ. 2456), 18.

¹⁹ สรยุทธ ชื่นภักดี. มุสลิมมัสยิดต้นสนกับบรรพบุรุษสามสมัย. (กรุงเทพฯ : หจก. จีรัชการพิมพ์, 2544), 77.

²⁰ เรื่องเดียวกัน. 78.

อาจจะทำให้ดูเหมือนวัดเกินไป เป็นเรือนฝนปะกน โผล่หัวแปออกมาเพื่อรองรับบ้านลม เช่น ตำนก และเรือนไทยโบราณวัดไทร บางขุนเทียน ที่มีลักษณะคล้ายศาลาการเปรียญ²¹ (ภาพที่ 1)

นอกจากนี้ อาคารหลังเก่าของมัสยิดกุฎีซ้อฟ้า มัสยิดเก่าแก่ตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย ในช่วงเวลาเดียวกันนี้ก็มีลักษณะเป็นอาคารไม้คล้ายศาลาการเปรียญเช่นกัน²² จึงมีความเป็นไปได้สูงว่า ในช่วงเวลาดังกล่าว มีการทำอาคารทรงนี้กับศาสนสถานและมัสยิด

ภาพที่ 1 พระตำหนักวัดไทร บางขุนเทียน

ที่มา : ประยูร อุซซาฎะ. แบบแผนบ้านเรือนในสยาม : เรือนไทย เรือนปั้นหย้า เรือนมะนิลา เรือนขนมปังขิง. (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2555). 12.

3.1.1.4 การเปลี่ยนแปลงครั้งที่ 4

การเปลี่ยนแปลงครั้งนี้เกิดขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์ รัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ 1 มัสยิดต้นสนยังคงรุ่งเรืองเป็นสถานที่ประกอบศาสนกิจของชาวมุสลิม บริเวณคลองบางหลวงตามเดิม แต่มีการปรับปรุงภายในมัสยิด เช่น ลงรักปิดทอง ประดับลูกแก้ว ลูกปัดเป็นลวดลายต่างๆตามแบบศิลปะไทย และสร้างศาลาเลี้ยงอาหารขึ้นเพิ่ม เพื่อเป็นสถานที่สำหรับเลี้ยงอาหารในงานและพิธีการต่างๆของมัสยิด²³

3.1.1.5 การเปลี่ยนแปลงครั้งที่ 5

การเปลี่ยนแปลงครั้งนี้เกิดขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ 2 เมื่อปีพ.ศ. 2358 ผู้ที่เป็นกำลังสำคัญของมัสยิดต้นสนจำนวน 3 ท่าน ได้แก่ ท่านหลวงโกษาอิศหาก

²¹ ประยูร อุซซาฎะ. แบบแผนบ้านเรือนในสยาม : เรือนไทย เรือนปั้นหย้า เรือนมะนิลา เรือนขนมปังขิง. (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2555), 12-13.

²² บทสัมภาษณ์คุณศุภวิทย์ สัปบุรุษของมัสยิดกุฎีซ้อฟ้า จ.พระนครศรีอยุธยา เมื่อวันที่ 25 เมษายน 2560.

²³ สรยุทธ ชื่นภักดี. มุสลิมมัสยิดต้นสนกับบรรพบุรุษสามสมัย. (กรุงเทพฯ : หก. จีรรัชการพิมพ์, 2544), 79.

(นาโคดาลี) ท่านเกตุ บุตรเขยของพระศรีวิราชาน และท่านสน ได้ร่วมกันเป็นแกนนำสำคัญในการบูรณะมัสยิดต้นสนครั้งใหญ่ให้มั่นคง สมบูรณ์มากขึ้น ซึ่งได้รับความร่วมมือจากหลายฝ่าย ไม่ว่าจะเป็นสำนักพระราชวัง กระทรวงกลาโหม ช่างผู้ชำนาญการในแขนงต่างๆ รวมถึงชาวมัสยิดต้นสน โดยให้สำนักพระราชวังและสำนักกลาโหมเป็นผู้ร่างแบบอาคารหลังใหม่นี้ เปลี่ยนรูปแบบมัสยิดไปโดยสิ้นเชิง คือเป็นอาคารก่ออิฐถือปูน มีหน้าบัน เป็นรูปแบบศิลปกรรมแบบไทย (ภาพที่ 3) โดยนำต้นแบบมาจากพระราชวังบวรสถานมงคล ทำข้างวังหน้า²⁴ การบูรณะครั้งนี้เสร็จสิ้นในปีพ.ศ. 2359 รวมใช้เวลาในการบูรณะ 1 ปี

เมื่อดูจากภาพถ่ายเก่า จะเห็นว่า ส่วนที่น่าจะสร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 2 ตามประวัติ มีเพียงอาคารที่มีหน้าบันแบบวัดไทย ในทางกลับกัน ไม่มีศิลปกรรมใดที่บ่งบอกว่าอาคารสร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 2 ชัดเจน แต่มีเรื่องเล่าเกี่ยวกับพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 ความว่า “ขณะเสด็จเล่นเรือผ่านคลองบางกอกใหญ่ ทอดพระเนตรเห็นมัสยิดต้นสนเข้าก็ยกพระกรประณมและตรัสถามข้าราชการติดตามเสด็จว่า ‘นี่วัดอะไร’ เมื่อทรงทราบไม่ใช่วัด ก็มีรับสั่งให้หลวงโกษาอิศฐาก (นาโคดาลี) ซึ่งเป็นมหาดเล็กอยู่ใกล้ชิดคนหนึ่งของสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ ให้ยกข้อฟ้าออกเสียมให้คนเข้าใจผิดต่อไป”²⁵ ซึ่งถ้าเรื่องเล่านี้เป็นเรื่องจริง ก็มีความเป็นไปได้ว่า อาคารสร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 2 เพราะรูปแบบสถาปัตยกรรมวัดในสมัยนั้นมีการประดับด้วยข้อฟ้า ไบระกา หางหงส์ ซึ่งมีมัสยิดต้นสนมีมาตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนปลาย เป็นมัสยิดเก่าแก่และสำคัญแห่งแรกของปากคลองบางกอกใหญ่ และมีขุนนางคนสำคัญสนับสนุนมัสยิดอยู่ จึงมีความเป็นไปได้ว่า มัสยิดอาจสร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 2 และสร้างลักษณะนี้ แต่การสันนิษฐานนี้มาจากเรื่องเล่าเท่านั้น ไม่ใช่การวิเคราะห์จากภาพถ่ายเก่าที่ปรากฏศิลปกรรมชัดเจน เรื่องเล่าอาจไม่เป็นความจริง หรือเป็นเพียงการแต่งขึ้นมาเพื่อเพิ่มความศักดิ์สิทธิ์ให้ศาสนสถานเท่านั้น

แต่ยังมีหลักฐานอีกหนึ่งชิ้นที่สามารถนำมาวิเคราะห์ร่วมกับประเด็นนี้เพื่อกำหนดอายุได้ ได้แก่ มิฮ์รอบ (ภาพที่ 2) ปัจจุบันถูกย้ายมาตั้งในอาคารสำนักงานของมัสยิดต้นสน มีลักษณะคล้ายศาลาขนาดเล็ก แผ่นผนังรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า มีเสา 6 ต้น เสาใบประธาน 4 ต้น เสามุขลด 2 ต้น ด้านหลังไม่มีมุขลด แสดงว่าศาลาหลังนี้ถูกสร้างให้วางชิดผนัง มีรูปแบบสถาปัตยกรรมแบบไทยประเพณีทั้งหลัง โดยดูได้จาก เสาทั้ง 6 ต้นสอดเข้าหากันแบบสถาปัตยกรรมไทยภาคกลาง มุขหน้ามีคูหาหน้าบันประดับด้วยเครื่องลายองครบถ้วน ประกอบด้วย ข้อฟ้าแบบปากนกกรวยระกาโค้งเป็น 3 ช่วง มีไบระกาและหางหงส์เป็นนาคสามเศียรพร้อมตัวหงา หรือที่เรียกว่า “หัวนาคหางหงษ์” ซึ่งเป็นการ

²⁴ สรยุทธ ชื่นภักดี. มุสลิมมัสยิดต้นสนกับบรรพบุรุษสามสมัย. (กรุงเทพฯ : หจก. จีรัชการพิมพ์, 2544), 177-179.

²⁵ เรื่องเดียวกัน. 181.

ออกแบบเฉพาะตัวไม่เหมือนใคร ส่วนกลางหน้าจั่วประกอบด้วยลายกนกช่อหางโต เป็นลายแก่นแล้ว แดกออกเป็นก้านขด แบบศิลปะอยุธยาตอนปลาย ปลายกนกประดับด้วยเปลือกหอยมุก ตัดเป็นรูป พุ่มข้าวบิณฑ์เพื่อเน้นความเด่นให้ลาย ส่วนยอดของกนกตรงแกนกลางประดับด้วยเปลือกหอยที่ตัด เป็นรูปวงกลมมีสัญลักษณ์ดาวเดือนของศาสนาอิสลาม²⁶ ซึ่งจุดเด่นของมัสยิดหลังนี้ คือ หลังคาและ หน้าจั่วประกอบด้วยลายกนกช่อหางโตแบบศิลปะอยุธยา และได้นำเอกลักษณ์ของศาสนาอิสลามเข้ามาประยุกต์ร่วมกันได้เป็นอย่างดี

ส่วนไม้โครงสร้างของหลังคาด้านหน้า หรือกระจิงฐานพระ จำหลักไม้เป็นลายประจายาม ก้ามปูที่แกนกลาง ขนาบด้วยกระจิงเจิมในตอนบนและบัวรวนในตอนล่าง ต่อด้วยกระจิงรวนเชื่อมกับ ไม้สลักในลักษณะสาหร่ายติดกับเสา ยาวลงมาตลอดแนวถึงฐานอาคาร ทำนองเดียวกับการประดับ ด้วยสาหร่ายรวงผึ้งในงานสถาปัตยกรรมไทยทั่วไป

เสารับโครงสร้างหลังคา 4 ต้นด้านหน้าคือ เสารับโครงสร้างในประธานและเสามุขลด มีการ ตกแต่งเป็นพิเศษ ประดับด้วยกระจกลีฟ้าอมเขียวเป็นลายประจายามโดยรอบ บัวหัวเสาเป็นบัวจกกล ปิตทอง กลางเสาดัดลายประจายาม ใต้หัวเสาและฐานเสาประดับด้วยก้านไผ่ ส่วนเสา 2 ต้นหลังไม่มีการตกแต่ง

สรุปได้ว่ามัสยิดหลังนี้ ปรากฏศิลปกรรมแบบสมัยอยุธยาตอนปลาย ซึ่งสอดคล้องกับประวัติ มัสยิดที่มีมาตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนปลายสมัยพระเจ้าทรงธรรม แต่ไม่สามารถบอกได้ว่า มัสยิดหลังนี้ สร้างขึ้นในสมัยอยุธยาตอนปลายแน่ชัด เนื่องจากในสมัยรัชกาลที่ 1-2 ก็นิยมสร้างงานแบบอยุธยา ตอนปลายเช่นกัน ผู้ศึกษามีความเห็น ว่า มัสยิดหลังนี้อาจสร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 2 ก็เป็นไปได้ เนื่องจากมัสยิดทำด้วยไม้ เป็นวัสดุที่ผุพังง่าย ถ้าสร้างตั้งแต่สมัยอยุธยาอาจมีสภาพพังมากกว่านี้ หรืออาจพังจนไม่เหลือรูปทรง แต่ถ้าเก็บรักษาไว้ในที่ร่ม ไม้โดนแดดหรือฝน ก็อาจจะอยู่ในสภาพที่ดี พอซ่อมแซมได้ดังที่เห็นในปัจจุบัน จึงกำหนดอายุไว้อยู่ในช่วงอยุธยาตอนปลายถึงรัตนโกสินทร์ ตอนต้นสมัยรัชกาลที่ 1-2 และมีอายุไม่เกินรัชกาลที่ 3 เพราะศิลปกรรมในสมัยนี้ มีการใช้ลวดลาย จากต่างประเทศแล้ว ดังเช่น มัสยิดของมัสยิดบางหลวง เป็นต้น

นอกจากนี้ยังสามารถเชื่อมโยงกับข้อสันนิษฐานที่กล่าวว่า มีการสร้างมัสยิดในสมัยรัชกาลที่ 2 และเรื่องเล่าเกี่ยวกับรัชกาลที่ 3 โปรดให้ยกช่อฟ้าลง เพื่อป้องกันการเข้าใจผิดว่าเป็นวัด เนื่องจาก ศิลปกรรมบนมัสยิดได้ปรากฏช่อฟ้า ใบระกา หางหงส์ ซึ่งเป็นองค์ประกอบของสถาปัตยกรรมไทย

²⁶ สรยุทธ ชื่นภักดี. มุสลิมมัสยิดต้นสนกับบรรพบุรุษสามสมัย. (กรุงเทพฯ : หจก. จีรัชการพิมพ์, 2544), 39.

ประเพณีในช่วงรัชกาลที่ 1-2 จึงมีความเป็นไปได้เพิ่มขึ้นอีกว่า มัสยิดเคยมีรูปแบบไทยประเพณี แม้ไม่มีหลักฐานภาพถ่ายเก่ามายืนยันก็ตาม

ภาพที่ 2 ซุ้มมีย์รอบหลังเดิมของมัสยิดต้นสน

3.1.1.6 การเปลี่ยนแปลงครั้งที่ 6

การเปลี่ยนแปลงครั้งนี้จะเป็นการซ่อมและตกแต่งเพิ่มเติมให้เป็นศิลปะพระราชนิยมในรัชกาลที่ 3 มีเหตุผล 2 ประการ เหตุผลประการแรก คือ เกิดกระแสนิยมที่ศาสนสถานต่างๆ ทำตามให้เป็นธรรมเนียมเดียวกัน เหตุผลประการที่สอง คือ เกิดจากการนำองค์ประกอบสถาปัตยกรรมแบบไทยประเพณีออก

ศิลปกรรมที่สันนิษฐานว่าน่าจะปรับปรุงในสมัยนี้ คือ หน้าบันทรงจั่วที่ก่อปูนอันเดิม มีการติดลายพรรณพฤกษาเต็มทั่วทั้งจั่ว (ภาพที่ 3) ซึ่งการประดับลายพรรณพฤกษานิยมทำในสมัยรัชกาลที่ 3 เน้นตรงกลางหน้าบันด้วยช่องกลม สันนิษฐานว่าอาจมีไว้เพื่อติดตราบางอย่างที่สำคัญ ซึ่งลักษณะนี้เป็นลักษณะที่นิยมทำในวัดที่สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 3 อีกเช่นกัน ตัวอย่างเช่น วัดนางชี ซึ่งมีตราสำเภาจินอยู่กลางหน้าจั่ว เพื่อเป็นสัญลักษณ์บ่งบอกถึงที่มาของผู้สร้างที่มีความเกี่ยวข้องกับการค้า โดยเรือสำเภา นอกจากนี้ยังมีวัดที่สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 3 จำนวนมาก และสร้างเนื่องในศิลปะพระราชนิยม เนื่องจากในช่วงเวลานั้นมีความเฟื่องฟูด้านการค้าและเศรษฐกิจ จึงมีการสร้างวัดจำนวนมาก และที่สำคัญคือเกิดรูปแบบศิลปกรรมที่เป็นลักษณะเฉพาะของสมัย จึงทำให้เกิดกระแสนิยมสร้างศาสนสถานให้มีแบบแผนเดียวกัน

นอกจากนี้ยังสามารถนำไปวิเคราะห์ร่วมกับเรื่องเล่าที่รัชกาลที่ 3 เคยเสด็จเล่นเรือผ่านมัสยิดต้นสน เมื่อเห็นมัสยิดมีการประดับตกแต่งด้วยช่อฟ้า เกิดการเข้าใจผิดคิดว่าเป็นวัด จึงสั่งให้นำช่อฟ้าออก ทั้งนี้ ถ้าตัวสถาปัตยกรรมเคยเป็นแบบไทยประเพณีมาก่อน คือ มีหน้าบันเครื่องไม้ประดับช่อฟ้า

โบราณคดี ภายใต้งานวิจัยของกรมศิลปากร เมื่อถูกตัดการประดับบางส่วนออกไป จึงเกิดความไม่สมดุลขององค์ประกอบ ภาพรวมอาจดูขัดตาและผิดแปลกไป จึงอาจเป็นสาเหตุให้เปลี่ยนมาเป็นแบบพระราชนิยมทั้งหมดก็เป็นได้

ในอีกทางหนึ่ง ถ้าเรื่องเล่าเกี่ยวกับรัชกาลที่ 3 นั้นไม่เป็นความจริง มัสยิดก่ออิฐถือปูนหลังนี้อาจสร้างขึ้นในช่วงเวลารัชกาลที่ 3 ก็เป็นได้ เนื่องจากมีศิลปกรรมที่บ่งบอกชัดเจนว่าเป็นศิลปะพระราชนิยม

3.1.1.7 การเปลี่ยนแปลงครั้งที่ 7 และ 8

สมัยนี้อาคารแบ่งได้ 2 ส่วน ส่วนหนึ่งคืออาคารประธาน อีกส่วนเป็นเฉลียงรอบ ซึ่งส่วนที่ต่อเติมขึ้นมา ได้แก่ เฉลียงที่ทำเป็นฝาผนังพร้อมหน้าต่างแทนระเบียงโถงตามแบบโบสถ์วิหารในพระพุทธศาสนา อาคารหลังประธานสันนิษฐานว่า สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 2 และบูรณะใหม่ในปลายรัชกาลที่ 3 ต่อรัชกาลที่ 4 ส่วนที่เป็นเฉลียงหรือระเบียงนั้นมีฝาผนังพร้อมหน้าต่าง เมื่อดูจากองค์ประกอบด้านสถาปัตยกรรมแล้ว น่าจะปรับปรุงขึ้นใหม่ในสมัยรัชกาลที่ 4 หรือรัชกาลที่ 5²⁷ ส่วนกำแพงแก้วด้านหน้าของอาคารที่เป็นส่วนทางเข้าออกนั้น น่าจะมีการสร้างเพิ่มเติมในสมัยรัชกาลที่ 5 (ภาพที่ 3) ทั้งนี้สามารถสังเกตได้จากจุดหลักๆ 2 ประการ คือ

ประการที่ 1 ส่วนระเบียงที่เป็นฝาผนังและมีหน้าต่างโดยรอบ สันนิษฐานว่าส่วนนี้น่าจะเป็นหลังคาแบนมีลูกกรงและพนักโดยรอบ มีรางน้ำพร้อมท่อระบายน้ำแนบติดช่วงเสาที่ผนัง ส่วนลูกกรงน่าจะเป็นลูกมะหวดขนาดเล็ก คล้ายกับลูกมะหวดในพระบรมมหาราชวังที่เอามากันเป็นคอกต้นไม้ริมประตูพินาศไชยศรี กลางพนักลูกกรงที่ตรงกับทางเข้าทำเป็นซุ้มโค้งครึ่งวงกลมติดแผ่นไม้ ยอดของครึ่งวงกลมติดเสาซีกธงชาติไทย ผนังดังกล่าวนี้แม้จะมีรูปแบบศิลปกรรมคล้ายของไทย แต่แท้จริงแล้วเป็นรูปแบบมัสยิดของเปอร์เซีย แสดงให้เห็นว่า สมัยรัชกาลที่ 5 รู้จักสถาปัตยกรรมแบบเปอร์เซียแล้ว

ส่วนผนังที่มีเสาดัดผนังก็แปลกจากที่อื่น โดยเป็นเสาเจาะร่องเป็นแนวตั้งคล้ายเสافلุต (flute) ของสถาปัตยกรรมยุโรป แต่หัวเสาดกแต่งแบบไทย เรียกว่า บัวคอเสื้อ ส่วนซุ้มโค้งของหน้าต่างและประตูเป็นแบบโค้งครึ่งวงกลม เน้นบัวปูนปั้นเหนือโค้ง เสริมเส้นปูนปั้นเหนือโค้งขึ้นไปเป็นรูปสามเหลี่ยม ทำยอดเป็นพระจันทร์เสี้ยวและรูปดาวแบบศิลปะอิสลาม ในช่วงโค้งติดช่องระบายอากาศโดยทำเป็นไม้ฉลุตามเส้นรัศมีของวงกลม ซึ่งลายฉลุดังกล่าวนิยมทำในสมัยรัชกาลที่ 5 ส่วนเสาที่รองรับโค้งครึ่งวงกลมนั้น เป็นเสาเจาะร่องพร้อมบัวคอเสื้อเช่นเดียวกับเสาดัดผนัง ลักษณะที่

²⁷ สรยุทธ ชื่นภักดี. มัสยิดมัสยิดต้นสนกับบรรพบุรุษสามสมัย. กรุงเทพฯ : หจก. จีรัชการพิมพ์, 2544. 34.

วิทยาลัย
ห้าม
นำออกนอกห้องสมุด

กล่าวมาน่าจะเป็นรูปแบบที่นิยมในสมัยรัชกาลที่ 4-5 เพราะมีรูปแบบศิลปะตะวันตกผสมกับศิลปะไทยแล้ว

ประการที่ 2 กำแพงแก้วด้านหน้า มีเสาใหญ่ 2 ต้น เป็นเสาที่มีระเบียบตามแบบตะวันตก คือ มีฐานและบัวหัวเสา เน้นทางเข้าตรงกับประตูทางเข้าใหญ่ของอาคาร ระหว่างเสาคู่นี้มีไม้เป็นโครงสร้างโปร่งยึดติดกับเสาใหญ่ทั้งสองด้าน ด้านบนเป็นไม้ฉลุลายติดกับเสากลาง นอกจากนั้นปลายสุดของเสาไม้โครงสร้างดังกล่าวนี้ มีการกลึงไม้เป็นบัวหัวเสาที่นิยมกันมากในสมัยรัชกาลที่ 5 – ต้นรัชกาลที่ 6 ส่วนตัวกำแพงแก้วมีเสาหลักตอนมุมข้างละต้น เป็นเสาแบบไทยรูปหัวเม็ดทรงมณฑล ที่นิยมทำในสมัยรัชกาลที่ 5²⁸ ระหว่างเสามุมกับเสาใหญ่เน้นทางเข้า มีพนักลูกกรงเจาะเป็นช่วงโค้ง ตอนบนเป็นระยะๆ เรียงกันไป แต่ในระหว่างนั้น ยังเน้นด้วยเสาอิงสี่เหลี่ยมขนาดใหญ่ข้างละ 2 ต้น มีบัวหัวเสาคลายกับบัวแบบไทย แต่ได้บัวหัวเสาทำเป็นรูปสามเหลี่ยมตรงกลางมีดอกคล้ายกับพวงมาลัย ส่วนของกำแพงแก้วนี้เมื่อดูจากไม้ที่ประดับตรงกลางประตูทางเข้าและระเบียบของเสาคู่นี้ น่าจะเป็นของที่ทำขึ้นและตกแต่งในสมัยรัชกาลที่ 5

สรุปศิลปกรรมสมัยนี้ คือ เมื่อมองภาพรวมของอาคารหลังนี้ จะเห็นได้ว่า คล้ายกับมัสยิดผสมกับวัดไทย องค์ประกอบตั้งแต่ยอดหลังคา หน้าบัน ส่วนตกแต่งผนังลูกกรง เสาอิง ชุมโค้งประตูและหน้าต่าง ตลอดจนกำแพงแก้วด้านหน้า ชุมโครงไม้เน้นทางเข้าที่กำแพงแก้ว เป็นสถาปัตยกรรมแบบผสมระหว่างสถาปัตยกรรมสมัยรัชกาลที่ 3 – 5

อาคาร 2 ส่วนที่ได้กล่าวไปนี้ อาจมีความเป็นไปได้ว่า สร้างขึ้นใหม่ในสมัยรัชกาลที่ 2 ตามที่เอกสารได้กล่าวไว้ โดยดูจากรูปแบบของหน้าบันอาคาร และการประดับตกแต่งหน้าบันที่คล้ายกับการประดับเครื่องไม้ของวัดไทย แต่สันนิษฐานว่ามีการบูรณะในปลายรัชกาลที่ 3 ในส่วนของการประดับลายพรรณพฤกษาและการติดตราบางอย่างที่หน้าบัน ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 4 – ต้นรัชกาลที่ 5 มาต่อเติมส่วนระเบียบที่ทำเป็นผนังและหน้าต่าง และอาจจะเพิ่มหรือบูรณะกำแพงแก้วในสมัยรัชกาลที่ 5 ซึ่งอาคารที่กล่าวไปดังกล่าวนี้น่าจะมีการซ่อมบูรณะให้คงรูปเดิมมาจนถึงสมัยรัชกาลที่ 8 เพราะได้ปรากฏภาพถ่ายอาคารหลังนี้ตอนที่รัชกาลที่ 8 และพระอนุชา เสด็จเยือนมัสยิดต้นสนในปีพ.ศ. 2489 (ภาพที่ 4)

²⁸ เพชร หมั่นเรียน. การศึกษาสถาปัตยกรรมเขตพระราชฐานชั้นในของพระบรมหาราชวังและพระราชวังสมัยรัชกาลที่ 3 – 5. วิทยานิพนธ์ (ศศ.ม. (ประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม))–มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2552.

ภาพที่ 3 ภาพมัสยิดต้นสนถ่ายเมื่อปีพ.ศ. 2489 ส่วนของหน้าบันและอาคารหลักสร้างสันนิษฐานว่า
สร้างในสมัยรัชกาลที่ 3 และสร้างแฉกกันเพิ่มเติมภายหลังในช่วงรัชกาลที่ 5
ที่มา : มัสยิดต้นสน

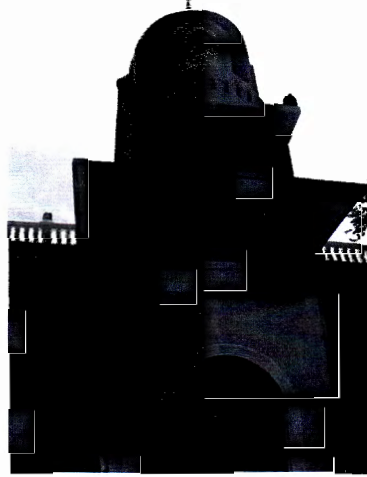
ภาพที่ 4 รัชกาลที่ 8 และพระอนุชา ครั้งเสด็จเยือนมัสยิดต้น พ.ศ. 2489
ที่มา : <http://103.208.24.21/?tot-kkm4>

3.1.1.8 การเปลี่ยนแปลงครั้งที่ 9

การเปลี่ยนแปลงครั้งนี้เกิดขึ้นหลังจากอาคารที่สร้างในสมัยรัชกาลที่ 2 – 5 ทรุดตัวลงในปี พ.ศ. 2495 ตรงกับรัชสมัยของรัชกาลที่ 9 ซึ่งเป็นเวลา 136 ปีให้หลัง กรรมการชุมชนจึงได้ทำการสร้างมัสยิดต้นสนหลังใหม่ขึ้น แต่พยายามรักษารูปแบบสถาปัตยกรรมไทยแบบเดิมเอาไว้ให้มากที่สุด โดยใช้ผนังก่ออิฐมอญของเดิม แต่มีบุรณะบางส่วนเพิ่มเติม คือ ด้านหน้าทำเป็นมุขยื่นออกมา อาจเพราะเหตุผลการเน้นทางเข้าให้เป็นจุดเด่นและจุดสำคัญ หรือเหตุผลทางด้านภูมิอากาศ เช่น กันฝน สาด เป็นต้น

สิ่งที่น่าสนใจของการเปลี่ยนแปลงครั้งนี้ คือ การทำสถาปัตยกรรมแบบอิสลาม สุกุลช่าง อียิปต์ โดยด้านบนของมุขก่อเป็นโดมทรงอียิปต์ ทาสีเขียว แบบศิลปะอิสลาม โดมทั้ง 4 ด้าน ทำซุ้ม

ทรงอาร์ค สีเหลือง เจาะช่องหน้าต่างเป็นวงกลมไว้ด้านใน แบบตะวันตก และทำฐานรองรับโดมเป็นฐานสี่เหลี่ยมและทำปูนปั้นรูปกลีบบัวรองรับ ให้คล้ายสถาปัตยกรรมแบบไทย เป็นการประยุกต์นำเอาทั้งศิลปะแบบอิสลาม ตะวันตกแบบยุโรป และศิลปะไทย มาผสมผสานเข้าด้วยกัน มัสยิดหลังนี้สร้างเสร็จในปีพ.ศ. 2497²⁹ (ภาพที่ 5)

ภาพที่ 5 มัสยิดต้นสน ถ่ายเมื่อ พ.ศ. 2550

ที่มา : <http://www.masjidinfo.com/mosque/info/9038412675>

3.1.2 รูปแบบศิลปกรรมของอาคารหลังปัจจุบัน

อาคารปัจจุบันจัดเป็นการเปลี่ยนแปลงครั้งที่ 10 ซึ่งน่าจะเป็นการบูรณะเพิ่มเติมจากการเปลี่ยนแปลงครั้งที่ 8 รูปทรงอาคารยังคงคล้ายเดิม แต่มีการซ่อมแซมหรือตกแต่งใหม่ให้ดีขึ้น สามารถแบ่งอาคารออกเป็น 3 ส่วน คือ อาคารหลัก อาคารเล็กขนานข้าง และอาคารไม้อีกหลังหนึ่ง ทาสีเหลืองโทนทองทั้งหมด ตัวอาคารตั้งอยู่ในผังตรงกับทิศกิบลัตโดยตรง ภายในอาคารจึงไม่ปรากฏสิ่งก่อสร้างบางอย่างเพื่อเอียงไปหาทิศกิบลัต (ภาพที่ 6-7)

ส่วนแรกเป็นอาคารหลัก กลายเป็นศิลปะอิสลามบริสุทธิ์ สกulptural อีลิปส์ คือมีทรงสี่เหลี่ยมผืนผ้าสูง มี 2 ชั้น เป็นอาคารโครงสร้างคอนกรีตเสริมเหล็ก ตรงกลางของอาคารมีมุขยื่นออกมา เป็นมุขเดิม มีโดมทรงกระบอกตั้งอยู่ด้านบน สันนิษฐานว่ามีการเปลี่ยนโดมเป็นโดมอันใหม่ หรืออาจจะก่อปูนปิดทับร่องที่เคยเจาะไว้ เพราะเป็นโดมทรงกระบอกสีขาวเรียบๆ ไม่มีการเจาะช่องทำซุ้มหรือหน้าต่างแบบก่อนหน้า ตั้งอยู่บนมุขที่มีฐานสี่เหลี่ยมรองรับ ซึ่งเดิมเป็นฐานปูนที่ทำคล้ายกลีบบัว แต่ปัจจุบันทำเป็นฐานสี่เหลี่ยมเรียบปกติ ทำหน้าที่เป็นทางเข้าหลัก มีหน้าต่างและประตูโดยรอบ ซุ้มของหน้าต่างและประตูทำเป็นซุ้มวงโค้งครึ่งกลม แต่ที่ประตูหลักบริเวณด้านนอกมุขได้ทำกรอบซุ้มเป็นวงโค้งแหลมด้วย เป็นลักษณะประตูทางเข้าของมัสยิดแถบ

²⁹สรยุทธ ชื่นภักดี. มุสลิมมัสยิดต้นสนกับบรรพบุรุษสามสมัย. กรุงเทพฯ : หจก. จีระการพิมพ์, 2544. 82.

เปอร์เซีย ด้านบนของประตูและหน้าต่าง ทำเป็นลายฉลุแบบศิลปะอิสลาม เป็นรูปใบไม้เกี่ยวกระทัดกัน (ภาพที่ 8)

ชั้นสอง มีหน้าต่างซุ้มวงโค้ง ทำกรงกันหน้าต่าง และพื้นที่ว่างเป็นลายฉลุรูปเรขาคณิตและรูปดาวแบบศิลปะอิสลาม ด้านบนของชั้นสองเป็นชั้นลอย ทำเป็นระเบียงมีลูกกรง เปิดเป็นพื้นที่โล่งแจ้ง

ในส่วนของภายในอาคารหลัก (ภาพที่ 9) เป็นอาคารโถง ชั้นเดียว เพดานสูง ตรงกลางด้านในสุดเป็นช่องเจาะขนาดใหญ่เข้าไป และทำเป็นทรงคล้าย Pishtaq คือเป็นกรอบสี่เหลี่ยมขนาดใหญ่ครอบช่องประตูไว้ อีกทีหนึ่ง เป็นประตูทางเข้ามัสยิดของอิสลาม ด้านข้างทั้งสองขนาบด้วยซุ้มวงโค้งมียอดแหลมขนาดเล็ก แบบศิลปะอิสลาม ด้านซ้ายเป็นที่ยาวของมิมบรที่สร้างขึ้นใหม่ มี 2 ชั้น ทำบัวกันตกที่ขอบ และด้านบนสุดมีโดมสีทองขนาดเล็ก ผนังของอาคารเจาะเป็นหน้าต่างด้านละ 5 บาน หน้าต่างเป็นมีซุ้มรูปครึ่งวงกลม ประดับลูกกรงลายฉลุรูปเรขาคณิต และซุ้มเหนือต่างทุกบานเจาะร่องให้เป็นรูปวงโค้ง มียอดแหลมตรงกลาง เป็นซุ้มแบบอิสลาม ด้านบนของช่องหน้าต่างเจาะเป็นช่องหน้าต่างขนาดเล็ก ช่องละ 2 บาน ทำเป็นกระจกสี (ภาพที่ 10) ลักษณะต่างๆที่กล่าวมาเป็นรูปแบบของมัสยิดแถบเปอร์เซีย จะเห็นได้ว่า รูปแบบศิลปกรรมในสมัยปัจจุบันเป็นการลดทอนรูปแบบต่างๆที่เคยมี ให้สอดคล้องกับความเรียบง่ายของศาสนาอิสลามให้มากที่สุด และมีรูปแบบศิลปกรรมแบบอิสลามชัดเจนมากยิ่งขึ้น แต่ก็ยังมีกลิ่นอายที่สืบทอดมาจากแบบเดิมหลงเหลืออยู่บ้างเล็กน้อย

อาคารอีกส่วนตั้งอยู่ด้านข้าง เป็นอาคาร 2 ชั้น มีประตูซุ้มวงโค้งแบบศิลปะอิสลาม และมีชั้นลอยทำเป็นระเบียงเปิดเป็นพื้นที่โล่งแจ้ง

ทางด้านขวาของมัสยิดมีอาคารไม้หลังหนึ่ง คืออาคารสมาคมสนธิอิสลาม (ภาพที่ 11) เป็นอาคารที่มาแต่เดิม ไม่ได้สร้างขึ้นพร้อมการเปลี่ยนแปลงครั้งที่ 10 แต่ยังคงอยู่ในรูปแบบเดิมมาจนถึงปัจจุบัน มีผนังสี่เหลี่ยมผืนผ้า หลังคาอาคารเป็นทรงปั้นหยา มุงกระเบื้องว่าว ปลายชายคาประดับด้วยไม้จำหลักลาย มีมุขยื่นออกมาตรงกลางด้านหน้า ส่วนหลังคาของมุขด้านหน้าเป็นจั่วติดไม้ฉลุลายและไม้กลึงในแนวตั้ง ผนังหน้าจั่วติดป้ายไม้ฉลุลายระบूप.ศ.2458 เป็นปีที่สร้าง มีทางขึ้น 2 ข้าง ทางด้านทิศตะวันออกและทิศตะวันตก อาคารนี้แต่เดิมน่าจะเป็นอาคารโถงโล่ง มีชั้นเดียว ยกพื้น ไม่มีฝาผนัง และมาติดหน้าต่างภายหลัง ซึ่งอาคารรูปแบบดังกล่าวเป็นแบบที่นิยมในหมู่อาคารทั่วไปในสมัยรัชกาลที่ 5-6

ภาพที่ 6-7 มัสยิดต้นสนหลังปัจจุบัน

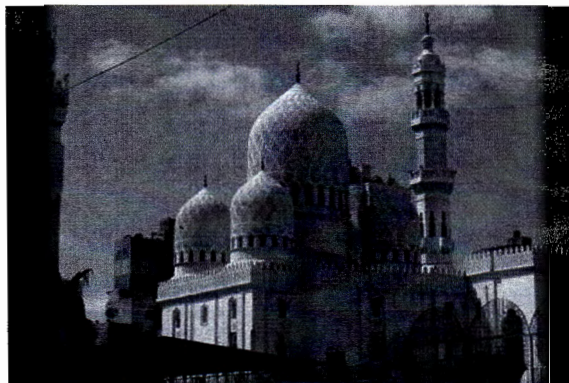
ภาพที่ 8 ลวดลายฉลุของมัสยิดต้นสน

ภาพที่ 9 ภายในมัสยิดต้นสน

ภาพที่ 10 หน้าต่างภายในมัสยิด

ภาพที่ 11 อาคารสมาคมสนธิอิสลาม

ภาพที่ 12 มัสยิดอัลมูรซี อาบูลาบาส เมืองอเล็กซานเดรีย ประเทศอียิปต์

ที่มาภาพ : <http://www.islamicpluralism.org/1770/egyptian-muslim-fundamentalists-attack-sufis>

3.2 มัสยิดบางหลวง

3.2.1 รูปแบบศิลปกรรมของอาคารหลังเดิม

3.2.1.1 อาคารหลังแรก

จากการสัมภาษณ์อิหม่ามของมัสยิดบางหลวง ได้ความว่า อาคารเริ่มแรกเป็นอาคารไม้มาก่อน และตั้งอยู่คู่กับอีกอาคารหนึ่งบริเวณด้านข้าง ที่เรียกว่า กุฎีแดง ซึ่งสันนิษฐานว่าคงจะมีรูปแบบเป็นอาคารยกใต้ถุนสูง มีหน้าจั่ว ตามแบบอาคารรุ่นแรกๆ และมีมาตั้งแต่ก่อนสมัยรัชกาลที่ 1³⁰ แต่ไม่เก่าไปกว่ามัสยิดต้นสน เพราะมัสยิดบางหลวงเป็นการแยกตัวออกมาจากมัสยิดต้นสนอีกทีหนึ่ง ซึ่งมีสาเหตุมาจากการขยายตัวของชุมชน มีประชากรชาวมุสลิมในเขตปากคลองบางกอกใหญ่มากขึ้น จากการเจริญเติบโตของการเข้ามาค้าขายของชาวต่างชาติและการอพยพของชาวมุสลิมจากกรุงศรีอยุธยา จึงต้องสร้างมัสยิดเพิ่มเพื่อรองรับจำนวนประชากรที่มากขึ้น ถือว่าเป็นมัสยิดพี่น้องกับมัสยิดต้นสน มีเชื้อสายเดียวกันคือกลุ่มชุมชนนี้ ตามประวัติในเอกสารกล่าวไว้ว่า มัสยิดบางหลวงสร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 1 ซึ่งครองราชย์ระหว่าง พ.ศ.2325-2352 และมุสลิมชุมชนนี้ (แขกแพ) ได้ย้ายขึ้นมาอยู่บนบกในปี พ.ศ. 2328 จึงอนุมานได้ว่า มัสยิดบางหลวงน่าจะสร้างขึ้นในระยเวลานั้น อยู่ในช่วงรัชกาลที่ 1³¹ ซึ่งก็อาจเป็นไปได้ที่ในช่วงนั้นมัสยิดจะสร้างเป็นอาคารไม้ธรรมดาเช่นนี้ และไม่น่าจะเก่าไปกว่าสมัยรัชกาลที่ 1 ตามคำบอกเล่าของอิหม่าม

³⁰ บทสัมภาษณ์จากอิหม่ามของมัสยิดบางหลวง นายรอมฎอน ท้วมสากล เมื่อวันที่ 5 กุมภาพันธ์ 2560.

³¹ อัครวิน ชาบารา. การศึกษาชุมชนมุสลิมบริเวณคลองบางกอกใหญ่ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น.

สารนิพนธ์ (ศศ.บ. (โบราณคดี))--มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2549.

3.2.1.2 การเปลี่ยนแปลงครั้งที่ 2

การเปลี่ยนแปลงครั้งนี้สร้างใหม่ให้เป็นอาคารก่ออิฐถือปูน ทาโทนสีขาว - เขียว มีรูปแบบคล้ายวัดสมัยรัชกาลที่ 3 เป็นอย่างมาก คือ มีหน้าบันเป็นจั่วสามเหลี่ยม ตกแต่งลายพรรณพฤกษาเต็มพื้นที่ ทาสีเขียว มีตราสัญลักษณ์บางอย่างที่กลางจั่ว ใต้เสาสีเหลี่ยมสีขาวเรียบ ไม่ตกแต่งลายจำนวน 30 ต้น รองรับน้ำหนักหลังคาโดยรอบ และทำหน้าที่เป็นพาไลแบบวัดไทย (ภาพที่ 13) แม้จะสร้างอาคารเป็นสถาปัตยกรรมแบบไทย แต่ก็ได้แทรกคติแบบศาสนาอิสลามเอาไว้ เช่น จำนวนเสา 30 ต้น มีความหมายเท่ากับบทบัญญัติในคัมภีร์อัลกุรอาน มีประตู 1 บาน และหน้าต่างจำนวน 12 บาน รวมทั้งหมดเป็น 13 บานเท่ากับจำนวนรুক่นหรือกฎการละหมาด 13 ข้อ ตกแต่งบริเวณขอบหน้าต่างด้วยลายดอกพุดตานใบเทศ ซึ่งเป็นลายที่นิยมทำในสมัยรัชกาลที่ 3 เช่นกัน³² (ภาพที่ 14-16) และภายในอาคารมีพื้นเป็นอิฐสีแดง แต่ประวัติกล่าวไว้ว่า สร้างเป็นอาคารลักษณะนี้ตั้งแต่พ.ศ. 2328 ซึ่งผู้ศึกษาเห็นว่ารูปแบบอาคารแบบนี้ น่าจะเป็นการสร้างใหม่ในสมัยรัชกาลที่ 3 มากกว่า วัดที่สร้างสมัยรัชกาลที่ 3 ที่มีลักษณะใกล้เคียง เช่น วัดอนงคาราม วัดนางนอง เป็นต้น

อีกทั้งยังมีโบราณวัตถุที่นำมาสนับสนุนข้อสันนิษฐานที่ว่า น่าจะสร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 3 ได้แก่ ชุมมิม็รอบ จำหลักหน้าบันลายประจายามก้ามปูลงรักปิดทองประดับกระจกอย่างงดงาม เป็นชุมทรงวิมาน ก่ออิฐถือปูนและก่อติดกับอาคาร แสดงให้เห็นว่าน่าจะมาพร้อมตัวอาคาร ตกแต่งด้วยการปิดทอง ผสมผสานด้วยลวดลายของศิลปะหลายชาติ ประกอบด้วย ฐานเสาเป็นปูนปั้นลวดลายแบบไทย เกี่ยวกระหวัดด้วยกิ่งใบเทศและดอกพุดตานของจีน เป็นลายของต่างประเทศปรากฏและนิยมในสมัยรัชกาลที่ 3 ตัวเสาประดับกระจกสีลายไทยเป็นลายพุ่มข้าวบิณฑ์ ลายรักร้อย และลายแก้วชิงดวง ส่วนด้านบนเป็นทรงวิมาน 3 ยอด เป็นเสมือนชุมทรงปราสาท สอดแทรกด้วยลายใบฝรั่งเทศและดอกพุดตานของจีน เต็มพื้นที่ทั้ง 3 ยอด และประดับกระจกหลากสี มีการประดับป้ายกลมขนาดเล็กไว้ที่ด้านบนตรงกลางของชุม เป็นอักษรอาหรับ คำว่า อัลเลาะห์ (ภาพที่ 17-20) จึงสรุปได้ว่าการเปลี่ยนแปลงครั้งที่ 2 น่าจะเกิดขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 3 โดยการสร้างอาคารและชุมมิม็รอบพร้อมกัน

³² ศักดิ์ชัย สายสิงห์. งานช่าง สมัยพระนั่งเกล้า. (กรุงเทพฯ : มติชน. 2551).

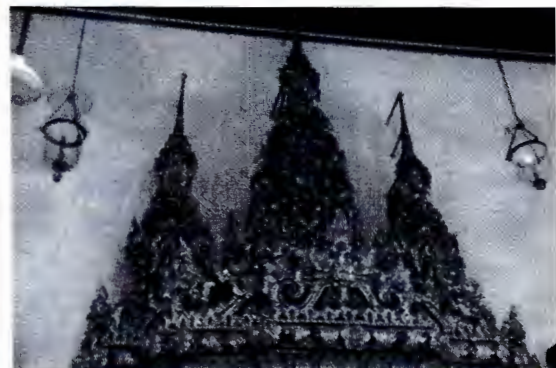

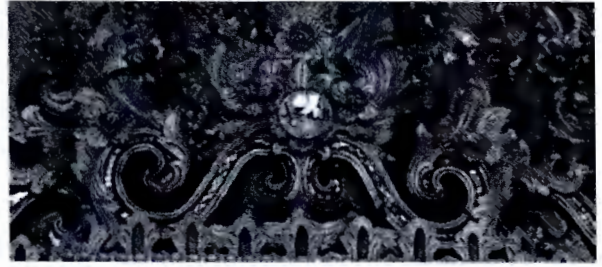
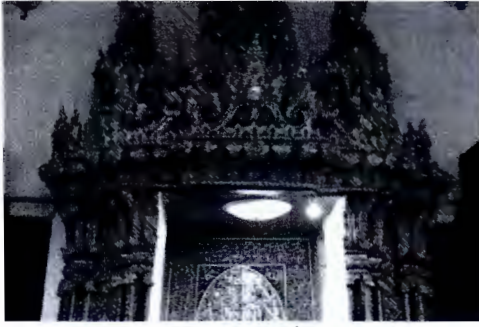
ภาพที่ 13 มัสยิดบางหลวง ถ่ายเมื่อ ปีพ.ศ. 2550   ภาพที่ 14 หน้าต่างของมัสยิดบางหลวง

ภาพที่ 15-16 การตกแต่งขอบประตูและหน้าต่างของมัสยิดบางหลวง

ภาพที่ 17-18 ภาพซุ้มมิมิ์รอบของมัสยิดบางหลวง

ภาพที่ 19-20 ภาพซุ้มมีฮ์รอบของมัสยิดบางหลวง

3.2.1.3 การเปลี่ยนแปลงครั้งที่ 3

การซ่อมครั้งที่ 3 เกิดขึ้นในปี.ศ. 2525 มีลักษณะเป็นรูปแบบในปัจจุบัน ซึ่งเป็นการซ่อมทำนุบำรุงของเดิมเอาไว้ และซ่อมแซมบางส่วนที่สึกหรอไป เช่น การฉาบปูนใหม่บริเวณที่ปูนแตก การทาสีขาวบริเวณจั่วสามเหลี่ยม การเปลี่ยนพื้นจากอิฐให้เป็นปูน (ภาพที่ 21-22)

ภาพที่ 21-22 มัสยิดบางหลวงหลังปัจจุบัน และพื้นภายในมัสยิด

3.2.2 รูปแบบศิลปกรรมของอาคารหลังปัจจุบัน

อาคารหลังปัจจุบันมีลักษณะเป็นแบบวัดไทยดั้งเดิมที่สร้างในสมัยรัชกาลที่ 3 (ภาพที่ 23) ตั้งหันหน้าไปทางทิศตะวันตก ตรงกับทิศกิบลัตโดยตรง ทำให้อาคารเอียงช้ดกับพื้นที่โดยรอบ และด้านในไม่ปรากฏหลุมที่เอียงไปหาทิศกิบลัต เนื่องจากตัวอาคารสามารถหันหน้าเข้าหาได้โดยตรง มัสยิดบางหลวงตั้งอยู่ในละแวกเดียวกับมัสยิดต้นสน วัดกัลยาณมิตร อยู่คนละฝั่งคลอง

ตัวอาคารหลัก มีผังรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า เป็นอาคาร จำนวน 5 ห้อง องค์ประกอบที่สำคัญได้แก่ หลังคาทรงหน้าจั่วแบบพระราชนิยมสมัยรัชกาลที่ 3 ตกแต่งด้วยลวดลายพรรณพฤกษาเต็มทั้งหน้าบัน ทาด้วยสีขาวล้วน (ภาพที่ 24) รับน้ำหนักด้วยเสาปูนเรียบ ไม่ตกแต่งลวดลาย ในขณะที่เดียวกันก็ทำหน้าที่เป็นพาไลทางเดินด้วย หน้าต่างประดับด้วยปูนปั้นลายดอกพุดตานใบเทศอย่างเดิม

นอกจากนี้ยังมีชายคาที่ด้านหน้า รองรับน้ำหนักด้วยเสากลมขนาดเล็กซึ่งเป็นคนละแบบกับเสาของอาคารหลัก มีหลังคาเป็นผ้าไม้ ส่วนนี้น่าจะเป็นการต่อเติมใหม่ ไม่ใช่ของเดิมที่สร้างในสมัยรัชกาลที่ 3 เนื่องจากมีวัสดุแตกต่างกับอาคารหลักและเป็นเทคนิคของสมัยปัจจุบัน (ภาพที่ 25-27)

ภาพที่ 23 มัสยิดบางหลวงหลังปัจจุบัน

ภาพที่ 24 หน้าบันมัสยิดในปัจจุบัน

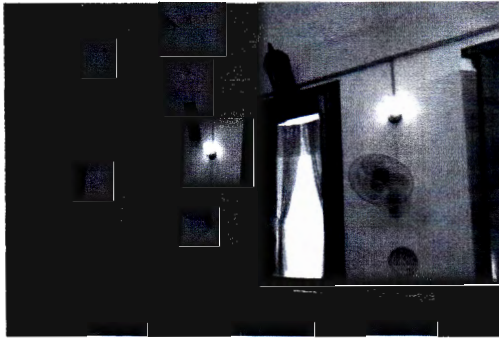

ภาพที่ 25-27 ส่วนชายคาต่อเติมของมัสยิดบางหลวง

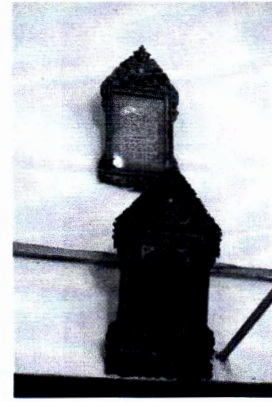
ด้านในอาคาร ตกแต่งคล้ายวัดไทยเกือบทั้งหมด เช่น ตำแหน่งของหน้าต่างทำเหมือนอุโบสถ และลักษณะของหน้าต่างเป็นบานพับสองบานชนกันแบบอุโบสถเช่นกัน (ภาพที่ 28) การประดับกรอบรูปไม้บรรจुकำสอนไว้ที่บนหน้าต่างทุกบาน คล้ายกับการประดับกรอบรูปหรือภาพจิตรกรรมชาดก (ภาพที่ 29) ด้านล่างของหน้าต่างมีการฝังจานลึกลงไปในผนัง เป็นอักษรคำสอนอาหรับ (ภาพที่ 30) ตรงกลางผนังด้านในสุดเป็น

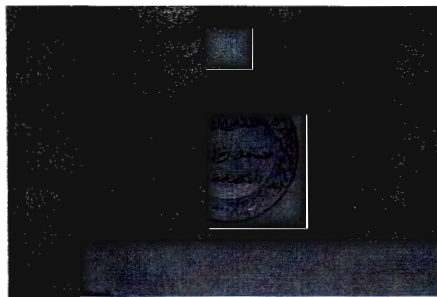
ที่ตั้งของมิมบร์ เป็นแท่นแสดงธรรมของผู้นำละหมาด มีหน้าที่คล้ายธรรมาสน์ของพระภิกษุ และจะมีมิมบร์รอบประธาน คร่อมมิมบร์อยู่ ซึ่งเป็นจุดเดียวกับที่ตั้งพระพุทธรูปประธานของวัดไทย มิมบร์รอบมีรูปแบบศิลปะไทยจีน ผรัง ผสมอยู่ด้วยกัน ทั้งนี้ มิมบร์และมิมบร์รอบชั้นปัจจุบันไม่ใช่ของแท้แต่เดิมเริ่มสร้างของมัสยิด เพราะของเก่าชำรุดลง จึงได้สร้างขึ้นใหม่โดยเจ้าสาวฟูก พ่อค้าชาวจีนที่นับถือศาสนาอิสลาม ผู้เป็นต้นตระกูลฟูกภิญโญ โดยทำแบบศิลปกรรมไทย ซึ่งเป็นเอกลักษณ์ที่สำคัญของมัสยิดบางหลวง (ภาพที่ 17)

ภาพที่ 28 หน้าต่าง

ภาพที่ 29 กรอบรูปคำสอนที่บนหน้าต่าง

ภาพที่ 30 งานบรรจุหลักกรรมฝังที่ผนังมัสยิดบางหลวง

3.3 กุฎีเจริญพาศน์

3.3.1 รูปแบบศิลปกรรมของอาคารหลังเดิม

กุฎีเจริญพาศน์เป็นศาสนสถานที่สำคัญของชุมชนมุสลิมชื้อะฮ์ในย่านปากคลองบางกอกใหญ่ รูปทรงอาคารเดิมของกุฎีเจริญพาศน์สันนิษฐานว่าน่าจะถ่ายแบบมาจากกุฎีทองในกรุงศรีอยุธยา³³ แต่ก็ไม่พบเอกสารหรือหลักฐานต่างๆของรูปแบบศิลปกรรมในสมัยเริ่มสร้าง มีเพียงแต่การกล่าวถึงกุฎีเจ้าเซ็นของพระยาเฉกอะหมัดรัตนราชเศรษฐี ซึ่งเป็นบรรพบุรุษของชาวมุสลิมชื้อะฮ์ในสมัยนั้น

³³ สิริ ตั้งตรงจิตร. เจ้าพระยาวรรณนายก เฉกอะหมัด. (เอกสารเย็บเล่ม. 2520).

3.3.1.1 อาคารหลังแรก

ตามหลักฐานที่ปรากฏในจดหมายเหตุการณอนุรักษกรงรัตนโกสินทร์ระบุว่า กุฎิเจริญพาศน์ เป็นศาสนสถานของชาวมุสลิมชื่อฮะยี ผิงธนบุรี ที่สร้างขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก รัชกาลที่ 1 และจากการสัมภาษณ์โต๊ะอิหม่ามของกุฎิเจริญพาศน์ ได้ความว่า อาคารแรกสุดเป็นอาคารไม้ ไม่มีมุข สร้างอย่างเรียบง่าย น่าจะเป็นหลังคามีหน้าจั่ว³⁴

3.3.1.2 การเปลี่ยนแปลงครั้งที่ 2

ตามหลักฐานที่ปรากฏในจดหมายเหตุการณอนุรักษกรงรัตนโกสินทร์ระบุว่า กุฎิเจริญพาศน์ เป็นศาสนสถานของชาวมุสลิมชื่อฮะยี ผิงธนบุรี ที่สร้างขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก รัชกาลที่ 1³⁵ มีสยิดมีพื้นที่แผ่กว้างออกไปด้านข้าง มี 2 อาคารตั้งอยู่ติดกัน เป็นอาคารหลักและอาคารเล็ก หันหน้าไปทางทิศตะวันตก แต่ไม่ตรงกับทิศกิบลัตโดยตรง ซึ่งตัวอาคารเล็กกินพื้นที่กว้างออกไปอยู่ในเขตถนนในปัจจุบัน เนื่องจากยังไม่มีการสร้างสะพานเจริญพาศน์³⁶

ตัวกุฎิสร้างเป็นอาคารหลังคาทรงปั้นหยา และมีซุ้มยื่นออกมาจากตัวเรือนประดับด้วยไม้ฉลุ ครัวที่หน้าจั่วกับเชิงหลังคาอย่างงดงาม ซึ่งเป็นศิลปะแบบขนมปังขิง (Ginger Bread)³⁷ มีผนังสอบแบบเรือนไทย (ภาพที่ 31)

อาคารหลังคาทรงปั้นหยา คือ เรือนไม้ที่มุงหลังด้วยกระเบื้อง หลังคาทุกด้านชนกันแบบพีระมิด จึงเกิดสันหลังคาที่ชนกันทั้งหมดทำสันหลังคา ไม่มีหน้าจั่ว แต่ถ้ามีหน้าจั่วคือการทำเรือนมนิลาเข้ามาผสมด้วย ซึ่งแบบอย่างดังกล่าว เป็นลักษณะอาคารที่แพร่หลายในสมัยรัชกาลที่ 5-6³⁸ นอกจากนี้ยังมีส่วนแหลมของบันลม ที่ยอดแหลมจะมีเสากลึงปลายและท่อนล่างปลายแหลม ซึ่งเป็น

³⁴ สัมภาษณ์โต๊ะอิหม่ามของกุฎิเจริญพาศน์ นายเสนีย์ อากาหยี เมื่อวันที่ 5 กุมภาพันธ์ 2560.

³⁵ อัครวิน ชาบารา. การศึกษาชุมชนมุสลิมบริเวณคลองบางกอกใหญ่ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น. สารนิพนธ์ (ศศ.บ. (โบราณคดี))--มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2549. 75.

³⁶ สัมภาษณ์โต๊ะอิหม่ามของกุฎิเจริญพาศน์ นายเสนีย์ อากาหยี เมื่อวันที่ 5 กุมภาพันธ์ 2560.

³⁷ ศิลปะแบบขนมปังขิง แปลมาจากภาษาอังกฤษว่า Ginger Bread เป็นลักษณะของลวดลายตกแต่งสถาปัตยกรรมที่มีลักษณะหึ่งงอ เป็นแฉ่งคล้ายขิง ดร.เพ็ญสุภา สุขคตะ ผู้เขียนหนังสือ “เยี่ยมเรือน เยือนอดีต” ได้สรุปไว้ว่า ลายขนมปังขิงที่ปรากฏอยู่ดาษดื่นในเมืองไทยนี้ แม้จะได้รับอิทธิพลมาจากสถาปัตยกรรมอังกฤษ แต่ก็เป็นที่ทราบกันดีว่า ลายขนมปังขิงนี้ แดกกิ่งก้านสาขามาจากศิลปะแขกมัวร์

³⁸ ประยูร อุลฺษาฎะ. แบบแผนบ้านเรือนในสยาม : เรือนไทย เรือนปั้นหยา เรือนมนิลา เรือนขนมปังขิง. กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2555. 26.

ลักษณะที่นิยมในสมัยรัชกาลที่ 6 อีกเช่นกัน³⁹ ซึ่งเมื่อพิจารณารูปแบบศิลปกรรมแล้ว น่าจะมีความ สอดคล้องกับอาคารสมาคมสนธิของมัสยิดต้นสน ที่มีการใช้ลายฉลุลายขนมปังขิงที่อาคาร และมีพ.ศ. การสร้างกำกับไว้ชัดเจนว่าสร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 6 จึงมีความเป็นไปได้สูงว่า อาคารหลังนี้ของกุฎี เจริญพาศน์ก็น่าจะมีอายุไม่ห่างจากอาคารสมาคมสนธิอิสลามของมัสยิดต้นสนมากนัก และกุฎีเจริญ พาศน์น่าจะสร้างอาคารลักษณะนี้มาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 ก่อนอาคารสมาคมสนธิอิสลามของมัสยิด ต้นสน เพราะมีภาพถ่ายกุฎีเจริญพาศน์สมัยรัชกาลที่ 5 (ภาพที่ 31) กล่าวได้ว่า การเปลี่ยนแปลงครั้งที่ 2 นี้ น่าจะเกิดขึ้นราวสมัยรัชกาลที่ 5-6

ภาพที่ 31 ภาพถ่ายกุฎีเจริญพาศน์สมัยรัชกาลที่ 5

ที่มา : อาดิศร์ อิตริส รัชมณี. มัสยิดในกรุงเทพฯ.

กรุงเทพฯ : มติชน, 2557.

ในส่วนของการทำหลังคาแบบปั้นหยานั้น พบการทำอาคารลักษณะนี้ในมัสยิดบริเวณปากคลอง บางกอกใหญ่จำนวน 4 ที่ ได้แก่ กุฎีเจริญพาศน์ อาคารสมาคมสนธิอิสลาม มัสยิดดิลฟีลาห์ และมัสยิดมดุง ธรรมอิสลาม ซึ่งสองมัสยิดหลังเคยมีอาคารแบบปั้นหย้าในอดีต แต่ปัจจุบันได้เปลี่ยนรูปแบบไปแล้ว มีเพียงแค่ กุฎีเจริญพาศน์และสมาคมสนธิอิสลามเท่านั้นที่ยังคงรูปแบบอาคารเดิมไว้ แต่ที่กุฎีเจริญพาศน์มีการเพิ่ม ลักษณะของศิลปะอิสลามเข้ามาบ้าง จึงทำให้เกิดความสงสัยว่า อาคารลักษณะนี้มาจากที่ใด ทำไมมีอาคาร แบบเดียวกันในพื้นที่เดียวกันและในเวลาเดียวกัน ผู้ศึกษามีข้อสันนิษฐานเกี่ยวกับการทำเรือนแบบปั้นหย้า 2 ข้อ ได้แก่

ข้อสันนิษฐานที่ 1 รับอิทธิพลมาจากชวาและมลายู ที่รับมาจากฮอลันดาอีกทอดหนึ่ง อาคารทรง ปั้นหย้า มะนิลา ขนมปังขิงเป็นอาคารอิทธิพลสถาปัตยกรรมตะวันตกทั้งหมด โดยอิทธิพลนี้เข้ามาช่วงพุทธ ศตวรรษที่ 21 เป็นช่วงเวลาที่โปรตุเกสเข้ามายึดครองมะละกา ฮอลันดาและอังกฤษเข้ามายึดครองมลายู จึง

³⁹ อัคริน ขาบารา. การศึกษาชุมชนมุสลิมบริเวณคลองบางกอกใหญ่ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น. สารนิพนธ์ (ศศ.บ.

(โบราณคดี)--มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2549.

ปรากฏอาคารลักษณะนี้มากที่มะละกา ซวา และมลายู และอิทธิพลนี้ก็เข้ามายังประเทศไทยช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 24-ต้นพุทธศตวรรษที่ 25⁴⁰ และพบมากในมัสยิดภาคใต้ตอนล่างของประเทศ (ภาพที่ 32) โดยเฉพาะจังหวัดปัตตานี⁴¹ จนกลายเป็นลักษณะเฉพาะของศิลปะภาคใต้ตอนล่าง⁴² ซึ่งอาคารทรงปั้นหยาที่มีจั่วมนิลา มีอีกชื่อหนึ่งที่เรียกว่า “บลานอ” เป็นคำที่ชาวมลายูใช้เรียกชาวฮอลันดา เพี้ยนมาจากคำว่า Berlanda หรือฮอลันดา นอกจากนี้คำว่าปั้นหยามาจากภาษามลายู ที่มีฐานมาจากภาษาบาลี คำว่า ปันหยา มาจากคำว่า ปัญจ ที่แปลว่า ห้า เพราะเป็นอาคารที่มี 5 สันหลังคา ภาษามลายูออกเสียงเพี้ยนเป็น ปันหยะ แล้วจึงเพี้ยนมาเป็นคำว่า ปันหยา⁴³

ภาพที่ 32 และมัสยิดนิคมุดดิน จ.ปัตตานี

ที่มา : Sigree, <http://www.reurnthai.com/index.php?topic=4978.240>

ข้อสันนิษฐานที่ 2 คือ รับอิทธิพลมาจากจีน ซึ่งจีนก็ทำอาคารปั้นหยาเช่นกัน และใช้สำหรับอาคารที่มีฐานันดรสูงและสำคัญมาก เช่น พระที่นั่ง โบสถ์ วิหาร สถานที่ราชการ และศาสนสถานสำคัญ หลักฐานในไทย ได้แก่ อาคารกึ่งจีนกึ่งสเปนที่สร้างขึ้นครั้งแรกสมัยรัชกาลที่ 3 ณ วัดบวรนิเวศวิหาร ชื่อว่า เรือนพระปั้นหยา นอกจากนี้คำว่า “ปั้นหยา” เป็นคำที่เพี้ยนมาจากสำเนียงจีน ช่างจีนใช้เรียกตึกแบบสเปน “ซีปั้นหยา” หรือ “ไซปั้นหยา” หรือ “เซปั้นเหย่” แล้วกร่อนคำเหลือ “ปั้นหยา” และเพี้ยนเป็นคำว่า “ปั้นหยา”⁴⁴

⁴⁰ บุรพา โชติช่วง. มัสยิด สถาปัตยกรรมเรือนไม้พื้นถิ่นใต้. 2553. แหล่งที่มา :

<http://www.portfolios.net/forum/topics/2988839:Topic:849589> เข้าถึงเมื่อวันที่ 18 มีนาคม 2560.

⁴¹ Navarat C. หลังคาแบบไทย. 2555. แหล่งที่มา : <http://www.reurnthai.com/index.php?topic=4978.210> เข้าถึงเมื่อวันที่ 18 มีนาคม 2560.

⁴² สำนักประชาสัมพันธ์ เขต 8 กาญจนบุรี. 2557. ปริศนามัสยิด 300 ปี. แหล่งที่มา :

http://region8.prd.go.th/ewt_news.php?nid=7001 เข้าถึงเมื่อวันที่ 18 มีนาคม 2560.

⁴³ สัมภาษณ์ผศ.ดร.ประภัสสร ชูวิเชียร เมื่อวันที่ 8 มีนาคม 2560.

⁴⁴ Navarat C. ว่าด้วยเรื่องเรือนไทย. 2555. แหล่งที่มา : <http://www.reurnthai.com/index.php?topic=4978.195> เข้าถึงเมื่อวันที่ 18 มีนาคม 2560.

ผู้ศึกษามีความเห็นว่ อาคารทรงปั้นหยา น่าจะรับมาจากมลายูมากกว่า เนื่องจากช่วงรัชกาลที่ 5 มีชาวมลายูเข้ามาในบางกอกจำนวนมาก และอาคารทรงนี้เป็นที่นิยมในหมู่มัสยิดแถบชวา มลายู ปัตตานี นราธิวาส ซึ่งแถบมลายูก็รับมาจากตะวันตกอีกทอดหนึ่ง

3.3.1.3 การเปลี่ยนแปลงครั้งที่ 3

ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 6 ภูเก็ตเจริญพาศน์ได้ทำมุขเสริมขนาดใหญ่ที่ด้านหน้าของอาคาร ในสมัยที่นายอุ้น กาหยีปกครองภูเก็ตเจริญพาศน์อยู่ คาดว่ามุขเสริมนี้สร้างขึ้นในช่วงปลายสมัยรัชกาลที่ 6 – ต้นรัชกาลที่ 7 อาจสร้างขึ้นเพื่อเน้นความเป็นทางเข้าหลักที่มีความสำคัญ หรืออาจสร้างขึ้นเพื่อกันแดดกันฝน และน่าจะมีการทำเป็นลวดลายขนมปังขิงที่บริเวณซุ้มเหมือนในสมัยรัชกาลที่ 5-6 (ภาพที่ 33)

ภาพที่ 33 ภาพถ่ายรูปแบบซุ้มสมัยรัชกาลที่ 5-6 ของภูเก็ตเจริญพาศน์

ที่มา : <http://alisuasaming.org/main/?p=1683>

3.3.1.4 การเปลี่ยนแปลงครั้งที่ 4

การเปลี่ยนแปลงครั้งนี้เปลี่ยนเป็นอาคารกึ่งไม้กึ่งปูน มีมุขยื่นออกมา มุขมีเสารับน้ำหนักด้านละ 2 ต้น รูปแบบมุขน่าจะทำตามของเดิมในสมัยรัชกาลที่ 5-6 แต่ยังไม่มีการประดับกระเบื้องสีอักษรอาหรับ (ภาพที่ 34)

พื้นที่ภายในอาคารมีการยกระดับพื้นเป็นขั้นขึ้นมา เพื่อแยกเป็นพื้นที่สำหรับทำพิธีกรรม มีหลุมสำหรับผู้นำละหมาดลงไปนั่งละหมาด และเจาะหลุมขนาดประมาณ 1 เมตร ลึกลงไปประมาณ 1 ฟุตเอียงเข้าสู่ทิศกิบลัต แต่ตัวอาคารไม่ได้เอียงเข้าสู่ทิศกิบลัตโดยตรงเนื่องจากปัญหาด้านพื้นที่⁴⁵

⁴⁵ สัมภาษณ์อิหม่ามของภูเก็ตเจริญพาศน์ นายเสนีย์ อากาหยี เมื่อวันที่ 5 กุมภาพันธ์ 2560.

ภาพที่ 34 กุฎีเจริญพาศน์ ถ่ายเมื่อประมาณพ.ศ. 2540-2545 ภาพที่ 35 กุฎีเจริญพาศน์ เมื่อปีพ.ศ. 2550

ที่มา : <http://alisuasaming.org/main/?p=1683>

ที่มา : Sigree <http://oknation.nationtv.tv/blog/photo-sigree/2007/05/30/entry-1>

3.3.2 รูปแบบศิลปกรรมของอาคารหลังปัจจุบัน

อาคารที่เห็นในปัจจุบันเป็นการเปลี่ยนแปลงครั้งที่ 5 สร้างแทนการรื้อถอนอาคารหลังเดิมในปีพ.ศ. 2545 และกุฎีมีพื้นที่เล็กลง เนื่องจากแต่เดิมบริเวณของกุฎีมีพื้นที่กว้างออกไปกินบริเวณพื้นที่ของถนนในปัจจุบัน ต่อมา โต๊ะอิหม่ามของกุฎีเจริญพาศน์ ซึ่งเป็นปูของโต๊ะอิหม่ามคนปัจจุบัน ได้บริจาคพื้นที่บางส่วนให้ราชการ เพื่อทำถนนและสร้างสะพานเจริญพาศน์⁴⁶ จึงทำให้พื้นที่ของมัสยิดเล็กลง (ภาพที่ 36)

อาคารหลังเก่ามีสภาพที่ทรุดโทรมเกินกว่าจะซ่อมได้ จึงสร้างอาคารหลังใหม่ขึ้นแทนในปีพ.ศ. 2545 อาคารหันหน้าไปทางทิศตะวันตก แต่ไม่ได้ตรงกับทิศกิบลัตโดยตรง มีแผนผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสเช่นเดียวกับรูปแบบแผนผังมัสยิดในศิลปะเปอร์เซีย เช่น มัสยิดหลวงแห่งเมืองอิสฟาฮาน ประเทศอิหร่าน⁴⁷ เมื่อพิจารณาภาพรวมของสภาพกายภาพของกุฎีเจริญพาศน์ทั้งหมดแล้ว จะเห็นได้ว่าภายในประกอบด้วย อาคารหลักจำนวน 2 อาคาร คือ ตัวกุฎีที่ใช้เป็นสถานที่ประกอบกิจกรรมทางศาสนา และซุซันนิยะฮ์ บริเวณภายนอกของตัวกุฎีทั้งสองด้าน และด้านหลัง มีเนื้อที่กว้างประมาณ 2-3 ม. ส่วนด้านหน้าจะเป็นลานกว้างไว้สำหรับประกอบพิธีกรรมเจ้าเซ็น มีอ่างแก้ว เป็นฐานที่ก่อด้วยอิฐ มีเสาตรงตั้งอยู่บนฐานนั้น

ส่วนของอาคารหลัก ประกอบไปด้วย 2 ส่วน ออกแบบโดย นายธรรมเนียบ แสงเงิน และควบคุมการสร้างโดยอ.สุวิชา โดยยึดเอาตามรูปแบบของสถาปัตยกรรมแบบเดิมไว้ให้ได้มากที่สุด กล่าวคือ ส่วนแรกคือตัวอาคารทรงปั้นหยาแบบเดิม ก่ออิฐถือปูน ตัวอาคารตั้งอยู่บนฐานบัวเตี้ยๆ เป็นฐานที่นิยมใช้ในสถาปัตยกรรม

⁴⁶ สัมภาษณ์อิหม่ามของกุฎีเจริญพาศน์ นายเสนีย์ อากาหีย์ เมื่อวันที่ 5 กุมภาพันธ์ 2560.

⁴⁷ เซาว์ศิริ ช่วยจันทร์. การวิเคราะห์รูปแบบทางศิลปะและแรงบันดาลใจของศิลปะที่ได้รับอิทธิพลศิลปะเปอร์เซีย

กรณีศึกษา : กุฎีเจริญพาศน์ เขตบางกอกใหญ่. สารนิพนธ์ (ศศ.บ. (ประวัติศาสตร์ศิลปะ))—มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2554.

ไทย ใช้กระเบื้องว่าวสีเขียว (เกล็ดเต่า) แบบเดิมมาทำเป็นหลังคา ปูพื้นด้วยหิน มีชั้นเดียว เป็นอาคารโปร่ง ไม่มีโดม

มีการเปลี่ยนแปลงและมีรูปแบบใหม่ปรากฏเพิ่มเข้ามา คือ การนำหลังคาซ้อนชั้นออก และแทนที่ด้วยแผงหรือกำแพงสูงที่สร้างครอบยื่นออกมาด้านหน้า มีเชิงเทิน หรือ บัวกันตก เจาะช่องเป็นรูปดาวประดับบริเวณคาน (ภาพที่ 40) ซึ่งลักษณะดังกล่าวเป็นรูปแบบของมัสยิดศิลปะเปอร์เซีย หรือศิลปะอิสลามสกุลช่างอิหร่าน ทำให้นึกถึงอาคารหลังเก่าของมัสยิดต้นสนสมัยรัชกาลที่ 5 และทำมุขยื่นออกมาตรงกลาง ใช้เป็นทางเข้าหลัก โดยมุขมีเสารับน้ำหนักด้านละ 2 ต้น แต่มุขนั้นไม่ได้มีรูปแบบเปอร์เซีย หากแต่ทำเป็นซุ้มแบบดั้งเดิมสมัยรัชกาลที่ 5-6 พื้นที่ที่เป็นโถงของมุข (ภาพที่ 38) ทำระเบียงเดี่ยวเป็นกำแพงและประดับกระเบื้องปรุลายจีน (ภาพที่ 39) มีการเจาะช่องประตู-หน้าต่าง และด้านบนประดับกระเบื้องปรุลายจีนเพื่อลดความทึบตันและให้แสงเข้า (ภาพที่ 41)

ภายในทำเป็นห้องโถง ใช้พื้นที่ตรงกลางเป็นจุดสำคัญ ด้านข้างทั้ง 2 ข้างมีเสารับน้ำหนักกัน เน้นย้ำความเป็นพื้นที่สำคัญ ผนังด้านในสุดกลางห้องเจาะเป็นช่องสี่เหลี่ยมเข้าไปเป็นพื้นที่แท่นบูชา เรียกว่า มิฮ์รอบ ทำซุ้มไม้เป็นวงโค้งต่อกันหลายวง และมีลายฉลุแบบซุ้มศิลปะอิสลาม ผนังมีการประดับกระเบื้องแบบอาหรับ โทนสีฟ้า น้ำเงิน และทอง นำเข้าโดยตรงจากประเทศอิหร่าน (ภาพที่ 42) เป็นกระเบื้องที่มีการเขียนตัวอักษรอาหรับลงไปก่อนนำไปเผา ทำให้ตัวอักษรไม่เลือนหายไป ผนังที่ลึกเข้าไปติดตัวอักษรอาหรับ คำว่า อัลเลาะห์ และตัวอักษรอีก 5 ตัวด้านล่างเป็นคำว่า มุฮัมมัด อาลี ฟาติมะ ฮัจซัน และ ฮุซเซิน (ภาพที่ 43) เพราะมุสลิมเชื่อว่าตนเป็นผู้นำชาวมุสลิมโดยชอบธรรม เนื่องจากมีเชื้อสายโดยตรงจากท่านศาสดามุฮัมมัด และบริเวณจุดศูนย์กลางในการประกอบพิธีกรรม มีธรรมาสน์เทศน์ หรือ มิมบร์ อยู่ทางซ้ายมือของแท่นบูชา เป็นที่นั่งของผู้นำละหมาด ซึ่งจะมีพระนามของพระเจ้าสลักไว้ และมี มิมบร์ ไว้สำหรับนั่งบรรยายธรรม (ภาพที่ 44)

เนื่องจากตัวกุฎีเจริญพาศน์ไม่ได้มีผังหน้าตากับทิศกิบลัตโดยตรงจากความไม่อำนวยของพื้นที่ภายในจึงปรากฏการทำหลุมสำหรับผู้นำละหมาดให้เอียงไปหาทิศกิบลัต โดยหลุมจะเอียงขัดกับตัวอาคาร แต่การซ่อมให้เป็นอาคารปัจจุบัน ได้ยกเลิกการยกระดับพื้น และปรับพื้นให้เรียบเป็นชั้นเดียวเสมอกันทั้งหมด ปิดหลุมสำหรับผู้นำละหมาด ที่แต่เดิมเคยทำไว้ เนื่องจากชาวกุฎีเจริญพาศน์จะรับรู้กันเองเมื่อถึงเวลาละหมาด โดยจะยืนเอียงตัวเข้าสู่ทิศกิบลัตโดยไม่มีสัญลักษณ์ใดๆบ่งบอกแล้ว⁴⁸

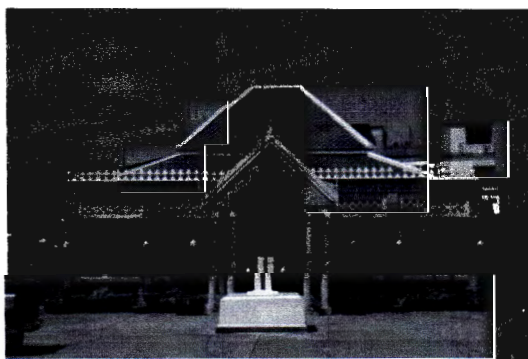
⁴⁸ สัมภาษณ์หัวหน้าของกุฎีเจริญพาศน์ นายเสนีย์ อากาหี เมื่อวันที่ 5 กุมภาพันธ์ 2560.

ส่วนอาคารอุษยนิยะธ เป็นอาคารที่มีขนาดเล็กกว่าตัวกุฎี ตั้งอยู่ด้านหลังของกุฎี เป็นอาคารที่ใช้สำหรับประกอบพิธีกรรมในเดือนมัสรอม โดยภายในจะเป็นที่เก็บประติมากรรมขนาดใหญ่ชิ้นหนึ่ง ซึ่งจะใช้ประกอบพิธีกรรมดังกล่าวด้วย

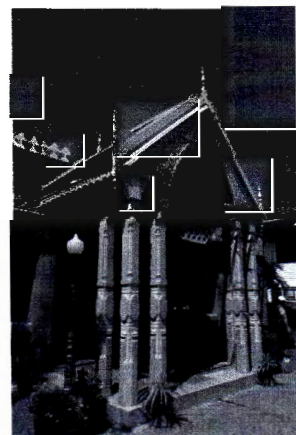
สิ่งที่น่าสังเกตของกุฎีเจริญพาศน์คือ อาคารทรงปั้นหยา กล่าวคือ กุฎีเจริญพาศน์ ไม่เคยมีประวัติการสร้างอาคารให้เป็นแบบสถาปัตยกรรมไทย เฉกเช่น มัสยิดต้นสนและมัสยิดบางหลวง นอกจากนี้ ในช่วงเวลารัชกาลที่ 5 ที่ได้ปรากฏภาพถ่ายเก่าของกุฎีเจริญพาศน์เป็นอาคารทรงปั้นหยานั้น จากการตรวจสอบข้อมูลได้พบว่า มีมัสยิดอีกจำนวนหนึ่งในบริเวณใกล้เคียงทำอาคารทรงนี้ด้วยเช่นกัน และมีอายุใกล้เคียงกัน เช่น อาคารหลังเก่าของกุฎีหลวง อาคารสมาคมสนธิอิสลามของมัสยิดต้นสน มัสยิดดิลฟีลลาห์ และมัสยิดผดุงธรรมอิสลาม การทำอาคารเหมือนกันแต่บางกลุ่มอาจมีความสัมพันธ์กันทางใดทางหนึ่ง ซึ่งจะนำไปวิเคราะห์ต่อไปในบทถัดไป

แม้รูปแบบของกุฎีเจริญพาศน์จะไม่ได้เป็นอาคารแบบศิลปะเปอร์เซียอย่างเห็นได้ชัด เฉกเช่น มัสยิดผดุงธรรมอิสลาม แต่ก็มียอดประกอบต่างๆที่เป็นอิทธิพลเปอร์เซียสอดแทรกอยู่หลายสิ่ง ได้แก่

- 1) รูปแบบผังสี่เหลี่ยมจัตุรัส
- 2) การเจาะช่องแสง
- 3) การใช้กระเบื้องเคลือบโทนสีฟ้า เขียว ทอง
- 4) การประดับด้วยตัวอักษรอารบิก
- 5) การใช้กระเบื้องนำเข้าจากเปอร์เซีย

ภาพที่ 36 กุฎีเจริญพาศน์หลังปัจจุบัน

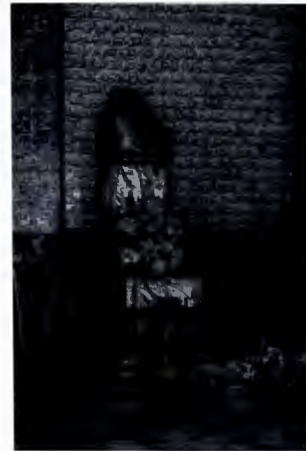
ภาพที่ 37 มุขด้านหน้าของกุฎีเจริญพาศน์

ภาพที่ 38 ระเบียงปรับบริเวณกำแพงของมุขด้านหน้า ภาพที่ 39 การเจาะช่องรูปดาวที่ผนังด้านบน

ภาพที่ 40 การเจาะช่องให้แสงเข้าภายในอาคาร ภาพที่ 41 ระเบียงโตนสีฟ้าภายในกุฏิ

ภาพที่ 42 การประดับตัวอักษรสำหรับบริเวณซุ้มมိฮ์รอบ

ภาพที่ 43 มิมบ์รของกุฏิเจริญพาศน์

ภาพที่ 44-45 มัสยิดศิลปะเปอร์เซียในประเทศอิหร่าน

ที่มาภาพ : <http://www.salamstock.com/community/sacred-spaces-the-mosque/>

3.4 มัสยิดศิลปะลาล่าห์

สถาปัตยกรรมของมัสยิดศิลปะลาล่าห์เป็นมุสลิมชีอะฮ์ อพยพเข้ามาบริเวณปากคลองบางกอกใหญ่ ราวปลายรัชกาลที่ 3 มีบรรพบุรุษเชื้อสายอินเดีย ซึ่งเป็นลูกหลานของแขกอะหมัดที่มีศพฝังอยู่ใน จังหวัดพระนครศรีอยุธยาในปัจจุบัน⁴⁹

3.4.1 รูปแบบศิลปกรรมของอาคารหลังเดิม

3.4.1.1 อาคารหลังแรก

อาคารหลังแรกสร้างขึ้นราวต้นรัชกาลที่ 4 เป็นอาคารผนังสี่เหลี่ยมผืนผ้า มีชั้นเดียว ทำด้วยไม้ ในอดีตเคยตั้งอยู่บนพื้นที่ถนนในปัจจุบันบริเวณกลางถนน⁵⁰ ในช่วงเวลานั้นมีความเป็นไปได้ว่า มัสยิด ถูกสร้างให้เป็นอาคารไม้เรียบง่าย เนื่องจากเป็นมัสยิดของสัปบุรุษที่ชาวอินเดียที่เพิ่งอพยพเข้ามาในกรุงเทพฯ มัสยิดจึงน่าจะเกิดจากความร่วมมือของชาวบ้านกันเอง ก่อสร้างตามกำลังที่มี จึงให้ความสำคัญกับความเป็นพื้นถิ่นและสภาพภูมิอากาศร่วมด้วย

3.4.1.2 การเปลี่ยนแปลงครั้งที่ 2

การเปลี่ยนแปลงของมัสยิดครั้งนี้เกิดขึ้นจากสาเหตุต้องย้ายสถานที่ เนื่องจากมีการเวนคืนที่ดินเพื่อสร้างถนน จึงต้องทุบมัสยิดทิ้ง และย้ายที่เพื่อสร้างอาคารหลังใหม่ขึ้นในช่วงรัชกาลที่ 7-8 โดยสัปบุรุษของมัสยิดศิลปะลาล่าห์ได้เลือกสถานที่ใหม่ใกล้เคียงกับพื้นที่เดิม เขยิบออกมาจากบริเวณถนนเล็กน้อย ตั้งอยู่บริเวณสุสาน (กุโบร์) ในปัจจุบัน โดยสร้างรูปทรงอาคารให้มีรูปแบบเดิม คือ เป็นอาคารไม้ ชั้นเดียว มีหน้าจั่ว

⁴⁹ สัมภาษณ์อิหม่ามมัสยิดศิลปะลาล่าห์ นายโชคชัย ต้มอาลี เมื่อวันที่ 28 กุมภาพันธ์ 2560.

⁵⁰ เรื่องเดียวกัน.

สามเหลี่ยม⁵¹ และมีแนวคิดที่ต้องสร้างให้เหมือนของเดิมเพื่อการอนุรักษ์ของโบราณที่สร้างโดยบรรพบุรุษไว้ให้มากที่สุด แต่ผู้ศึกษามีความเห็นที่อาคารในอดีตอาจมีลักษณะเป็นอาคารหลังคาทรงปั้นหยา เพราะเป็นรูปแบบที่มีสยิดของกลุ่มชื้อฮะฮ์ในละแวกนี้นิยมทำในช่วงเวลานั้น เช่น กุฎีหลวงหลังเดิม มัสยิดบ้านครัวหลังเดิม กุฎีเจริญพาศน์ และมัสยิดผดุงธรรมอิสลามหลังเดิม อาคารหลังคาทรงปั้นหยาน่าจะเป็นรสนิยมของมัสยิดส่วนใหญ่ในพื้นที่คลองบางกอกใหญ่ในช่วงเวลาดังกล่าว

3.4.2 รูปแบบศิลปกรรมของอาคารหลังปัจจุบัน

อาคารปัจจุบันจัดเป็นการเปลี่ยนแปลงครั้งที่ 3 เป็นอาคารหลังที่ 3 นับจากอาคารหลังแรก สร้างขึ้นราวพ.ศ. 2480 เป็นการย้ายสถานที่อีกครั้งหนึ่ง เนื่องจากความไม่สะดวกบางประการ พื้นที่ของมัสยิดในปัจจุบันอยู่ถัดจากอาคารหลังที่ 2 เพียงเล็กน้อยเท่านั้น มีแนวคิดการสร้างให้มีรูปแบบเดิม แต่มีขนาดใหญ่ขึ้น

การวางผังอาคารไม่ได้ทำให้ตัวอาคารเอียงเข้าหาทิศกิบลัตโดยตรง อาคารจะตั้งเยื้องเล็กน้อย แต่ไม่มีการทำสัญลักษณ์ใดๆภายในอาคารที่บ่งบอกว่าเอียงสู่ทิศกิบลัต พื้นภายในจึงเป็นพื้นเรียบเสมอกัน และมีลักษณะนี้มาตั้งแต่อดีต

รูปแบบในปัจจุบันเป็นอาคารชั้นเดียว ก่ออิฐถือปูนเพื่อเพิ่มความคงทนแข็งแรง มีหลังคาเป็นทรงจั่วสามเหลี่ยม ตรงกลางทำเป็นมุขยื่นออกมา มุขมีหน้าจั่วเป็นทรงสามเหลี่ยมเช่นกัน (ภาพที่ 45) ด้านหน้าของมุขทำเป็นกำแพงเตี้ยๆ และเจาะประดับกระเบื้องปรูแบบจีน เหมือนของสมัยรัชกาลที่ 3 (ภาพที่ 47) ผนังของอาคารด้านบนเจาะช่องเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าหลายช่องเพื่อให้แสงเข้า เป็นรูปแบบกำแพงแบบพื้นถิ่น (ภาพที่ 47) แต่มีแนวคิดการเจาะช่องให้แสงเข้าแบบมัสยิด ประตูทางเข้าหลักที่ด้านบนมีการติดลูกกรงลายฉลุทาสีทองทำเป็นลายเรขาคณิตผสมกับลายกนกของไทย (ภาพที่ 48)

ภายในมัสยิด บริเวณเพดานมีร่องรอยของรูปทรงอาคารทรงปั้นหยา สันนิษฐานว่า ช่างน่าจะเลียนแบบมาจากอาคารเดิม แต่ทำหลังคาด้านนอกเป็นจั่วสามเหลี่ยมปกติแทน ตรงกลางใช้เป็นพื้นที่สำคัญสำหรับประกอบพิธีกรรม ผนังด้านในสุดเป็นที่ตั้งของมิมฮ์รอบประธาน และเจาะช่องสี่เหลี่ยมเข้าไป (ภาพที่ 46) ด้านบนติดตัวอักษรอาหรับคำว่า อัลเลาะห์ ที่ผนังด้านในติดตัวอักษรอาหรับ คำว่า มุฮัมมัด และชื่อลูกหลานทั้งสี่ของมุฮัมมัด ได้แก่ อาลี ฟาติมะ ฮัซซัน และ ฮุซัยน์ ประดับซุ้มไม้ทรงอาร์คฉลุลายสีทองไว้ด้านบน ฝ้าชายมือของมิมฮ์รอบเป็นมิมบ์ ซึ่งซุ้มมิมฮ์รอบและมิมบ์ในปัจจุบันไม่ใช่ของเดิม แต่เป็นการทำขึ้นใหม่เลียนแบบของเดิม เพราะของเก่าสร้างด้วยไม้จึงผุพังไปตามกาลเวลา ซึ่งของที่ทำขึ้นในปัจจุบันมีรูปแบบศิลปกรรมดังนี้

⁵¹ สัมภาษณ์อิมามของกุฎีเจริญพาศน์ นายเสนีย์ อากาหฺยี เมื่อวันที่ 5 กุมภาพันธ์ 2560.

1. ชุ่มมิฮ์รอบ

ชุ่มมิฮ์รอบเป็นชุ่มไม้ทาสีน้ำตาล เป็นชุ่มวงโค้งต่อกันแบบศิลปะอิสลาม มียอดเป็นชุ่มอีกชั้นหนึ่ง เป็นรูปครึ่งวงกลมแต่มียอดแหลม เป็นชุ่มแบบอิสลามอีกเช่นกัน พื้นที่ว่างบริเวณชุ่มประดับลายฉลุสีทอง ทำเป็นลายใบไม้พรรณพฤกษาแบบศิลปะอิสลาม (ภาพที่ 49)

2. มิมบร์

มิมบร์เป็นแท่นที่นั่งสำหรับแสดงธรรม มีลักษณะยอดสูงชัน 3 ชั้น น่าจะมีอายุหลังรัชกาลที่ 4 ลงมา แต่ละชั้นแบ่งเป็นช่องสี่เหลี่ยมจัตุรัส และประดับลวดลายเหมือนกันในโทนสีทอง เป็นลายดอกไม้ 8 กลีบ ขนาดใหญ่กลางช่อง ทำกรอบเป็นรูปใบไม้พรรณพฤกษาแบบศิลปะอิสลามเมื่อมองเผินๆดูคล้ายลายกนกของไทย และด้านล่างสุดของมิมบร์เป็นลายก้านขดเกี่ยวกระหวัดต่อเนื่องกันคล้ายศิลปะไทย (ภาพที่ 50) ซึ่งมิมบร์ของมัสยิดดิลฟีลลาห์นี้มีความใกล้เคียงกับมิมบร์เก่าของกุฎีเจริญพาศน์ ที่ปรากฏบนรูปถ่ายครั้งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช รัชกาลที่ 9 และสมเด็จพระราชินีนาถ เสด็จเยือนกุฎีเจริญพาศน์ในปีพ.ศ. 2496 (ภาพที่ 51) อาคารหลังนี้สร้างขึ้นพ.ศ. 2480 มิมบร์จึงกลายเป็นหลักฐานหนึ่งที่บ่งบอกอายุสมัยของมัสยิดว่าเคยมีอาคารที่เก่ากว่าสมัยรัชกาลที่ 9 เนื่องจากมิมบร์ของมัสยิดดิลฟีลลาห์ทำเลียนแบบจากของเก่า และมีการทำรูปแบบบางอย่างให้เหมือนกุฎีเจริญพาศน์จริง ข้อสันนิษฐานที่ว่าอาจเคยมีอาคารหลังคาทรงปั้นหยาอาจเป็นความจริง

ภาพที่ 46 มัสยิดดิลฟีลลาห์หลังปัจจุบัน

ภาพที่ 47 ภายในมัสยิดดิลฟีลลาห์

ภาพที่ 48 การเจาะรูรับแสงและกระเบื้องปรูแบบจีน

ภาพที่ 49 ลูกกรงบริเวณด้านเข้ามัสยิด

ภาพที่ 50 ชุมม็ฮ์รอบของมัสยิดดิลฟีลลาห์

ภาพที่ 51 มิมบَّرของมัสยิดดิลฟีลลาห์

ภาพที่ 52 และ 53 (ภาพขยาย) ภาพถ่ายของในหลวงรัชกาลที่ 9 ครั้งเสด็จเยือนกุฎีเจริญพาศน์ พร้อมสมเด็จพระนางเจ้าฯ สมเด็จพระย่า และสมเด็จพระพี่นาง เพื่อทอดพระเนตรการประกอบพิธีกรรมของเจ้าเซ็น เมื่อปีพ.ศ. 2496 และปรากฏมิมบَّرเก่าของกุฎีเจริญพาศน์ อยู่บริเวณกึ่งกลางของภาพ ด้านบนพระหัตถ์ของในหลวงรัชกาลที่ 9 ซึ่งมีรูปแบบคล้ายกับมิมบَّرของมัสยิดดิลฟีลลาห์

ที่มา : <http://www.lovehussain.org/1094>

3.5 มัสยิดมดุงธรรมอิสลาม

3.5.1 รูปแบบศิลปกรรมของอาคารหลังเดิม

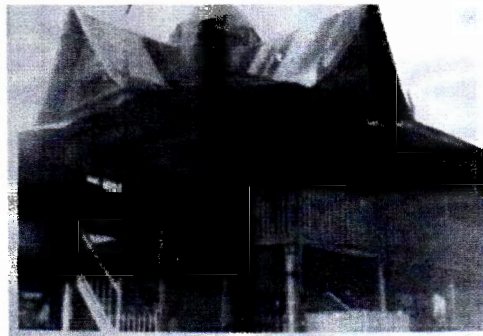
มัสยิดมดุงธรรมอิสลามเป็นมัสยิดของกลุ่มซ็อะฮ์ ก่อตั้งขึ้นในปีพ.ศ. 2479 เป็นการแยกตัวชุมชนออกมาจากกุฎีเจริญพาศน์ นายเพ็ง เมนาคมเป็นผู้ก่อตั้งมัสยิด และใช้ที่ดินของท่านเองสร้างมัสยิดขึ้นเพื่อเป็นสถานที่ประกอบศาสนกิจที่ถูกต้อง และเป็นโรงเรียนสำหรับชาวมุสลิม มีจุดมุ่งหมายเพื่อให้ลูกหลานเป็นมุสลิมที่ดี

3.5.1.1 อาคารหลังแรก

อาคารหลังแรกเป็นอาคารไม้ หลังคาเป็นไม้ ผนังรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า มีหลังคาหน้าจั่ว ยกใต้ถุนสูง⁵²

3.5.1.2 การเปลี่ยนแปลงครั้งที่ 2

ต่อมาในปีพ.ศ. 2482 เป็นเวลา 3 ปีหลังจากการสร้างมัสยิด⁵³ ได้มีการซ่อมปรับปรุงอาคารหลังนี้ให้เป็นอาคาร 2 ชั้น ทำหลังคาใหม่เป็นหลังคาแบบจตุรมุข มุงหลังคาด้วยสังกะสี มีโดมขนาดใหญ่ตรงกลางแบบศิลปะอิสลาม ซึ่งการทำโดมแบบอิสลามนี้ได้ปรากฏครั้งแรกที่มัสยิดแห่งนี้ ก่อนมัสยิดต้นสน ผนังของอาคารปูด้วยกระเบื้องแผ่นใหญ่ ทำรั้วล้อมรอบมัสยิดด้วยไม้ระแนงสูง 1.50 ม. และมีการจำลองพระศพของอิหม่ามฮุเซน ทำด้วยไม้ ตั้งไว้อยู่ตรงกลางโดม (ภาพที่ 52)

ภาพที่ 54 อาคารหลังที่ 2 ของมัสยิดมดุงธรรมอิสลาม เมื่อปีพ.ศ. 2482

กิตติศักดิ์ บุรณสมภพ. อนุสรณ์ทำบุญ 40 วัน ท่านเมี้ยน ช่วงรัศมี อิมามมัสยิดมดุงธรรมอิสลาม. กรุงเทพฯ : ออฟเซ็ท ครีเอชั่น.

2550.

⁵² กิตติศักดิ์ บุรณสมภพ. อนุสรณ์ทำบุญ 40 วัน ท่านเมี้ยน ช่วงรัศมี อิมามมัสยิดมดุงธรรมอิสลาม. กรุงเทพฯ : ออฟเซ็ท ครีเอชั่น. 2550.

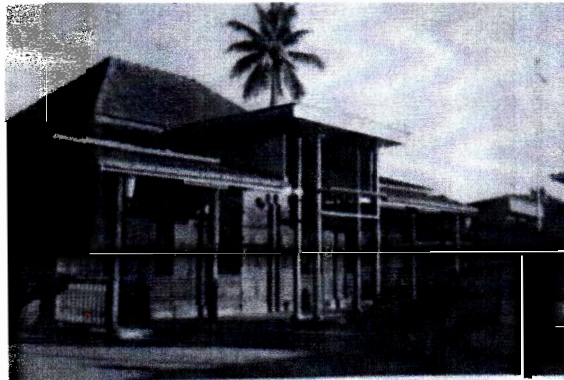
⁵³ เรื่องเดียวกัน.

3.5.1.3 การเปลี่ยนแปลงครั้งที่ 3

ต่อมาในปีพ.ศ. 2486 เป็นเวลา 4 ปีหลังจากการซ่อมครั้งที่ 2 ทางราชการได้ขอเวนคืนที่ดินอันเป็นที่ตั้งบ้านเรือนของนายเพ็ง สุहर่า รวมถึงกุฏิบน โดยเวนคืนที่ดินให้เป็นของกองทัพเรือในปัจจุบัน นายเมี้ยน ช่วงรัศมี (บุตรเขยของนายเพ็ง) จึงย้ายบ้านเรือนและมัสยิดมดุงธรรมอิสลามมาปลูกสร้างบนที่ดินของนายเมี้ยนเองซึ่งเป็นที่ตั้งในปัจจุบัน และสร้างอาคารให้เหมือนอาคารเดิมทั้งสิ้น⁵⁴

3.5.1.4 การเปลี่ยนแปลงครั้งที่ 4

วันที่ 4 ธันวาคม พ.ศ. 2503 มีการรื้อถอนอาคาร สร้างอาคารใหม่เป็นอาคารไม้ชั้นเดียว เป็นการย้อนกลับไปทำรูปแบบดั้งเดิม ทำหลังคารูปรางคล้ายกับหลังคาของกุฏิเจริญพาศน์ คือเป็นอาคารทรงปั้นหยา มีมุขยื่นออกมาด้านหน้าทำเป็นชายคาสี่เหลี่ยมปกติ ไม่ปรากฏรูปแบบศิลปะอิสลามเหมือนอาคารหลังเก่า อาคารหลังนี้ใช้งานต่อเนื่องตั้งแต่ปีพ.ศ. 2504-2522 (ภาพที่ 53)

ภาพที่ 55 อาคารหลังที่ 4 ของมัสยิดมดุงธรรมอิสลาม เมื่อปีพ.ศ. 2504

ที่มา : กิตติศักดิ์ บุรณสมภพ. อนุสรณ์ทำบุญ 40 วัน ท่านเมี้ยน ช่วงรัศมี อิมามมัสยิดมดุงธรรมอิสลาม. กรุงเทพฯ : ออฟเซ็ท ครีเอชั่น. 2550.

3.5.1.5 การเปลี่ยนแปลงครั้งที่ 5

พ.ศ. 2507 ได้สร้างอาคารเก็บใต้ระบัต และเครื่องประกอบพิธีด้านหลังอาคารมัสยิดเป็นอาคารสูง มุงหลังคาด้วยสังกะสี

⁵⁴ กิตติศักดิ์ บุรณสมภพ. อนุสรณ์ทำบุญ 40 วัน ท่านเมี้ยน ช่วงรัศมี อิมามมัสยิดมดุงธรรมอิสลาม. กรุงเทพฯ : ออฟเซ็ท ครีเอชั่น. 2550.

3.5.2 รูปแบบศิลปกรรมของอาคารหลังปัจจุบัน

อาคารปัจจุบันสร้างขึ้นเมื่อเดือนเมษายน พ.ศ. 2522 เสร็จการก่อสร้างในปีพ.ศ. 2524 รวมระยะเวลาในการก่อสร้างทั้งหมด 2 ปี⁵⁵ ถือเป็น การเปลี่ยนแปลงครั้งที่ 6 โดยทำการรื้ออาคารหลังเดิม และสร้างขึ้นใหม่ ใช้ศิลปะอิสลามอย่างเต็มรูปแบบ เป็นอาคารแบบเปอร์เซียหรือศิลปะอิสลาม สุกุลช่างอิหร่าน กล่าวคือ เป็นอาคารทรงตึกชั้นเดียวทรงสี่เหลี่ยมจัตุรัส (ภาพที่ 54) เป็นอาคารโถงสูง มีกรอบประตูที่เรียกว่า Pishtaq ขนาดใหญ่ตรงกลางแบบมัสยิดเปอร์เซีย ประดับด้วยกระเบื้องโทนสีฟ้า-น้ำเงิน ลายดอกไม้และตัวอักษรอาหรับ ใช้เป็นประตูทางเข้าหลักของมัสยิด (ภาพที่ 55-56) ทำประตูด้านข้างและหน้าต่างเป็นซุ้มวงโค้งมียอดแหลม และประดับกระจกสีแบบศิลปะอิสลาม มีโดมคอคอดเว้าขนาดเล็ก 2 โดม ทาสีทอง อยู่ที่ด้านข้างทั้ง 2 ฝั่ง ตั้งอยู่บนฐานโดมโปร่งในผัง 6 เหลี่ยม และมีโดมขนาดใหญ่ตรงกลางอาคาร รวมมีโดมทั้งหมด 3 โดม (ภาพที่ 57)

ภาพที่ 56 มัสยิดผดุงธรรมอิสลามหลังปัจจุบัน

ภาพที่ 57 กรอบประตู Pishtaq

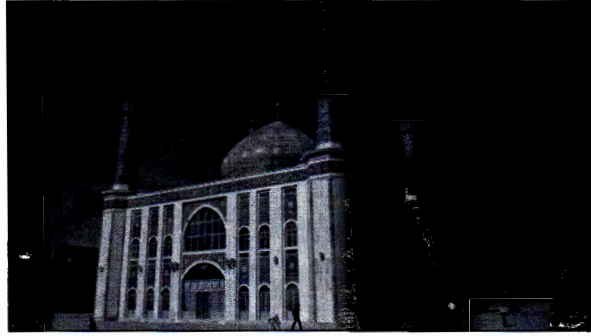

ภาพที่ 58 ลวดลายประดับของ Pishtaq

ภาพที่ 59 โดมเล็กที่มุมทั้งสองข้าง

⁵⁵ กิตติศักดิ์ บุรณสมภพ. อนุสรณ์ทำบุญ 40 วัน ท่านเมี้ยน ช่วงรัศมี อิมามมัสยิดผดุงธรรมอิสลาม. กรุงเทพฯ : ออฟเซ็ท ครีเอชั่น. 2550.

ภาพที่ 60 มัสยิดดาวิช ศิลปะอิสลาม สกฺลช่างอิหร่าน หรือศิลปะเปอร์เซีย เมืองโกนาบัด ประเทศอิหร่าน

ที่มาภาพ : <http://www.fotothing.com/Poria/photo/7c765c4fc674b171f680b7bbce70af3/>

ด้านในอาคารเป็นอาคารโปร่งชั้นเดียว มีพื้นที่ประกอบพิธีกรรมตรงกลาง และมีทางเดินสองข้าง ทั้งด้านซ้ายและด้านขวา ตรงกลางด้านในสุดเป็นพื้นที่ของมิมฮ์รอบ มีลักษณะเป็น Pishtaq แบบทางเข้า คือเป็นซุ้มประตูวงโค้งยอดแหลม และมีกรอบสี่เหลี่ยมครอบอีกชั้นหนึ่ง บริเวณประกอบพิธีกรรมที่เป็นส่วนของผู้นำละหมาดนั่งละหมาด ได้สร้างเป็นหลุมลึกลงไปประมาณ 1 ฟุต เอียงเข้าหาสูทศกิบลัต ซึ่งเอียงชิดกับตัวอาคาร (ภาพที่ 58) เนื่องจากตัวอาคารไม่ได้สามารถสร้างให้เอียงสูทศกิบลัตโดยตรงได้ สืบเนื่องจากปัญหาด้านพื้นที่ จึงปรากฏการทำเอียงแค่บริเวณประกอบพิธีกรรมเท่านั้น ลักษณะเช่นนี้เหมือนกับอาคารหลังเก่าของกุฎีเจริญพาศน์ เนื่องจากมัสยิดผดุงธรรมอิสลามเป็นกลุ่มคนที่แยกออกมาจากกุฎีเจริญพาศน์อีกทีหนึ่ง

ภาพที่ 61 หลุมละหมาดภายในมัสยิดผดุงธรรมอิสลาม

สรุป

มัสยิดทั้ง 5 แห่งของย่านปากคลองบางกอกใหญ่ ประกอบไปด้วยมัสยิดของมุสลิม 2 กลุ่มอยู่รวมกันได้แก่ กลุ่มซุนนีย์อยู่บริเวณปากคลอง 2 แห่ง และกลุ่มชีอะฮ์อยู่บริเวณกลางคลอง 3 แห่ง ในสมัยรัตนโกสินทร์ ตอนต้นถึงรัชกาลที่ 5 รูปแบบศิลปกรรมของมัสยิดทั้งสองกลุ่มจะมีความแตกต่างกันคือ มัสยิดกลุ่มซุนนีย์จะมีลักษณะศิลปกรรมแบบไทย มัสยิดของกลุ่มชีอะฮ์เป็นรูปแบบศิลปกรรมแบบพื้นถิ่นหรือแบบอิสลามพื้นถิ่น และภายหลังสมัยรัชกาลที่ 7 เป็นต้นมา บางแห่งมีลักษณะแบบใหม่ร่วมกันคือศิลปะอิสลาม สืบเนื่องจาก

วิวัฒนาการต่างๆ ของโลกที่กำลังก้าวหน้าขึ้น การเปลี่ยนแปลงแต่ละครั้งของแต่ละมัสยิด ไม่ได้เกิดขึ้นพร้อมกัน แต่จะเปลี่ยนแปลงเมื่อมีการผูกพันของตัวอาคาร จึงทำการซ่อมหรือเปลี่ยนอาคารเป็นแบบใหม่ ซึ่งการเปลี่ยนแปลงแต่ละครั้งของแต่ละมัสยิดล้วนมีความเกี่ยวข้องกัน และแสดงให้เห็นถึงอิทธิพลที่ส่งต่อถึงกัน และการเปลี่ยนแปลงศิลปกรรมต่างๆ เหล่านี้ล้วนมีสาเหตุและปัจจัยที่มีความเกี่ยวเนื่องกัน ซึ่งจะวิเคราะห์ในบทต่อไป

บทที่ 4

สาเหตุของการเปลี่ยนแปลงรูปแบบศิลปกรรมของมัสยิดย่านปากคลองบางกอกใหญ่

มัสยิดย่านปากคลองบางกอกใหญ่ประกอบไปด้วย 5 มัสยิด ได้แก่ มัสยิดต้นสน มัสยิดบางหลวง ภูมิเจริญพาสน์ มัสยิดดิลฟีลลาห์ และมัสยิดผดุงธรรมอิสลาม ผู้ศึกษาได้จำแนกเป็น 2 กลุ่มโดยใช้พื้นที่ กลุ่ม และรูปแบบศิลปกรรมเป็นตัวจำแนกเพื่อทำการวิเคราะห์สาเหตุของการเปลี่ยนแปลง

4.1 พื้นที่ที่ 1 : กลุ่มชุมชนีย์

พื้นที่นี้อยู่บริเวณปากคลองบางกอกใหญ่ บริเวณนี้ประกอบด้วย 2 มัสยิด ได้แก่ มัสยิดต้นสน และมัสยิดบางหลวง ตั้งอยู่ตรงกันข้ามกันโดยมีคลองเป็นตัวกั้น ชาวมุสลิมที่อยู่บริเวณนี้เป็นมุสลิมชุมชนีย์และมุสลิมดั้งเดิมของคลองบางหลวง มีการอพยพและอาศัยมาก่อนบริเวณอื่นๆของคลอง มัสยิดทั้งสองแห่งนี้เปรียบเสมือนมัสยิดพี่น้อง มีการเกื้อกูลกันเสมอมาตั้งแต่ในอดีต จึงทำให้มีการเปลี่ยนแปลงศิลปกรรมที่มีรูปแบบเดียวกันในช่วงระยะเวลาเดียวกัน คือ สถาปัตยกรรมแบบไทย และถือเป็นลักษณะเฉพาะที่เกิดขึ้น

4.1.1 มัสยิดต้นสน

มัสยิดต้นสนก่อสร้างขึ้นในสมัยอยุธยาตอนปลายสมัยพระเจ้าทรงธรรม พ.ศ. 2153-2171⁵⁶ โดยกองทหารอาสาจากและพ่อค้าชาวมุสลิมที่เข้ามาค้าขายกับอยุธยา เนื่องจากปากคลองบางกอกใหญ่เป็นเส้นทางที่จะต้องผ่านก่อนเดินทางไปยังกรุงศรีอยุธยา จึงทำให้เกิดการรวมตัวของชาวมุสลิมและเกิดเป็นชุมชนขึ้น มีการเปลี่ยนแปลงรูปทรงอาคารทั้งหมด 4 ครั้ง ได้แก่ ระยะเวลาแรกเป็นสถาปัตยกรรมแบบพื้นถิ่น ระยะเวลาที่สองเป็นสถาปัตยกรรมแบบไทย ระยะเวลาที่สามเป็นสถาปัตยกรรมแบบไทยผสมอิสลาม และระยะสุดท้ายเป็นสถาปัตยกรรมแบบอิสลามบริสุทธิ์

4.1.1.1 ระยะเวลาแรก : สถาปัตยกรรมแบบพื้นถิ่น

อาคารรูปแบบแรกของมัสยิดต้นสน เป็นเรือนไม้ฝาขัดแตะ ยกพื้นสูงท่อมสี่ระ มุงหลังคาด้วยใบจากและกระเบื้องดินเผาตามลำดับ มีชายคาด้านหน้า คล้ายศาลาการเปรียญ ใช้งานตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนปลายถึงช่วงรัชกาลที่ 1 ของกรุงรัตนโกสินทร์⁵⁷ สาเหตุของการสร้างอาคารลักษณะนี้ได้แก่

⁵⁶ สรยุทธ ชื่นภักดี. มุสลิมมัสยิดต้นสนกับบรรพบุรุษสามสมัย. (กรุงเทพฯ : หจก. จีระจักรพิมพ์, 2544), 29.

⁵⁷ เรื่องเดียวกัน. 30.

1. สภาวะเศรษฐกิจเรียบง่าย

บรรดามุสลิมที่ตั้งบ้านเรือนพำนักอาศัยอยู่ในตำบลบางกอกใหญ่นี้ เกิดความเห็นร่วมกันว่า จะสร้างมัสยิดเพื่อเป็นศูนย์รวมจิตใจของชุมชนมุสลิมในบริเวณนั้น แต่ในช่วงเวลานี้คนในชุมชนมีการอยู่อาศัยและปกครองกันเองอย่างฉันทันทีพี่น้อง มีงบประมาณจำนวนจำกัดในการสนับสนุนการสร้าง จึงรวบรวมทรัพย์สินด้วยกำลังของตนเอง เพื่อเป็นทุนซื้อไม้และเครื่องประกอบอื่นๆ ตลอดจนอุทิศที่ดินให้เป็นส่วนกลาง แล้วจึงร่วมใจกันสร้างมัสยิดออกมาในรูปแบบเป็นเรือนไม้แบบไทยธรรมดาอย่างเรียบง่าย

2. เรือนไทยแบบเรียบง่ายเป็นสถาปัตยกรรมที่นิยมสร้างเป็นอาคารบ้านเรือนและศาลาการเปรียญในสมัยอยุธยาตอนปลายถึงต้นกรุงรัตนโกสินทร์

ในสมัยโบราณมุสลิมไม่ค่อยได้ยินภาษาอาหรับ จึงเรียกมัสยิดว่า “กุฎี” มีเหตุมาจากชาวไทยนิยมเรียก ‘ศาลาการเปรียญ’ ตามวัดวาอารามต่างๆว่า กุฎีหรือกะฎี ซึ่งเพี้ยนมาจากคำว่า “กุฎี” ที่แปลว่าที่อยู่ของพระสงฆ์ เพราะศาลาการเปรียญเป็นที่ชุมนุมฟังเทศน์ และอาจเพราะเหตุนี้มีมัสยิดแบบโบราณจึงนิยมสร้างตามแบบศาลาการเปรียญ เพื่อให้เกิดความเข้าใจแก่ผู้พบเห็นและทราบได้ทันทีว่าเป็นสถานที่ประกอบศาสนกิจและเป็นที่รวมตัวของคนในชุมชนเหมือนกัน⁵⁸ นอกจากนี้ศาสนาอิสลามเป็นศาสนาที่หยืดหยุ่น ไม่มีกฎหมายห้ามทำอาคารรูปทรงอื่น จึงปรับตัวและประยุกต์ศาสนสถานของตนให้เข้ากับความเป็นพื้นถิ่นและสภาพอากาศ

3. ในสมัยรัชกาลที่ 1 บ้านเมืองยังไม่มีเสถียรภาพ ยังคงเป็นช่วงเวลาสร้างเมืองใหม่และมีการทำสงครามอยู่ ทำให้เศรษฐกิจโดยทั่วไปของประเทศยังไม่มีเสถียรภาพโดยทั่วกัน มีแต่พระราชวังหรือวัดในพระพุทธศาสนาเท่านั้นที่สร้างอย่างใหญ่โต เพื่อเป็นสัญลักษณ์ของเมืองใหม่อันศิวิไลซ์ อาคารของคนธรรมดาจึงปรากฏในรูปแบบอย่างเรียบง่ายเท่านั้น

4.1.1.2 ระยะที่สอง : สถาปัตยกรรมแบบไทย

การเปลี่ยนแปลงครั้งนี้เกิดขึ้น 2 ระยะ อยู่ในสมัยรัชกาลที่ 2 และ 3 ของกรุงรัตนโกสินทร์ พ.ศ.2352-2394 สันนิษฐานว่ารูปแบบของอาคารมี 2 แบบ คือ แบบไทยประเพณี และแบบพระราชนิยมในรัชกาลที่ 3 สาเหตุของการเปลี่ยนแปลงในครั้งนี้ มี 7 ประการ ได้แก่

1. คนในชุมชนมัสยิดต้นสนมีจำนวนมากขึ้นจากการอพยพตามกันเข้ามาของมุสลิมที่ทราบว่าเป็นบริเวณนี้เป็นแหล่งชุมชนที่หนาแน่นของชาวมุสลิม จึงต้องสร้างอาคารหลังใหม่ที่ใหญ่และมั่นคงเพื่อรองรับคนที่มีจำนวนมากขึ้น

⁵⁸ ประวัติมัสยิดต้นสน. 2544. 169.

2. อาคารเรือนไม้หลังเก่ามีสภาพทรุดโทรมเกินกว่าจะซ่อม ผ่านการซ่อมมาหลายครั้ง ซึ่งไม่มีอายุการใช้งานไม่ยืดยาว เป็นวัสดุที่ผุพังง่าย ทางคณะกรรมการของมัสยิดต้นสนจึงเกิดแนวคิดใหม่ในการทำให้มัสยิดมีความแข็งแรงคงทนและมีอายุยืนยาวมากขึ้น จะต้องเปลี่ยนไม้เป็นตึก ก่ออิฐถือปูนอย่างทันสมัย แบบเดียวกับพระราชวังบวรสถานมงคล ทำข้างวังหน้าที่เพิ่งสร้างขึ้นใหม่⁵⁹
3. ชาวมัสยิดต้นสนไม่เคยได้เห็นภาพและไม่เคยไปเยือนมัสยิดในต่างประเทศ จึงมีความสนใจเวียนอยู่เฉพาะในประเทศไทยเท่านั้น และมีความคิดว่าตนเองเป็นคนไทย⁶⁰ รูปแบบมัสยิดจึงออกมาในรูปแบบศิลปะไทย ดังที่เห็นสถาปัตยกรรมบริเวณพื้นที่ใกล้เคียงที่ร่วมสมัยกัน เช่น วัดหงส์รัตนาราม พระราชวังบวรสถานมงคล ตึกในพระบรมหาราชวัง เป็นต้น
4. สถาปัตยกรรมแบบไทยเป็นที่นิยมในหมู่อาคารสำคัญในช่วงรัตนโกสินทร์ตอนต้น

สถาปัตยกรรมแบบไทยประเพณีและพระราชนิยมในรัชกาลที่ 3 ปรากฏจำนวนมากในหมู่ศาสนสถาน ที่สร้างในช่วงเวลานี้ ตัวอย่างเช่น วัดในพระพุทธศาสนา และศาสนสถานต่างศาสนาที่เคยปรากฏการสร้างอาคารแบบพระราชนิยมมาก่อนเช่นกัน ได้แก่ อาคารหลังเก่าของโบสถ์ซางตาครู้สที่สร้างขึ้นช่วงเวลานี้ มีอาคารแบบพระราชนิยม และใช้สัญลักษณ์ไม้กางเขนประดับไว้เพื่อให้ทราบว่าเป็นศาสนสถานของศาสนาคริสต์ เหมือนดังเช่นมัสยิดต้นสนที่มีเป็นอาคารพระราชนิยมแต่มีสัญลักษณ์พระจันทร์เสี้ยวและดวงดาวประดับไว้เพื่อบ่งบอกว่าเป็นศาสนสถานของศาสนาอิสลาม ซึ่งอาจมองได้ว่า ศาสนสถานเหล่านี้อาจมีช่างสร้างกลุ่มเดียวกัน
5. มัสยิดต้นสนเริ่มมีบุคคลสำคัญเป็นกำลังสนับสนุนมัสยิดและมีความสัมพันธ์กับบุคคลสำคัญจากหลายแขนง มีกลุ่มชาวมุสลิมที่มีอำนาจระดับประเทศ มีบทบาทสำคัญในราชสำนักไทย และมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับราชตระกูล มาสนับสนุนการก่อสร้างมัสยิดต้นสน⁶¹ ซึ่งกลุ่มบุคคลสำคัญดังกล่าวเป็นชาวมุสลิมที่ทำงานรับใช้พระมหากษัตริย์ไทย จึงทำให้มีอำนาจในการสร้างศาสนสถานให้มีรูปแบบขนชั้นสูง ขุนนางคนสำคัญที่เป็นผู้นำและสนับสนุนมัสยิดต้นสน ได้แก่ ท่านหลวงโกษาอิศihak (นาโคดาสี) ท่านเกตุ บุตรเขยของพระศรีวรวงษา และท่านสน บุคคลเหล่านี้ได้ตกลงร่วมกันเป็นแกนนำสำคัญในการบูรณะมัสยิดต้นสนครั้งใหญ่ให้มั่นคง สมบูรณ์มากขึ้น หน่วยงานสำคัญต่างๆส่งแรงมาช่วยจำนวนมาก และได้รับความร่วมมือจากหลายฝ่าย ไม่ว่าจะ

⁵⁹ สรยุทธ ชื่นภักดี. *มุสลิมมัสยิดต้นสนกับบรรพบุรุษสามสมัย*. (กรุงเทพฯ : หจก. จีรัชการพิมพ์, 2544), 177.

⁶⁰ เรื่องเดียวกัน. 180.

⁶¹ จุฬิศพงศ์ จุฬารัตน์. *ขุนนางกรมท่าขวา : การศึกษาบทบาทและหน้าที่ในสมัยอยุธยาถึงสมัยรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2153-2435*. (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2546), 330-333.

เป็น สำนักพระราชวัง กระทรวงกลาโหม ข้าราชการในแขนงต่างๆ เช่น ฝ่ายการช่าง ในด้านการก่อสร้างอัฐถูปูน ข่างไม้ ผู้ควบคุมงานส่วนใหญ่เป็นนายช่างของทางราชการ และข้าราชการ สำนักผู้ชำนาญงานมาจากการก่อสร้างพระราชวังของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและเจ้านายต่างๆ มากมาแล้ว โดยข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ ทั้งที่เป็นมุสลิมและมีเชื้อ ก็ได้กรุณาส่งแรงมาช่วยเหลือทั้งสิ้น⁶² โดยให้สำนักพระราชวังและสำนักกลาโหมเป็นผู้ร่างแบบอาคารหลังใหม่นี้ และได้นำแบบมาจากพระราชวังบวรสถานมงคล รูปแบบสถาปัตยกรรมในสมัยนี้จึงมีลักษณะแบบไทยประเพณี และพระราชนิยม เทียบเท่ากับอาคารชั้นสูงของสยาม⁶³

6. มีความเสถียรภาพทางเศรษฐกิจ

ผู้คนในสมัยนั้นมีสถานภาพการเงินอยู่ในระดับที่ดี โดยเฉพาะผู้ที่เกี่ยวข้องกับมัสยิดต้นสน โดยในการสร้างตึกใหม่ครั้งนี้ มีการให้เรียไรเฉพาะผู้ที่เกี่ยวเป็นญาติและเคยเป็นขามัสยิดต้นสน มาแต่เดิมเท่านั้น มิได้ให้เรียไรทั่วไป ส่วนผู้อื่นเมื่อมีจิตใจจะทำกรกุศลร่วมด้วยก็ให้รับน้ำใจไว้ สิ่งทีปรากฏคือ ชาวคณะทุกคนต่างเต็มใจที่จะสละเงิน อุทิศร่วมการกุศลเป็นจำนวนมากเกินกว่าที่คาดไว้⁶⁴ ซึ่งแสดงให้เห็นว่า ความเป็นอยู่ของผู้คนในตอนนั้นอยู่ในฐานะค่อนข้างดี มีกำลังที่จะสนับสนุน และช่วยเหลืออย่างเป็นทางการหนึ่งเดียวกัน

4.1.1.3 ระยะที่สาม : สถาปัตยกรรมแบบไทยผสมอิสลาม

ศิลปะอิสลามได้ปรากฏบนสถาปัตยกรรมของมัสยิดต้นสนในช่วงรัชกาลที่ 5 ของกรุงรัตนโกสินทร์ พ.ศ.2411-2453 ปรากฏเป็น แฉกกันแบบมัสยิดเปอร์เซีย แสดงให้เห็นว่า ตะวันตกมีบทบาทอย่างมากในระยะเวลาสั้น สาเหตุของการเปลี่ยนแปลงในระยะนี้ ได้แก่

1. สืบย้อนกลับไปสมัยรัชกาลที่ 4 ของกรุงรัตนโกสินทร์ ตั้งแต่ปีพ.ศ. 2394 เป็นต้นมา สยามได้มีการปรับตัวครั้งใหญ่ให้ทันกับกระแสการเปลี่ยนแปลงของโลก เป็นการปรับเปลี่ยนทั้งโครงสร้างทางสังคมและการบริหารประเทศ⁶⁵ ประการแรก เป็นการเปลี่ยนแปลงอุดมคติทางสังคมและศาสนา จากที่เคยอ้างอิงจักรวาลทัศน์แบบไตรภูมิมาสู่จักรวาลทัศน์สมัยใหม่แบบวิทยาศาสตร์ ประการที่สอง การเกิดขึ้นของอุดมคติ เรื่อง ความศิวิไลซ์ ที่ถูกใช้เป็นมาตรวัดความเจริญสมัยใหม่

⁶² สรยุทธ ชื่นภักดี. มุสลิมมัสยิดต้นสนกับบรรพบุรุษสามสมัย. (กรุงเทพฯ : หจก. จีรัชการพิมพ์, 2544), 179.

⁶³ เรื่องเดียวกัน. 181.

⁶⁴ เรื่องเดียวกัน. 178.

⁶⁵ การเปลี่ยนแปลง “อุดมคติร่วมทางสังคม” ในระดับประเทศเกิดขึ้นช่วงปลายรัชกาลที่ 3-5 (ชาติรี ประภิตนทการ, 2557) แต่การเปลี่ยนแปลงเริ่มส่งผลกระทบต่อสังคมมุสลิมในสมัยรัชกาลที่ 4 และปรากฏเป็นรูปธรรมในสมัยกาลที่ 5 เป็นต้นมา (อาดิศร์ รักษาณีน, 2555)

ของสังคมสยาม โดยมีต้นแบบจากวัฒนธรรมตะวันตก ประการที่สาม คือ การเปลี่ยนแปลงอุดมคติทางการเมือง จากระบอบพระเจ้าราชาธิราชมาสู่ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์⁶⁶ สยามต้องดำเนินนโยบายโอนอ่อนผ่อนตามชาติตะวันตกเพื่อรักษาเอกราชและอธิปไตยเอาไว้ จึงต้องยินยอมตกลงทำสัญญากับประเทศตะวันตก โดยเฉพาะสนธิสัญญาระหว่างอังกฤษกับสยามที่เรียกว่า “สนธิสัญญาไมตรีและพาณิชย์” หรือ “สนธิสัญญาเบาริง”⁶⁷ การเปิดเสรีทางการค้าตามเนื้อหาในสนธิสัญญาในปีพ.ศ. 2398 ส่งผลให้นโยบายด้านการต่างประเทศเปลี่ยนไปให้มีความสำคัญกับประเทศในทวีปยุโรปเป็นอย่างมาก ด้วยสาเหตุนี้เองทำให้ขุนนางมุสลิมมีบทบาทลดลงไป ในช่วงเวลานี้จึงมีการทำสถาปัตยกรรมเป็นแบบพื้นถิ่นของชาติของตนกับมากขึ้น เช่น กุฎีหลวง กุฎีเจริญพาศน์ มัสยิดบ้านครัว เป็นต้น

2. มีชาวคณะหลายท่านได้เดินทางไปต่างประเทศ เพื่อประกอบพิธีฮัจญ์ ณ นครมักกะฮ์ และไปศึกษาศาสนาอิสลาม เมื่อได้พบเห็นมัสยิดที่ต่างประเทศจริง และได้รับความรู้เกี่ยวกับสังคมมุสลิมในต่างประเทศมากขึ้น จึงนำมาปรับใช้กับชุมชนของตนเอง นอกจากนี้ยังมีความสอดคล้องกับแนวคิดการพัฒนาตามชาติตะวันตกอีกด้วย
3. มีชาวต่างชาติจำนวนมากเดินทางเข้ามายังสยาม จึงทำให้ชาวมุสลิมในสยามได้เปิดโลกทัศน์ใหม่จากภายนอกมากยิ่งขึ้น
4. มัสยิดต้นสนมีความสัมพันธ์ที่ดีกับบุคคลหลากหลายแขนง จึงได้รับความช่วยเหลือจากหลายด้าน เช่น บุคคลที่เลื่อมใสและชาวคณะจำนวนมากอุทิศที่ดินเพื่อเป็นผลประโยชน์ต้องบประมาณในการซ่อมและทำนุบำรุงมัสยิด และการครอบครองที่ดินในช่วงเวลานี้ยังมีอิทธิพลมาถึงสมัยปัจจุบันอีกด้วย

---

⁶⁶ อาดิศร์ รัชชมณี. **มัสยิดในกรุงเทพฯ**. กรุงเทพฯ : มติชน. 116. (ชาติปริทัศน์นทการ, 2557. 20-21)

⁶⁷ สนธิสัญญาเบาริง เป็นสนธิสัญญาที่เกี่ยวกับการค้าและความสัมพันธ์ระหว่างประเทศไทยทำกับอังกฤษ ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อวันที่ 18 เมษายน พ.ศ. 2398 โดยเซอร์จอห์น เบาริง ราชทูตที่ได้รับการแต่งตั้งจาก สมเด็จพระบรมราชินีนาถวิกตอเรีย ซึ่งได้กลายเป็นตัวอย่างของประเทศมหาอำนาจต่างๆ จะเข้ามาทำสัญญาในลักษณะเดียวกัน ส่งผลให้เกิดการค้าเสรี ที่ทำให้เกิดการผูกขาดการค้าต่างประเทศ และทำให้อำนาจพระคลังสินค้าของราชสำนักสยามสิ้นสุดลง ขุนนางมุสลิมเชื้อสายเปอร์เซียที่ดูแลการค้าและการต่างประเทศลดบทบาทลง ในขณะที่มุสลิมชาวอินเดียที่เข้ามาทำการค้าในฐานะคนในบังคับอังกฤษประสบความสำเร็จในด้านธุรกิจเป็นอย่างมาก เนื่องจากได้รับสิทธินอกอาณาเขต และสิทธิในการทำการค้าได้อย่างเสรี

5. แนวคิดสถาปัตยกรรมลูกผสมในสมัยรัชกาลที่ 5

แนวคิดนี้มีความสัมพันธ์กับการเข้ามาอิทธิพลของอำนาจของประเทศตะวันตก และความคิดการเป็นคนไทยของชาวมุสลิม กล่าวคือในสมัยรัชกาลที่ 5 เริ่มปรากฏสถาปัตยกรรมรูปแบบตะวันตก เช่น วัดราชบพิธ เป็นต้น นัยยะที่ซ่อนอยู่ในรูปแบบศิลปกรรมของสมัยนี้คือ การเริ่มเปลี่ยนแปลงปัจจัยภายใน เช่น โลกทัศน์ ความเชื่อ การเมืองภายในของกลุ่มชนชั้นนำสยาม แต่ก็ยังคงความเป็นไทย รักษารูปแบบจารีตประเพณีแบบดั้งเดิมควบคู่ไปด้วยกันในลักษณะคู่ขนาน เรียกว่า การปะทะสังสรรค์ ระหว่างสองวัฒนธรรม⁶⁸ ตามพระราชดำรัสของรัชกาลที่ 5 ว่า “บ้านเมืองเราเป็นเวลาที่จะต้องทำนุบำรุง การอันใดควรจะทำดีจะเล็กเสียดก็จะต้องดีเสีย การอันใดควรจะทำชั่วก็จะต้องเพิ่มชั้ว จะเทเล็กหกความในครั้งหนึ่งคราวเดียวก็ไม่มีเมืองใดจะทำได้ ที่จะไปค้นหาธรรมเนียมเมืองอื่น หมายแต่จะเอาอย่างให้เหมือนเขาอย่างเดียว ไม่ดูการในเมืองตัวให้รู้ชัดก่อนนั้นไม่ได้”⁶⁹

แม้การรับวัฒนธรรมจะเป็นเรื่องจำเป็นเร่งด่วนต่อการสร้างภาพความศิวิไลซ์ แต่สยามก็จำเป็นต้องรักษาความเป็นไทยควบคู่ไปด้วย⁷⁰

4.1.1.4 ระยะเวลาสุดท้าย : สถาปัตยกรรมแบบอิสลามบริสุทธ์

การเปลี่ยนมาเป็นสถาปัตยกรรมแบบอิสลามบริสุทธ์เป็นการสร้างให้เหมือนมัสยิดในดินแดนศูนย์กลางทางศาสนาอิสลามอย่างแท้จริง เกิดขึ้นเมื่อปีพ.ศ. 2495 ตรงกับสมัยรัชกาลที่ 9 และใช้อาคารรูปแบบนี้มาจนถึงปัจจุบัน สาเหตุของการเปลี่ยนแปลง ได้แก่

1. เป็นช่วงเวลาแห่งการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจทั้งในระดับโลกและระดับประเทศ

สัปบุรุษหลายท่านของมัสยิดต้นสนได้เดินทางไปศึกษาต่อต่างประเทศ ทั้งในด้านวิชาการและศาสนาที่ประเทศอียิปต์ ถือว่าเป็นหนึ่งในประเทศสำคัญของศาสนาอิสลาม มีการเปิดการเรียนการสอนเกี่ยวกับศาสนาอิสลาม เปรียบเสมือนศูนย์กลางของศาสนาอิสลามแห่งหนึ่งของโลก สัปบุรุษของมัสยิดต้นสนจึงให้ความสำคัญและนำไปเป็นแบบอย่างในการสร้างมัสยิดต้นสน

⁶⁸ ชาตรี ประภิตนันทการ. การเมืองและสังคมในศิลปะสถาปัตยกรรม สยามสมัย ไทยประยุกต์ ชาตินิยม. (กรุงเทพฯ : มติชน. 2547), 147.

⁶⁹ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, “พระบรมราชาธิบายว่าด้วยความสามัคคี”, หนังสือประกอบพื้นฐานอารยธรรมไทย ตอน พื้นฐานทางประวัติศาสตร์ สังคม และการเมือง. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. 2516. 177.

⁷⁰ สายชล สัตตานุรักษ์. สมเด็จพระยาตราพระราชานุญาต การสร้างอัตลักษณ์ “เมืองไทย” และ “ชน” ของชาวสยาม. (กรุงเทพฯ :มติชน. 2546), 15.

2. แนวคิดรัฐนิยมในสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม

แนวคิดนี้เกิดขึ้นในสมัยที่จอมพล ป. พิบูลสงครามเป็นนายกรัฐมนตรี เมื่อปีพ.ศ. 2481 อยู่ในช่วงเวลาเดียวกับการเปลี่ยนแปลงอาคารมัสยิดต้นสนเป็นศิลปะอิสลามบริสุทธิ์ จอมพล ป.มีความมุ่งมั่นที่จะนำประเทศไปสู่การเป็นอารยประเทศ มีนโยบายชาตินิยม พยายามสร้างชาติด้วยวัฒนธรรมไทย⁷¹ มุ่งสู่ “ความเป็นไทย” ได้แก่ วัฒนธรรมทางจิตใจ ทางระเบียบประเพณี ทางศิลปกรรม ทางวรรณกรรม และทางฝ่ายหญิง⁷² และสนับสนุนแนวคิด “ไทยทำ ไทยใช้ ไทยเจริญ”

แนวคิดนี้สร้างความกดดันต่อสังคมมุสลิม ซึ่งส่วนหนึ่งของชาวมุสลิมก็เป็นชาวต่างชาติต่างภาษา จึงเป็นการแรงผลักดันให้ชาวมุสลิมเริ่มสร้างและเปลี่ยนแปลงมัสยิดออกมาในรูปแบบศิลปะอิสลามบริสุทธิ์ สถาปัตยกรรมมุ่งเน้นไปยังหน้าที่ เงื่อนไข และกฎเกณฑ์ที่จะต้องปฏิบัติเคร่งครัดตามหลักคำสอนของศาสนามากขึ้นกว่าในอดีต มีหน้าที่ใช้งานอย่างชัดเจนและเรียบง่าย เช่น โถงทางเดิน การประดับอย่างเรียบง่าย ไม่ฟุ่มเฟือยเกินความจำเป็นตามคำสอนของศาสนา จึงไม่ได้ให้ความสำคัญกับความใหญ่โตการประดับประดาอย่างหรูหรา มุสลิมมองว่ามัสยิดเป็นสถานที่พิเศษที่ใช้ประกอบพิธีกรรมและทำกิจกรรมต่างๆ ทั้งที่เกี่ยวกับศาสนาและการดำเนินชีวิตประจำวัน จึงให้ความสำคัญกับประโยชน์ใช้สอยในฐานะการเป็นศูนย์กลางกิจกรรมของชุมชนมากกว่าการสถาปนามัสยิดให้เป็นอนุสาวรีย์ หรือสถานที่ประกอบพิธีกรรมทางศาสนาเพียงอย่างเดียว ซึ่งการแสดงออกผ่านการเปลี่ยนแปลงของสถาปัตยกรรมครั้งนี้ ถือว่า เป็นแสดงการต่อรองต่อการเมืองไทยในสมัยนั้น

3. ความมั่งคั่งของเครือข่ายมัสยิดต้นสน

ในอดีตมีชาวคณะมัสยิดต้นสนมากมาย ทั้งที่อาศัยอยู่บริเวณมัสยิดและที่ย้ายถิ่นฐานออกไปแล้ว ต่างร่วมใจบริจาคทรัพย์สินประเภทอสังหาริมทรัพย์ให้มัสยิดต้นสน เพื่อเป็นทุนทรัพย์ในการซ่อมแซมและทำนุบำรุงมัสยิดในอนาคต ถือเป็นการแสดงน้ำใจและความเป็นหนึ่งเดียวของพี่น้องในชุมชน มัสยิดต้นสนจึงได้ครอบครองทรัพย์สินเหล่านั้นเกี่ยวเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน และมีรายได้จำนวนมากจากการครอบครองทรัพย์สินมาเป็นทุนในการประกอบกิจการต่างๆเกี่ยวกับมัสยิด จึงสามารถสร้างอาคารด้วยวัสดุที่มีคุณภาพดี ทนทาน และทันสมัย

⁷¹ กอบกุล อินทรวิจิต, วิมลสิทธิ์ ทรายางกูร, วีระ อินพันทัง, สันติ ฉันทวิลาสวงศ์. พัฒนาการแนวความคิดและรูปแบบของงานสถาปัตยกรรม อดีต ปัจจุบัน และอนาคต. (กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป. 2536), 40.

⁷² ชาตรี ประกิตนันทการ. การเมืองและสังคมในศิลปะสถาปัตยกรรม สยามสมัย ไทยประยุกต์ ชาตินิยม. (กรุงเทพฯ : มติชน. 2547), 329.

4. สร้างความน่าเชื่อถือในการเป็นมัสยิดสำคัญของประเทศ

ปัจจุบันมัสยิดต้นสนเป็นมัสยิดที่เก่าแก่และสำคัญที่สุดในกรุงเทพมหานคร เมืองหลวงของประเทศไทยในปัจจุบัน ถือได้ว่าเป็นศูนย์กลางของมุสลิมไทยทั่วประเทศ จึงต้องมีความทันสมัย สร้างความน่าเชื่อถือให้ตนเองในฐานะศูนย์กลางการพัฒนาของมุสลิมทั่วประเทศ

5. การเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์สู่ระบอบประชาธิปไตยสมัยรัชกาลที่ 7 ในปีพ.ศ. 2475

การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองครั้งนี้นับเป็นก้าวสำคัญที่ทำให้ประเทศไทยเปลี่ยนแปลงสู่ความทันสมัย (modernization) เพื่อให้ทัดเทียมกับอารยธรรมประเทศอื่นๆ และนับเป็นเหตุการณ์สำคัญที่ตอบรับกับการเปิดประเทศในปีพ.ศ. 2398 ตามเงื่อนไขยินยอมรับการค้าเสรีตามสนธิสัญญาเบาว์ริง เป็นการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจครั้งสำคัญที่ไม่เคยมีมาก่อน⁷³ ซึ่งระบอบประชาธิปไตยผลักดันให้ประชาชนมีสิทธิทางความคิดและการกระทำมากยิ่งขึ้น จึงเกิดการนำแบบอย่างต่างชาติ ที่เป็นรูปแบบใหม่มาใช้กับศาสนสถานของตนอย่างเต็มรูปแบบ

อย่างไรก็ตาม การเปลี่ยนแปลงที่สำคัญมักจะตามมาด้วยปัญหาเคียงคู่มาด้วย ปัญหาที่เกิดขึ้นในช่วงเวลานั้น คือ ประเทศได้รับการกระทบกระเทือนจากสงครามโลกครั้งที่ 2 ทำให้ชาวตะวันตกต้องหนีภัยสงครามออกนอกประเทศไทย ปัจจัยนี้ทำให้อิทธิพลการค้าและอุตสาหกรรมของชาวตะวันตกซึ่งมีอยู่มากในสมัยรัชกาลที่ 5 ลดลงไปมากตั้งแต่ต้นรัชกาลที่ 7 และสลายตัวไปในที่สุดพร้อมกับสงครามนี้⁷⁴

การสลายตัวของอิทธิพลตะวันตกในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 ย่อมรวมถึงการสิ้นสุดลงของอิทธิพลโดยตรงของช่างสถาปนิกและวิศวกรชาวตะวันตกในหน่วยงานต่างๆของรัฐ และเปลี่ยนแปลงความคิดเกี่ยวกับการศึกษาของไทย โดยให้ความสำคัญกับการศึกษามากขึ้น มีไปผู้ศึกษาต่อในยุโรปและสหรัฐอเมริกา และสำเร็จการศึกษากลับมายังประเทศไทยในฐานะสถาปนิกคนไทย⁷⁵ และสร้างสถาปัตยกรรมให้กับศาสนสถานของตนอย่างมีประสิทธิภาพมากขึ้น ซึ่งไม่ใช่ผลงานอิทธิพลต่างชาติที่เป็นฝีมือของชาวต่างชาติอีกต่อไป ปัจจัยนี้จึงอยู่เคียงคู่กับการเปลี่ยนแปลงระบอบทางการเมือง

⁷³ กอบกุล อินทรวิจิต, วิมลสิทธิ์ ทรายางกูร, วีระ อินพันทัง, สันติ ฉันทวิลาสวงศ์. พัฒนาการแนวความคิดและรูปแบบของงานสถาปัตยกรรม อดีต ปัจจุบัน และอนาคต. (กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป. 2536), 39.

⁷⁴ เรื่องเดียวกัน. 40.

⁷⁵ กอบกุล อินทรวิจิต, วิมลสิทธิ์ ทรายางกูร, วีระ อินพันทัง, สันติ ฉันทวิลาสวงศ์. พัฒนาการแนวความคิดและรูปแบบของงานสถาปัตยกรรม อดีต ปัจจุบัน และอนาคต. (กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป. 2536), 41.

4.1.2 มัสยิดบางหลวง

4.1.2.1 ระยะแรก : สถาปัตยกรรมแบบถิ่น

เป็นอาคารไม้ ซึ่งสันนิษฐานว่าคงจะมีรูปแบบเป็นอาคารยกใต้ถุนสูง มีหน้าจั่ว ตามแบบอาคารรุ่นแรกๆ และเหมือนกับมัสยิดต้นสน และกุฎีแดง ที่เคยตั้งอยู่ข้างกับมัสยิดบางหลวง เนื่องจากมัสยิดบางหลวงเป็นมัสยิดที่ขยายออกมาจากมัสยิดต้นสน เพื่อรองรับคนในชุมชนที่มีจำนวนมากขึ้น การสร้างอาคารลักษณะนี้มีสาเหตุเดียวกับมัสยิดต้นสนที่กล่าวไปข้างต้น

4.1.2.2 ระยะที่สอง : สถาปัตยกรรมแบบไทยประเพณีและพระราชนิยมในรัชกาลที่ 3

อาคารหลังนี้ถูกสร้างแทนอาคารหลังเก่าที่มีสภาพทรุดโทรมมาก สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 3 ของกรุงรัตนโกสินทร์ ในรูปแบบสถาปัตยกรรมพระราชนิยมในรัชกาลที่ 3 และยังคงรูปแบบอาคารเดิมมาจนถึงปัจจุบัน สาเหตุของการเปลี่ยนแปลงครั้งนี้ ได้แก่

1. ความเสถียรภาพทางเศรษฐกิจในช่วงรัชกาลที่ 3 พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเริ่มทำการค้ากับต่างประเทศ โดยเฉพาะประเทศจีน และประสบความสำเร็จอย่างมาก พระองค์จึงโปรดให้สร้างวัดจำนวนมากในรูปแบบศิลปะพระราชนิยม⁷⁶ แสดงให้เห็นว่าสยามเจริญรุ่งเรือง มีเศรษฐกิจที่ดี ผู้คนมีความเป็นอยู่ที่ดี
2. สถาปัตยกรรมแบบไทยเป็นที่นิยมในหมู่อาคารสำคัญในช่วงรัตนโกสินทร์ตอนต้น
3. ความสัมพันธ์อย่างพี่น้องกับมัสยิดต้นสน

สืบเนื่องตั้งแต่การเกิดขึ้นของมัสยิดบางหลวงนั้นมาจากการขยายตัวออกมาจากมัสยิดต้นสน เพื่อรองรับมุสลิมในชุมชนที่มีจำนวนมากขึ้น นอกจากนี้ ในสมัยรัชกาลที่ 3 มัสยิดต้นสนก็มีการเปลี่ยนแปลงอาคารของมัสยิดเป็นสถาปัตยกรรมแบบพระราชนิยมเช่นกัน และบรรพบุรุษของชาวมัสยิดต้นสนมีความสัมพันธ์อันใกล้ชิดกับราชสำนัก และอาจใช้ช่างกลุ่มเดียวกัน ด้วยเหตุผลนี้เองต่างๆของความสัมพันธ์อันใกล้ชิดนี้ มัสยิดต้นสนจึงเป็นอิทธิพลสำคัญที่มีบทบาทต่อการเปลี่ยนแปลงของมัสยิดบางหลวงในครั้งนี้

4. อาจมีบุคคลสำคัญที่มีชนชั้นสูงกลุ่มใหม่มาอุปถัมภ์มัสยิดบางหลวงในช่วงเวลานี้
5. ต้องการอนุรักษ์ความเป็นเอกลักษณ์

มัสยิดบางหลวงได้อนุรักษ์สถาปัตยกรรมแบบพระราชนิยมในรัชกาลที่ 3 มาจนถึงสมัยรัชกาลที่ 10 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ เป็นเวลาเกือบ 200 ปี ในขณะที่มัสยิดอื่นๆในละแวกเดียวกันที่เคยมี

⁷⁶ศักดิ์ชัย สายสิงห์. งานช่าง สมัยพระนั่งเกล้า. (กรุงเทพฯ : มติชน. 2551).

สถาปัตยกรรมแบบโบราณมาก่อน ได้เปลี่ยนแปลงรูปแบบไปหมดแล้วเนื่องจากปัจจัยต่างๆ แต่มีสียิตบางหลวงเป็นมัสยิดแห่งเดียวที่ยังคงอนุรักษ์รูปแบบเดิมเอาไว้ โดยไม่มีการเพิ่มรูปแบบศิลปกรรมอื่นๆ เข้ามาเลย มี 3 สาเหตุ ได้แก่

5.1 การอนุรักษ์โบราณสถาน

5.2 มีความสามารถในการดูแลรักษา

5.3 เพื่อเป็นสถานที่ท่องเที่ยว

6. ขาดทุนทรัพย์ในการบูรณะ

ปัจจุบันมัสยิดบางหลวงอยู่ภายใต้การดูแลกันเองภายในชุมชนบางหลวงเท่านั้น คนในชุมชนประกอบอาชีพค้าขายของเล็กๆน้อยๆ จึงทำให้มีงบประมาณที่จำกัด และชาวมุสลิมในชุมชนก็ยังไม่มีความสนใจในการเปลี่ยนแปลงอาคารเป็นรูปแบบอื่น เว้นเสียแต่จะมีการผูกพันเล็กน้อย จึงซ่อมและแก้ไขให้ดีขึ้นตามอัธยาศัย

สรุปพื้นที่ที่หนึ่งประกอบด้วยมัสยิดต้นสนและมัสยิดบางหลวง ตั้งอยู่บริเวณปากคลองบางกอกใหญ่ เป็นพื้นที่ของมุสลิมชุนนีย์ที่เก่าแก่ที่สุดของกรุงเทพมหานคร มีสถาปัตยกรรมที่โดดเด่นอยู่ 2 สมัยคือสถาปัตยกรรมแบบไทย สร้างขึ้นช่วงรัตนโกสินทร์ตอนต้น ถือได้ว่าเป็นลักษณะพิเศษของพื้นที่ สาเหตุของการสร้างสถาปัตยกรรมแบบไทย เนื่องจากเป็นเพียงรูปแบบที่นิยมในหมู่ศาสนสถานในช่วงเวลานั้น อีกทั้งชาวมุสลิมมีความเป็นคนที่ต้องถิ่นสยาม ใกล้ชิดกับคนชนชั้นสูงของสยาม มีความรู้ความสนใจงานเวียนอยู่ภายในเท่านั้น อิทธิพลจากภายนอกยังไม่มามีบทบาทมากนัก เนื่องจากเป็นช่วงเวลาของความเป็นชาตินิยม แสดงถึงอัตลักษณ์ของบ้านเมืองที่กำลังเจริญรุ่งเรือง

เมื่อเวลาผ่านไปก้าวสู่ความเป็นสากลปัจจุบัน รูปแบบอาคารที่นิยมได้เปลี่ยนไปสู่ศิลปะอิสลามบริสุทธิ์ ด้วยเหตุผลทางการคมนาคมและเทคโนโลยีในประเทศและต่างประเทศมีความก้าวหน้ามากขึ้น สัปบุรุษของมัสยิดต้นสนมีโอกาสได้เดินทางไปต่างประเทศ เห็นรูปแบบศิลปกรรมที่ถูกต้องของมัสยิด จึงนำมาปรับใช้กับศาสนสถานของตน และเลือกใช้ศิลปะอิสลามสกุลช่างอียิปต์ด้วยเงื่อนไขเฉพาะ เนื่องจากสัปบุรุษหลายท่านไปศึกษาต่อที่ประเทศอียิปต์ และแสดงเป็นสัญลักษณ์เพื่อยกสถานะมัสยิดให้เป็นมัสยิดสำคัญของกรุงเทพมหานครและประเทศเหมือนดังประเทศอียิปต์ที่เป็นศูนย์กลางสำคัญของศาสนาอิสลาม

ส่วนมัสยิดบางหลวงในปัจจุบันยังคงรูปแบบสถาปัตยกรรมไทยดั้งเดิมเนื่องจากเงื่อนไขเฉพาะของมัสยิด ที่ต้องการอนุรักษ์ความเก่าแก่และมีงบประมาณจำกัด

4.2 พื้นที่ที่ 2 : กลุ่มชีอะฮ์

พื้นที่นี้อยู่บริเวณกลางคลองบางกอกใหญ่ ประกอบด้วย 3 มัสยิด ได้แก่ กุฎีเจริญพาศน์ มัสยิดดิลฟีลลาห์ และมัสยิดผดุงธรรมอิสลาม เป็นมุสลิมชีอะฮ์ และเป็นมุสลิมพี่น้องกัน มีสถาปัตยกรรมรูปแบบหลักร่วมกันคือ อาคารอิทธิพลตะวันตกหรือแบบอิสลามพื้นถิ่น

4.2.1 กุฎีเจริญพาศน์

สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 1 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ โดยพระยาจุฬาราชมนตรีอากาหีย์ ผู้ซึ่งเป็นบรรพบุรุษมุสลิมชีอะฮ์จากประเทศอิหร่าน⁷⁷ สันนิษฐานว่าน่าจะมาอพยพมาจากกรุงศรีอยุธยาอีกทีหนึ่ง สืบเนื่องจากการเข้ามาและมีบทบาทในราชสำนักของมุสลิมชีอะฮ์ตั้งแต่สมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช และเป็นมัสยิดที่สำคัญของมุสลิมชีอะฮ์ในกรุงเทพมหานครตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน ควบคู่ไปกับกุฎีหลวง มัสยิดดิลฟีลลาห์ และมัสยิดผดุงธรรมอิสลาม

4.2.1.1 ระยะเวลาแรก : สถาปัตยกรรมแบบพื้นถิ่น

อาคารหลังแรกของกุฎีเป็นอาคารไม้ ไม่มีมุข สร้างอย่างเรียบง่าย น่าจะเป็นหลังคามีหน้าจั่ว⁷⁸ ซึ่งมีลักษณะเหมือนมัสยิดต้นสนและบางหลวงหลังแรกที่สร้างในช่วงเวลาเดียวกัน

1. เพื่อตอบรับกับแนวคิดการสร้างมัสยิดเพื่อเป็นศูนย์รวมจิตใจและศาสนสถานของชาวมุสลิมในชุมชนเท่านั้น เป็นการร่วมแรงร่วมใจจากชาวบ้าน จึงสร้างอาคารแบบเรียบง่าย
2. เพื่อเป็นสัญลักษณ์ให้เข้าใจร่วมกัน เนื่องจากอาคารมีลักษณะเหมือนศาลาการเปรียญของวัดในพระพุทธศาสนา จึงต้องการสื่อว่าอาคารลักษณะนี้มีหน้าที่และการใช้งานเหมือนกัน คือ เป็นแหล่งรวมตัวของคนในชุมชนเพื่อชุมนุมและประกอบศาสนกิจ
3. ในสมัยรัชกาลที่ 1 บ้านเมืองยังไม่มีความสะดวกสบาย ยังคงเป็นช่วงเวลาสร้างเมืองใหม่และมีการทำสงครามอยู่ ทำให้เศรษฐกิจโดยทั่วไปของประเทศยังไม่มีความสะดวกสบายโดยทั่วกัน มีแต่พระราชวังหรือวัดในพระพุทธศาสนาเท่านั้นที่สร้างอย่างใหญ่โต เพื่อเป็นสัญลักษณ์ของเมืองใหม่ อันศิวิไลซ์ อาคารของคนธรรมดาจึงปรากฏในรูปแบบอย่างเรียบง่ายเท่านั้น

⁷⁷ อัคริน ชาบารา. การศึกษาชุมชนมุสลิมบริเวณคลองบางกอกใหญ่ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น.

สารนิพนธ์ (ศศ.บ. (โบราณคดี))--มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2549.

⁷⁸ สัมภาษณ์อิมามของกุฎีเจริญพาศน์ นายเสนีย์ อากาหีย์ เมื่อวันที่ 5 กุมภาพันธ์ 2560.

4.2.1.2 ระยะที่สอง : สถาปัตยกรรมแบบอิสลามพื้นถิ่น

อาคารหลังต่อมาของกุฎีเจริญพาศน์หลังจากอาคารไม้แบบพื้นถิ่น คือ อาคารทรงปั้นหยามผสมอาคารแบบมนิลาและอาคารแบบขนมปังขิง ซึ่งเป็นอิทธิพลอาคารแบบตะวันตกที่เข้ามาในสมัยรัชกาลที่ 5 พ.ศ. 2411-2453 สาเหตุของการเปลี่ยนแปลงครั้งนี้ ได้แก่

1. การปรับตัวให้ทันกระแสโลกจากอำนาจของประเทศมหาอำนาจและเป็นสัญลักษณ์ของความศิวิไลซ์ที่เกิดขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 4 เป็นต้นมา
2. อิทธิพลจากชาวมลายู

ในช่วงเวลานี้ มีการเปิดประเทศให้ชนชาติต่างๆจากต่างประเทศเดินทางเข้ามายังสยาม ทั้งในด้านการค้าขายและการทูต เช่น อังกฤษ ฝรั่งเศส มลายู ชาว อินเดีย เป็นต้น โดยเฉพาะชาวมลายูที่เดินทางเข้าอยู่ในกรุงเทพฯมากที่สุด⁷⁹ เป็นกลุ่มคนที่นับถือศาสนาอิสลามและใช้อาคารทรงนี้ในมัสยิดมาก่อนจึงได้นำอิทธิพลนี้เข้ามามีบทบาทในสยาม

3. คติเลขาของมุสลิมชีอะฮ์

มุสลิมชีอะฮ์เชื่อว่าตนเป็นผู้นำชาวมุสลิมโดยชอบธรรม เนื่องจากมีเชื้อสายโดยตรงจากท่านศาสดามูฮัมหมัด จึงนับถือลูกหลานของศาสดาร่วมด้วย บุคคลสำคัญทั้งห้า ได้แก่ มูฮัมหมัด อาลี ฟาติมะ อัซซัน และ ฮุซัยน์ เลขห้าจึงถือเป็นเลขสำคัญ

นอกจากนี้ เลข 5 ในภาษาอาหรับเรียกว่า “ฮัมซา” หมายถึง นิ้วทั้งห้าบนฝ่ามือ ถูกนำมาใช้เป็นเครื่องรางศักดิ์สิทธิ์และเป็นสัญลักษณ์นำโชคของศาสนาอิสลามและยิว สันนิษฐานว่า ฝ่ามือ มีความหมายและความรู้สึกถึงการคุ้มครองจากพระเจ้า และยังปรากฏสัญลักษณ์นี้ในศาสนาอื่นๆด้วย เช่น ฮินดู ชนเผ่าอินเดียแดง พุทธศาสนามหายานตันตระในทิเบตและเนปาล และมีความหมายเกี่ยวกับการคุ้มครองเช่นกัน⁸⁰

ด้วยเหตุนี้เองจึงสันนิษฐานว่า อาคารหลังคาทรงปั้นหย่าที่มีลักษณะ 5 สันหลังคาอาจจะถูกนำมาใช้เป็นอาคารของกลุ่มชีอะฮ์เพื่อตอบรับกับคติความเชื่อดังกล่าว

4. ความเหมาะสมของพื้นที่

ชาวมุสลิมมีความศรัทธาและต้องการได้ใกล้ชิดกับพระเจ้ามากที่สุด ดังนั้นเมื่อตอนละหมาดชาวมุสลิมจะยืนละหมาดโดยการยืนเรียงกันเป็นหน้ากระดานเป็นแนวยาว อาคารที่ถูกใช้งานจึงต้อง

⁷⁹เสาวนีย์ จิตต์ทวมว. กลุ่มชาติพันธุ์ : ชาวไทยมุสลิม. (กรุงเทพฯ : กองทุนสง่าารุจิระอัมพร. 2531).

⁸⁰ ยิปลอน, แอลิส อาร์, มหัทศจรยแห่งสัญลักษณ์ เครื่องราง และเคล็ดล้นนำโชค, (กรุงเทพฯ : ซีเอ็ดยูเคชั่น, 2552), 184.

สร้างให้เป็นแนวยาวเพื่อต้อนรับหน้าที่ใช้งานของคนให้มากที่สุด อาคารหลังคาทรงปั้นหย่าที่มีลักษณะเป็นอาคารแนวยาวผนังสีเหลี่ยมผืนผ้าจึงถูกนำมาใช้ เนื่องจากรูปแบบมีความสัมพันธ์กับการใช้งาน

5. แนวคิดการให้ความสำคัญกับความเป็นมุสลิมอย่างเป็นทางการเป็นหนึ่งเดียวกัน โดยไม่เกี่ยวกับกลุ่มบรรพบุรุษหรือการแบ่งแยกกลุ่ม เป็นช่วงเวลาของการให้ความสำคัญกับความเป็นมุสลิมมากกว่าในอดีต เนื่องจากทางราชการได้ให้ความสำคัญกับประชาชนมากขึ้นเพื่อสร้างความเป็นเอกภาพ สืบเนื่องจากการปรับเปลี่ยนอุดมคติร่วมทางสังคม⁸¹ มุสลิมจึงเริ่มแสดงออกอัตลักษณ์ของความเป็นมุสลิม จะสังเกตได้ว่า ไม่ใช่แค่มัสยิดของกลุ่มชีอะฮ์ในบริเวณปากคลองบางกอกใหญ่เท่านั้นที่สร้างอาคารแบบปั้นหย่า แต่มัสยิดของกลุ่มซุนนีย์บริเวณคลองบางกอกใหญ่ บริเวณอื่นในกรุงเทพฯ และทางภาคใต้ตอนล่างก็สร้างอาคารทรงปั้นหย่าเช่นกัน จึงไม่สามารถจำกัดได้ว่า อาคารทรงปั้นหย่าเป็นอาคารที่ทำสำหรับกลุ่มชีอะฮ์เท่านั้น แต่น่าจะเป็นรูปแบบที่นิยมของมัสยิดในช่วงเวลานั้นและเป็นการสร้างอัตลักษณ์ของความเป็นมุสลิมมากกว่า และรูปแบบอาคารนี้ได้รับอิทธิพลมาจากชาวมลายูที่อพยพเข้ามาอยู่ในกรุงเทพฯ จำนวนมากนั่นเอง⁸²

4.2.1.3 ระยะเวลาสุดท้าย : สถาปัตยกรรมแบบอิสลามพื้นถิ่นผสมอิสลามแท้

การเปลี่ยนแปลงครั้งนี้เกิดขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 9 ในปีพ.ศ. 2545 โดยมีการต่อเติมบางส่วนที่เป็นศิลปะอิสลามเพิ่มเข้ามา ได้แก่ แผงกันรูปทรงคล้ายกำแพงสีเหลี่ยมไม่มีหลังคา การประดับกระเบื้องโทนสีฟ้าที่มีตัวอักษรอาหรับ สาเหตุของการเปลี่ยนครั้งนี้ ได้แก่

1. ยกระดับสู่ความเป็นสากล

ในปัจจุบันสถาปัตยกรรม ศิลปกรรม และประเทศของมุสลิมมีความเป็นสากลมากขึ้น รู้จักอย่างแพร่หลายไปทั่วโลก โดยมีศูนย์กลางสำคัญของศาสนาอิสลามอยู่ที่เมืองมักกะฮ์และเมืองมะดีนะฮ์ ประเทศซาอุดีอาระเบีย สถาปัตยกรรมแบบอิสลามที่เมืองศูนย์กลางจึงกลายเป็นรูปแบบหลักของมัสยิดทั่วโลกที่ต้องถือทำตามกัน มุสลิมในประเทศต่างๆจึงถือทำตามเป็นรูปแบบพื้นฐานของมัสยิด

⁸¹ อาดิศร์ อิดริส รักษมณี. มัสยิดในกรุงเทพฯ. (กรุงเทพฯ : มติชน, 2557), 118.

⁸² เสาวนีย์ จิตต์หมวด. กลุ่มชาติพันธุ์ : ชาวไทยมุสลิม. (กรุงเทพฯ : กองทุนสง่ารัฐจิระอัมพร. 2531).

2. มีทุนทรัพย์สนับสนุนเพียงพอ

กุฎีเจริญพาศน์เป็นมัสยิดที่เก่าแก่และสำคัญของมุสลิมชื้อะฮ์ในกรุงเทพมหานคร ตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบันมีสัปบุรุษจำนวนมาก⁸³ จึงทำให้มีเครือข่ายพี่น้องกว้างขวางที่สนับสนุนทุนทรัพย์มัสยิดเสมอมา

3. ให้ความสำคัญกับตามแนวคิดเรื่องปรัชญาทางศาสนา

กุฎีเจริญพาศน์ในปัจจุบันมีการตกแต่งด้วยกระเบื้องแบบอาหรับที่มีลวดลายสวยงาม เช่น ลวดลายพรรณพฤกษา เรขาคณิต และอักษรอาหรับ ซึ่งเกิดจากแนวคิดในเรื่องของความงาม ที่อิงกับการสร้างสรรค์ธรรมชาติของระบบพระเจ้า มุสลิมถือว่าเป็นความงามสูงสุด และมองว่าพระเจ้าเท่านั้นที่สร้างสรรค์สิ่งทั้งมวลบนโลก⁸⁴ ลวดลายต่างๆที่ปรากฏจึงหมายถึงความงามและพลังในการสร้างสรรค์ที่ยิ่งใหญ่ของพระเจ้า

4. ให้ความสำคัญและยกย่องบรรพบุรุษ

ชาวชุมชนกุฎีเจริญพาศน์ในปัจจุบันได้เลือกใช้รูปแบบสถาปัตยกรรมอิสลามแบบอิหร่านหรือเปอร์เซียมาใช้กับกุฎีเจริญพาศน์เพื่อเป็นสัญลักษณ์ของบรรพบุรุษชาวชุมชนกุฎีเจริญพาศน์ที่เป็นมุสลิมชื้อะฮ์จากประเทศอิหร่าน

5. แนวคิดการผสมผสานวัฒนธรรมเก่าและใหม่

ในส่วนของอาคารรูปแบบเก่า สะท้อนถึงการสืบทอดและอนุรักษ์ความโบราณเอาไว้ แสดงให้เห็นถึงคติและวัฒนธรรมเก่าแก่ เมื่อวิวัฒนาการก้าวหน้ามากขึ้น มีการเสริมศิลปกรรมอาหรับสมัยใหม่เข้าไป ซึ่งช่างอาจมีความรู้ความสามารถในการประยุกต์ศิลปกรรมสมัยใหม่ลงไปโดยไม่กระทบกับของเดิม จึงทำให้สถาปัตยกรรมในปัจจุบันของกุฎีเจริญพาศน์เป็นการผสมผสานสถาปัตยกรรมเก่าและใหม่อย่างลงตัว ภายใต้แนวคิดเกี่ยวกับวัฒนธรรม พัฒนาการ และความเจริญก้าวหน้า

⁸³ สัมภาษณ์อิหม่ามของกุฎีเจริญพาศน์ นายเสนีย์ อากาหะยี เมื่อวันที่ 5 กุมภาพันธ์ 2560.

⁸⁴ อาดิศร์ อิตร์สี รักขมณี. **มัสยิดในกรุงเทพฯ**. (กรุงเทพฯ : มติชน. 2557).

4.2.2 มัสยิดดิลฟีลลาห์

4.2.2.1 ระยะแรกและระยะสุดท้าย : สถาปัตยกรรมแบบพื้นถิ่น

อาคารหลังแรกสร้างขึ้นราวต้นรัชกาลที่ 4 เป็นอาคารมั่งสีเหลี่ยมผืนผ้า มีชั้นเดียว ทำด้วยไม้ น่าจะเป็นอาคารไม้หลังคาจั่วธรรมดา และในปัจจุบันเป็นการก่ออิฐถือปูนแทน สาเหตุของการสร้างสถาปัตยกรรมแบบนี้ ได้แก่

1. เป็นชุมชนขนาดเล็ก ไม่มีงบประมาณจำนวนมาก

มัสยิดดิลฟีลลาห์มีบรรพบุรุษเป็นชาวอินเดียนที่เพิ่งอพยพเข้ามาในกรุงเทพฯ จากการเป็นพลเมืองในอาณานิคมของอังกฤษ มัสยิดจึงน่าจะเกิดจากการเพ็ชรรวมตัวขึ้นของกลุ่มคนขนาดเล็ก อาศัยความร่วมมือของชาวบ้านกันเอง ก่อสร้างตามอัตภาพ ออกมาในรูปแบบสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นอย่างเรียบง่าย

ในปัจจุบัน อาคารก็ยังคงมีรูปแบบพื้นถิ่น เป็นอาคารก่ออิฐถือปูน ชั้นเดียว มีหลังคาหน้าจั่วสามเหลี่ยม เนื่องจากมัสยิดแห่งนี้ไม่ได้เป็นแหล่งชุมชน มีเพียงแค่ครอบครัวของอิหม่ามที่อาศัยอยู่ในบริเวณมัสยิดเท่านั้น สัปบุรุษที่เคยอยู่บริเวณนี้ในอดีตได้ย้ายถิ่นฐานออกไปจำนวนมาก การจัดการดูแลจึงอยู่ภายใต้ครอบครัวอิหม่ามเพียงอย่างเดียว มัสยิดจึงคงไว้ซึ่งรูปแบบที่เรียบง่าย ไม่เปลืองงบประมาณ ไม่ได้เป็นศาสนสถานที่เป็นศูนย์รวมจิตใจของคนจำนวนมากในชุมชน แต่มีหน้าที่เป็นศาสนสถานที่สืบต่อมาจากในอดีตเท่านั้น

4.2.2.2 ระยะที่สอง : สถาปัตยกรรมแบบอิสลามพื้นถิ่น

มีอาคารเป็นทรงปั้นหย่า สร้างขึ้นราวสมัยรัชกาลที่ 7-8 สาเหตุของการเปลี่ยนแปลงครั้งนี้ ได้แก่

1. คติจำนวนห้าของมุสลิมชื่ออะฮ์
2. รูปแบบอาคารเหมาะสมกับหน้าที่การใช้งานของชาวบ้าน
3. รสนิยมของอาคารในช่วงเวลานั้น

เมื่อเวลาผ่านไป อาคารรูปแบบนี้ยังคงทำสืบทอดกันเรื่อยมา เกิดเป็น “รสนิยม” ประเภทหนึ่ง มัสยิดหลายแห่งในอดีตใช้อาคารรูปแบบนี้ เช่น กุฎีหลวง กุฎีเจริญพาศน์ มัสยิดบ้านครัว มัสยิดบางอ้อ มัสยิดกมลาจุฬอิสลาม มัสยิดผดุงธรรมอิสลาม เป็นต้น ถือว่าเป็นรูปแบบทั่วไปของมัสยิดในช่วงเวลานั้น ซึ่งมีอิทธิพลจากมลายู ซึ่งเป็นมุสลิมที่อพยพเข้ามาจำนวนมากที่สุด ไม่ใช่เพียงแค่ปรากฏกับมัสยิดเท่านั้น แต่อาคารบ้านเรือน หรือสถานที่ราชการ ก็ใช้อาคารรูปทรงนี้เช่นกัน แสดงให้เห็นว่า ในช่วงเวลานี้รูปแบบอาคารทรงปั้นหย่ากลายเป็นรสนิยมประเภทหนึ่งไปแล้ว

4.2.3 มัสยิดผดุงธรรมอิสลาม

4.2.3.1 ระยะเวลาแรก : สถาปัตยกรรมแบบพื้นถิ่นอาคารหลังแรกสร้างขึ้นเมื่อปีพ.ศ. 2479 ตรงกับสมัยรัชกาลที่ 8

มัสยิดผดุงธรรมอิสลามเกิดขึ้นจากการแยกตัวออกมาจากกุฎีเจริญพาศน์ เพื่อรองรับคนในชุมชนที่มีจำนวนมากขึ้น จึงสร้างสถาปัตยกรรมตามอัตภาพ มีความเรียบง่ายในขั้นต้นเพื่อให้มัสยิดเป็นศาสนสถานและศูนย์รวมของชุมชนเพียงเท่านั้น

4.2.3.2 ระยะเวลาที่สอง : สถาปัตยกรรมแบบอิสลามพื้นถิ่น

1. คติจำนวนห้าของมุสลิมชีอะฮ์
2. รูปแบบอาคารเหมาะสมกับหน้าที่การใช้งานของชาวมุสลิม
3. รสนิยมอาคารในช่วงเวลาดังกล่าว

4.2.3.3 ระยะเวลาสุดท้าย : สถาปัตยกรรมแบบอิสลามบริสุทธ์

1. ก้าวสู่ความเป็นสากล
แสดงให้เห็นถึงความทันสมัยในเทคโนโลยี และมีความน่าเชื่อถือของชุมชน
2. ให้ความสำคัญและยกย่องบรรพบุรุษ

ชาวมุสลิมกุฎีเจริญพาศน์ในปัจจุบันได้เลือกใช้รูปแบบสถาปัตยกรรมอิสลามแบบอิหร่านหรือเปอร์เซียมาใช้กับกุฎีเจริญพาศน์เพื่อเป็นสัญลักษณ์ของบรรพบุรุษชาวมุสลิมกุฎีเจริญพาศน์ที่เป็นมุสลิมชีอะฮ์จากประเทศอิหร่าน

สรุปพื้นที่ที่สอง ประกอบด้วย 3 มัสยิด ได้แก่ กุฎีเจริญพาศน์ มัสยิดดิลฟีลลาห์ และมัสยิดผดุงธรรมอิสลาม จัดเป็นพื้นที่ของมุสลิมชีอะฮ์ อยู่บริเวณกลางคลองบางกอกใหญ่ มัสยิดกลุ่มนี้สร้างขึ้นหลังกลุ่มขุนนีย์อยู่ในช่วงรัชกาลที่ 5-7 สถาปัตยกรรมของมัสยิดกลุ่มนี้ใช้อาคารอิทธิพลตะวันตกหรืออิสลามพื้นถิ่นเป็นหลัก

มัสยิดกลุ่มนี้มีแนวคิดหลักเกี่ยวกับการสร้างสถาปัตยกรรมตามคติทางศาสนาและหน้าที่การใช้งาน ร่วมกับการเลือกใช้รูปแบบอาคารที่เป็นที่นิยมในสมัยนั้น และในปัจจุบันมีการเพิ่มเติมและเปลี่ยนแปลงเป็นศิลปะอิสลามบริสุทธ์ สืบเนื่องจากเทคโนโลยีที่ก้าวหน้ามากขึ้น ผู้คนสามารถเดินทางไปเห็นสถานที่จริง จึงนำมาปรับใช้ให้ถูกต้องตามหลักมัสยิดเช่นเดียวกับกลุ่มขุนนีย์ แต่จะมีเงื่อนไขเฉพาะบางอย่างที่แตกต่างกันออกไป เช่น ใช้ศิลปกรรมแบบเปอร์เซียเพื่อเป็นสัญลักษณ์ของเชื้อชาติบรรพบุรุษตน

สรุป

มัสยิดทั้งสองกลุ่มมีรูปแบบอาคารที่แตกต่างกันเพราะมีเวลาการสร้างต่างกัน เปรียบเสมือนความนิยมที่แตกต่างกันของแต่ละยุคสมัย ช่วงรัตนโกสินทร์ตอนต้น สมัยรัชกาลที่ 2-3 สถาปัตยกรรมแบบไทยเป็น

รูปแบบที่นิยมในหมู่อาคารสำคัญ เช่น วัด วัง และศาสนสถาน และชาวมุสลิมมีความรู้สึกเป็นชาวสยาม จึงไม่มีปัญหาขัดแย้งกับการสร้างอาคารรูปแบบไทย ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 4 – 5 เข้าสู่ยุคแห่งการเปลี่ยนแปลง มีการเข้ามาของต่างชาติและติดต่อกันโดยตรง จึงรับอิทธิพลรูปแบบมาใช้ รวมถึงแนวคิด คติเกี่ยวกับศาสนา และได้สอดแทรกเข้าไปในสถาปัตยกรรม ส่วนในปัจจุบัน รูปแบบความนิยมก็เปลี่ยนไปสู่ศิลปะอิสลามบริสุทธิ์สืบเนื่องจากเทคโนโลยีที่ก้าวหน้ามากขึ้น แต่ก็ยังคงมีเงื่อนไขเฉพาะของแต่ละสมัยเอง

บทที่ 5

ความสัมพันธ์และความแตกต่างของแนวความคิดการสร้างสถาปัตยกรรมมัสยิดย่านปากคลองบางกอกใหญ่

5.1 จุดร่วม

5.1.1 สถาปัตยกรรมแบบพื้นถิ่นในระยะแรกของทุกมัสยิด

มัสยิดทุกแห่งจะใช้สถาปัตยกรรมแบบพื้นถิ่นทั้งหมดเป็นอาคารหลังแรก เนื่องจากเป็นระยะการก่อตั้ง มีจุดประสงค์เพียงแค่สร้างเป็นศูนย์รวมของชุมชน เป็นการรวมแรงรวมใจจากชาวบ้านจำนวนหนึ่งเท่านั้น และมีสถานะทางเศรษฐกิจต่ำทำให้มีงบประมาณจำนวนจำกัด

5.1.2 สถาปัตยกรรมแบบไทยของมัสยิดต้นสนและมัสยิดบางหลวง

5.1.2.1 มีขุนนางที่มีความเกี่ยวข้องใกล้ชิดกับราชสำนัก

5.1.2.2 สร้างโดยช่างกลุ่มเดียวกัน

5.1.3 สถาปัตยกรรมแบบอิทธิพลตะวันตกหรือแบบอิสลามพื้นถิ่น

ได้แก่ กุฎีเจริญพาศน์ มัสยิดดิลฟีลลาห์หลังเก่า และมัสยิดผดุงธรรมอิสลามหลังเก่า อาคารลักษณะนี้เกิดขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5 เป็นต้นมา

5.1.3.1 คติเลขาของมุสลิมชีอะฮ์

5.1.3.2 ความเหมาะสมกับหน้าที่การใช้งาน

5.1.3.3 อิทธิพลรูปแบบมัสยิดของภูมิภาคอุษาคเนย์

ในสมัยรัชกาลที่ 5 มีชาวมุสลิมจากต่างประเทศเดินทางเข้ามาสยามจำนวนมาก มีทั้งเดินทางเข้ามาเอง และการว่าจ้างมาทำงาน เช่น มลายู ชาว และสร้างมัสยิดขึ้นเป็นอาคารทรงปั้นหยา ซึ่งเป็นรูปแบบพื้นถิ่นของมลายู ชาว มะละกา ตั้งถิ่นฐานอยู่ช่วงกลางคลองบางกอกใหญ่เป็นต้นไป ได้แก่ บริเวณบ้านแขกในปัจจุบัน และกระจัดกระจายไปทั่วกรุงเทพฯ กลุ่มชาวมลายูเป็นมุสลิมที่อพยพเข้ามาจำนวนมากที่สุด จึงทำให้มีบทบาทต่อมุสลิมในพื้นที่ มัสยิดจึงเลือกทำสถาปัตยกรรมตามแบบส่วนรวม และกลายเป็นรสนิยมของมัสยิดในช่วงเวลาดังกล่าว

5.1.3.4 ความมั่นคงและมีความสัมพันธ์กันระหว่างชุมชนมุสลิมในสมัยรัชกาลที่ 6

ชาวมุสลิมในสมัยนี้มีความสัมพันธ์เป็นเครือข่ายวงกว้าง ทั้งการติดต่อด้านธุรกิจการค้า การเดินเรือ การรับราชการ และการเกษตร เป็นต้น การปฏิสัมพันธ์ดังกล่าวทำให้เกิดความร่วมมือและช่วยเหลือกัน โดยเฉพาะการสร้างมัสยิด จึงสันนิษฐานว่า อาจทำให้เกิดรสนิยมที่เป็นแบบแผนเดียวกัน

5.1.4 สถาปัตยกรรมแบบอิสลามบริสุทธี

อาคารแบบอิสลามบริสุทธีเป็นอาคารในปัจจุบันของมัสยิดต้นสนและมัสยิดมดุงธรรมอิสลาม สร้างขึ้นตั้งแต่ต้นสมัยรัชกาลที่ 9 และใช้งานมาถึงปัจจุบัน

5.1.4.1 มีความเจริญก้าวหน้าด้านการคมนาคม การศึกษา และเทคโนโลยี

- การคมนาคม

ในปัจจุบันการเดินทางไปต่างประเทศนั้นไม่ใช่เรื่องยากอีกต่อไป เนื่องจากการเดินทางทางอากาศมีการพัฒนาขึ้นอย่างมาก การเดินทางจึงเป็นไปอย่างสะดวกและรวดเร็ว ทำให้ชาวมุสลิมสามารถเดินทางไปศึกษาที่ต่างประเทศ ผู้คนในประเทศเริ่มออกเดินทางไปศึกษาในต่างประเทศ และได้เห็นวิวัฒนาการที่ก้าวหน้าและสมัยใหม่ จึงนำมาปรับใช้กับศาสนสถานของตน

- การศึกษา

เมื่อการเดินทางสะดวกมากยิ่งขึ้น อีกทั้งยังมีแนวคิดการให้ความสำคัญกับการศึกษาจากการเปลี่ยนแปลงระบบการปกครอง ทำให้ผู้คนสนใจที่จะศึกษาวิทยาการที่แปลกใหม่จากโลกภายนอกมากยิ่งขึ้น ผู้สำเร็จการศึกษาจึงนำความรู้ใหม่ที่ได้รับมา นำมาปรับใช้ เพื่อแสดงพัฒนาการและยกระดับให้เทียบเท่าต่างประเทศ

- ความก้าวหน้าทางเทคโนโลยี

ปัจจัยนี้เป็นผลจากการไปศึกษาวิทยาการใหม่จากต่างประเทศ เช่น เทคนิคการก่อสร้างที่สามารถทำให้อาคารมีความมั่นคงแข็งแรงขึ้น เทคนิคการทำเลียนแบบรายละเอียดเล็กน้อยได้ เป็นต้น

5.1.4.2 สร้างมาตรฐาน ความน่าเชื่อถือให้แก่ชุมชน และยกระดับสู่ความเป็นสากล เพื่อแสดงความทันสมัยต่อการเปลี่ยนแปลงและเทคโนโลยีของโลก

5.1.4.3 สำหรับมัสยิดต้นสนนั้น อาจมีแนวคิดในการสร้างที่พิเศษกว่าแห่งอื่น เพื่อแสดงความเป็นจุดศูนย์กลางและมัสยิดที่สำคัญของกรุงเทพมหานคร

5.1.4.4 แนวคิดรัฐนิยมของจอมพล ป. พิบูลสงคราม ตั้งแต่ปีพ.ศ. 2481 เป็นแรงผลักดันให้ชาวมุสลิมสร้างตัวตน ความเป็นชาติพันธุ์ของตน ต่อรองกับรัฐบาลไทย

5.2 จุดต่าง

5.2.1 ความแตกต่างของอาคารในปัจจุบันของมัสยิดบางหลวง กุฎีเจริญพาศน์ และมัสยิดดิลฟีลลาห์

ในปัจจุบันมัสยิดทั้งสามแห่งมีรูปแบบอาคารที่แตกต่างกันทั้งหมด กุฎีเจริญพาศน์มีอาคารทรงปั้นหยามสมกับรูปแบบศิลปกรรมเปอร์เซีย มัสยิดดิลฟีลลาห์เป็นอาคารก่ออิฐถือปูน มีหน้าจั่วสามเหลี่ยม และมัสยิดบางหลวงมีอาคารแบบพระราชนิยมของเดิมครึ่งสมัยรัชกาลที่ 3 ซึ่งการเปลี่ยนแปลงที่แตกต่างกันอยู่ภายใต้เงื่อนไขเฉพาะของแต่ละมัสยิด ดังนี้

5.2.1.1 ระบบการควบคุมดูแล

ทั้งสามมัสยิดอยู่ภายใต้การบริหารงานส่วนท้องถิ่นและดูแลชุมชนด้วยตัวเองทั้งสิ้น มีคณะกรรมการจำนวนไม่มาก ไม่ได้ขึ้นตรงต่อองค์กรใหญ่ใด จึงทำให้การบริหารงานของมัสยิดเป็นไปอย่างเรียบง่าย มีการเปลี่ยนแปลงหรือการบูรณะเล็กน้อยเท่านั้น

5.2.1.2 ระบบเศรษฐกิจแบบท้องถิ่น สืบเนื่องจากการบริหารส่วนท้องถิ่น ทำให้งบประมาณของชุมชนอยู่ในจำนวนจำกัด จึงคงรูปแบบอาคารเดิมหรือสร้างเพิ่มเติมตามอัถภาพ

5.2.1.3 แนวคิดผสมผสานวัฒนธรรมเก่าและใหม่ของกุฎีเจริญพาศน์

- ความสามารถของช่าง

ช่างอาจมีความรู้ความสามารถในการประยุกต์ศิลปกรรมสมัยใหม่ลงไปโดยไม่กระทบกับของเดิม จึงทำให้สถาปัตยกรรมในปัจจุบันของกุฎีเจริญพาศน์ออกมาในรูปแบบที่ลงตัว

- แนวคิดเรื่องวัฒนธรรมและวิวัฒนาการ

เป็นแนวคิดในการอนุรักษ์ของเก่าของและของใหม่ไว้ด้วยกัน โดยใช้รูปแบบศิลปกรรมเก่าและใหม่อยู่ร่วมกัน เพื่อเป็นสัญลักษณ์แทนความมีอารยธรรมมาหลายสมัย ในส่วนของอาคารปั้นหยาเป็นการสืบทอดและอนุรักษ์ความโบราณเอาไว้ แสดงให้เห็นถึงการยกย่องบรรพบุรุษ และการมีอารยธรรมที่เก่าแก่ เมื่อมีรูปแบบศิลปกรรมอิสลามของยุคปัจจุบันมาผสม จึงเกิดเป็นแนวคิดเกี่ยวกับการแสดงพัฒนาการ วัฒนธรรม และความเจริญก้าวหน้า เมื่อมองแล้วทำให้เห็นถึงประวัติศาสตร์ของมัสยิดเอง เป็นการผสมผสานรูปแบบศิลปกรรมที่แสดงถึงความสามารถด้านวิศวกรรมและอารยธรรมอย่างลงตัว

5.2.1.4 แนวคิดการอนุรักษ์ความเก่าแก่ของมัสยิดบางหลวง

แนวคิดนี้มีความเกี่ยวเนื่องกับเรื่องของงบประมาณที่มีจำกัดของชุมชน คณะกรรมการดูแลจึงตัดสินใจรักษาความเก่าแก่ไว้ และดูแลซ่อมแซมแต่ละส่วนให้คงความแข็งแรงไว้ให้มากที่สุด และมี

ความเห็นว่ามัสยิดบางหลวงเป็นมัสยิดแห่งเดียวที่ยังคงมีสถาปัตยกรรมแบบวัดไทยจึงอนุรักษ์เอาไว้ในฐานะโบราณสถาน

สรุป

สถาปัตยกรรมของมัสยิดในย่านปากคลองบางกอกใหญ่แสดงให้เห็นถึงความนิยมและแนวคิดในช่วงเวลาต่างๆ มัสยิดกลุ่มสุนีย์เกิดขึ้นก่อน ในระยะแรกมีสถาปัตยกรรมแบบพื้นถิ่นเรียบง่ายเนื่องจากเป็นยุคเริ่มสร้างมัสยิด เป็นการสร้างอาคารเพื่อการใช้งานเท่านั้น ระยะต่อมา มัสยิดกลุ่มสุนีย์ในช่วงรัตนโกสินทร์ตอนต้นมีสถาปัตยกรรมแบบไทย เนื่องจากเป็นรูปแบบนิยมในหมู่อาคารสำคัญ เช่น วัด วัง และศาสนสถาน ในช่วงนี้ ยุคต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 5-7 มัสยิดกลุ่มชีอะฮ์ที่ซ่อมและสร้างขึ้นในช่วงนี้ มีอาคารหลังคาทรงปั้นหยา เนื่องจากรับอิทธิพล ความนิยม และคติความเชื่อมาจากชาวต่างชาติที่เดินทางเข้ามาสยาม และเป็นแบบอาคารที่นิยมในหมู่อาคารบ้านเรือนในช่วงเวลานี้ และในปัจจุบัน มัสยิดของทั้งสองกลุ่มเปลี่ยนไปเป็นศิลปะอิสลามบริสุทธิ์ เป็นรูปแบบสากลนิยมของมัสยิดของโลกในปัจจุบัน เนื่องจากเทคโนโลยีโลกที่ทันสมัยมากขึ้น ได้เห็นมัสยิดในต่างประเทศ จึงนำมาใช้กับศาสนสถานของตน แสดงให้เห็นถึงความนิยมและความถูกต้องตามหลักศาสนา แต่ในขณะที่เดียวกัน มัสยิดภายในกลุ่มเดียวกันก็ปรากฏความแตกต่างกันเนื่องจากเงื่อนไขเฉพาะของแต่ละแห่ง เช่น การบริหารส่วนท้องถิ่น งบประมาณจำกัด แนวคิดการอนุรักษ์ และแนวคิดการผสมผสานวัฒนธรรมกับความทันสมัย

บทที่ 6

บทสรุป

มัสยิดย่านปากคลองบางกอกใหญ่ทั้ง 5 แห่ง ได้แก่ มัสยิดต้นสน มัสยิดบางหลวง คุฎีเจริญพาศน์ มัสยิดดิลฟีลลาห์ และมัสยิดผดุงธรรมอิสลาม เป็นมัสยิดเก่าแก่ที่มาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลายและรัตนโกสินทร์ มีรูปแบบศิลปกรรมที่โดดเด่นและเป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัวในแต่ละสมัย มีความแตกต่างจากมัสยิดทั่วไป คือ สถาปัตยกรรมแบบพื้นถิ่น แบบไทยประเพณี แบบพระราชนิยม แบบลูกผสมไทยมุสลิม แบบอิสลามพื้นถิ่น แบบอิสลามพื้นถิ่นผสมมุสลิมเปอร์เซีย และแบบอิสลามบริสุทธ์

มัสยิดย่านปากคลองบางกอกใหญ่เลือกใช้อาคารรูปแบบต่างๆ เหล่านี้จากรูปแบบความนิยมของอาคารในช่วงเวลานั้นๆ เป็นหลัก และแสดงให้เห็นแนวคิดและปรากฏความสัมพันธ์กันภายในกลุ่มตามมา กลุ่มชุมชนนี้ ได้แก่ มัสยิดต้นสน และมัสยิดบางหลวง ในอดีตมีการสร้างสถาปัตยกรรมแบบไทยในช่วงรัตนโกสินทร์ตอนต้น เนื่องจากในสมัยนั้น สถาปัตยกรรมแบบไทยเป็นรูปแบบนิยมในการสร้างอาคารสำคัญ เช่น วัด วัง หรือศาสนสถาน กอปรกับชาวมุสลิมอยู่อาศัยในบริเวณนี้มาช่วงระยะใหญ่ มีความรู้สึกเป็นคนไทยไปแล้ว จึงไม่มีปัญหาขัดกับวัฒนธรรมไทยแต่อย่างใด

ส่วนกลุ่มชื้อฮะยี ได้แก่ คุฎีเจริญพาศน์ มัสยิดดิลฟีลลาห์ และมัสยิดผดุงธรรมอิสลาม ใช้อาคารหลังคาทรงปั้นหยา ช่วงสมัยรัชกาลที่ 5-7 เกิดขึ้นภายหลังกลุ่มชุมชนนี้ เมื่อเวลาผ่านไป รูปแบบความนิยมจึงเปลี่ยนไปเช่นกัน อาคารทรงนี้เป็นอิทธิพลมาจากการเดินทางเข้ามาของชาวต่างชาติจำนวนมากในช่วงเวลานี้ และกลายเป็นรูปแบบอาคารที่นิยมในหมู่อาคารบ้านเรือน รวมถึงรับคติและแนวคิดจากชาวต่างชาติมาปรับใช้ให้เข้ากับศาสนสถานของตนอีกด้วย

ส่วนในปัจจุบัน ทั้งสองกลุ่มมีมัสยิดแบบศิลปะอิสลามบริสุทธ์ ซึ่งเป็นรูปแบบมัสยิดที่นิยมในปัจจุบัน เนื่องจากเทคโนโลยีมีความทันสมัยมากขึ้น ชาวมุสลิมสามารถเข้าถึงรูปแบบที่แท้จริงของมัสยิดในดินแดนตะวันออกกลาง จึงสร้างมัสยิดให้มืองค์ประกอบเหมือนกันเพื่อแสดงถึงความเป็นมุสลิมที่แท้จริง

ทั้งนี้ มัสยิดย่านปากคลองบางกอกใหญ่ไม่ได้มีการเปลี่ยนแปลงเหมือนกันทั้งหมด มัสยิดบางแห่งในปัจจุบันมีลักษณะที่แตกต่างกันออกไป เนื่องจากเงื่อนไขเฉพาะของแต่ละมัสยิด เช่น การใช้ศิลปะอิสลามสกุลช่างฮียิปต์ของมัสยิดต้นสน เนื่องจากเป็นสถานที่ที่สัปบุรุษหลายท่านเดินทางไปศึกษาศาสนา การอนุรักษ์ความโบราณและงบประมาณจำกัดของมัสยิดบางหลวง แนวคิดการผสมผสานความเก่าและใหม่ของคุฎีเจริญพาศน์ งบประมาณที่จำกัดและการบริหารแบบท้องถิ่นของมัสยิดดิลฟีลลาห์ และการใช้ศิลปะอิสลามสกุลช่างเปอร์เซียของคุฎีเจริญพาศน์และมัสยิดผดุงธรรมอิสลาม เพื่อให้ความสำคัญกับชาติพันธุ์ของบรรพบุรุษ

พัฒนาการของมัস্যิดย่านปากคลองบางกอกใหญ่ สะท้อนให้เห็นถึงพัฒนาการและความเป็นอยู่ของชุมชนในแต่ละสมัย ที่สอดคล้องกับการเมืองการปกครองของประเทศ กระแสของโลก ซึ่งถือเป็นพื้นฐานของทุกสิ่ง และเป็นอิทธิพลแก่การสร้างสิ่งต่างๆ ขึ้น และยังสะท้อนให้เห็นว่ามัস্যิดย่านปากคลองบางกอกใหญ่มีประวัติศาสตร์และพัฒนาการควบคู่มากับความเปลี่ยนแปลงของสังคมไทยมาโดยตลอดตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน

บรรณานุกรม

บรรณานุกรมประเภทหนังสือภาษาไทย

- กอบกุล อินทรวิจิต, วิมลสิทธิ์ ทรยางกูร, วีระ อินพันทั้ง, สันติ ฉันทวิลาสวงศ์. พัฒนาการแนวความคิดและรูปแบบของงานสถาปัตยกรรม อดีต ปัจจุบัน และอนาคต. กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป. 2536.
- กิตติศักดิ์ บูรณสมภพ. อนุสรณ์ทำบุญ 40 วัน ท่านเมี้ยน ช่วงรัศมี อิมามมัสยิดผดุงธรรมอิสลาม. กรุงเทพฯ : ออฟเซ็ท ครีเอชั่น. 2550.
- กุหลาบ ตฤชณานนท์. ประวัติเจ้าพระยาอภัยราชา (ม.ร.ว.ลพ) เจ้าพระยาบดินทรเดชา (ม.ร.ว.อรุณ). พระนคร : โรงพิมพ์สยามประภท. 2456.
- โกมารกุล มนตรี. พระยา. เอกะหมัดและต้นสกุลบุณนาค. นนทบุรี: ศรีปัญญา. 2546.
- คณะกรรมการจัดงานเสวนา “มุสลิมมัสยิดต้นสนกับบรรพชนสามยุคสมัย”. มุสลิมมัสยิดต้นสนกับบรรพชนสามยุคสมัย. กรุงเทพฯ : จิรัชการพิมพ์. 2544.
- จากเอกสารพิมพ์ดีด 2482. เล่าเรื่อง...เอกะหมัด ต้นสกุลบุณนาค. กรุงเทพฯ : บ้านทีกสยาม. 2553.
- จุฬิศพงศ์ จุฬารัตน์. ชุมนางกรมท่าขวา : การศึกษาบทบาทและหน้าที่ในสมัยอยุธยาถึงสมัยรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2153-2435. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2546.
- ชาติรี ประกิตนทการ. การเมืองและสังคมในศิลปะสถาปัตยกรรม สยามสมัย ไทยประยุกต์ ชาตินิยม. กรุงเทพฯ : มติชน. 2547.
- ประยูร อุลุชาฎะ. แบบแผนบ้านเรือนในสยาม : เรือนไทย เรือนปั้นหยา เรือนมะนิลา เรือนขนมปังขิง. กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2555.
- ประยูรศักดิ์ ชลาชนเดชะ. มุสลิมในประเทศไทย. กรุงเทพฯ : โครงการ หอสมุดกลาง อิสลาม สายสกุลสุลต่านสุลัยมาน. 2539.
- ย้ปลอน, แอลิส อาร์, มัทศจรร์ยแห่งสัญลักษณ์ เครื่องราง และเคล็ดลับนำโชค, กรุงเทพฯ : ซีเอ็ดดูเคชั่น, 2552.
- ศักดิ์ชัย สายสิงห์. งานช่าง สมัยพระนั่งเกล้า. กรุงเทพฯ : มติชน. 2551.
- _____. พุทธศิลป์สมัยรัตนสินทร์ : พัฒนาการของงานช่างและแนวคิดที่ปรับเปลี่ยน, กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2556.

ศูนย์มุสลิมศึกษา สถาบันเอเชียศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. สถาบันพระมหากษัตริย์กับมุสลิมใน
แผ่นดินไทย. กรุงเทพฯ : ศูนย์มุสลิมศึกษา สถาบันเอเชียศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2556.

สมชัย อนุমানราชธน, อัล อิสลาม, กรุงเทพฯ : กรมเอเชียใต้ ตะวันออกกลาง และแอฟริกา กระทรวงการ
ต่างประเทศ, 2550.

เสนอ นิลเดช. เรือนเครื่องผูก. กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ. 2547.

สุดารา สุจฉายา. ธนบุรี. กรุงเทพฯ : สารคดี. 2553.

เสาวนีย์ จิตต์หมวด. กลุ่มชาติพันธุ์ : ชาวไทยมุสลิม. กรุงเทพฯ : กองทุนสง่ารัฐจิระอัมพร. 2531.

เวนิสา เสนีวงศ์ฯ. สมเด็จพระเจ้าพระยาสุกุล บุนนาค. กรุงเทพฯ : บางกอกบุ๊ก. 2541.

อาดิศร์ อิดริส รักษมณี. มัสยิดในกรุงเทพฯ. กรุงเทพฯ : มติชน. 2557.

อุทัย หิรัญโต. มุสลิมในประเทศไทย. กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์. 2521.

บรรณานุกรมประเภทสารนิพนธ์

เชาว์ศิริ ช่วยจันทร์. การวิเคราะห์รูปแบบทางศิลปะและแรงบันดาลใจของศิลปะที่ได้รับอิทธิพลศิลปะ
เปอร์เซีย กรณีศึกษา : กุฎีเจริญพาศน์ เขตบางกอกใหญ่ กรุงเทพมหานคร. สารนิพนธ์ (ศศ.บ.
(ประวัติศาสตร์ศิลปะ))--มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2554.

นิตา อาลี. ความหลากหลายทางรูปแบบศิลปกรรมของมัสยิดในเขตชุมชนบางคอแหลม,
ปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร,
2555.

เพชร หมั่นเรียน. การศึกษาสถาปัตยกรรมเขตพระราชฐานชั้นในของพระบรมหาราชวังและพระราชวัง
สมัยรัชกาลที่ 3 – 5. วิทยานิพนธ์ (ศศ.ม. (ประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม))--มหาวิทยาลัยศิลปากร,
2552.

มะยาก็ ไมมูรา. วิถีชีวิตของชาวมุสลิมในสมัยรัชกาลที่ 3 : มุมมองจากจิตรกรรมฝาผนัง ฝั่งธนบุรี. สาร
นิพนธ์ (ศศ.บ. (โบราณคดี))--มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2554.

วสมน สาณะเสน. แนวคิด รูปแบบ และพัฒนาการของมืหรือบของมัสยิดต้นสน เขตบางกอกใหญ่
กรุงเทพมหานคร = Concept, style and development of the mihrabs of Tonson

Mosque ; Bangkok Yai district; Bangkok. วิทยานิพนธ์ (ศ.ม. (ทฤษฎีศิลป์))—มหาวิทยาลัย
ศิลปากร, 2557.

วิภาวี พงษ์ปิ่น, การดำรงชาติพันธุ์มุสลิมในสังคมเมือง กรณีศึกษา : ชุมชนมัสยิดบางหลวง (กูฎีขาว).
กรุงเทพฯ, ปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต ภาควิชามานุษยวิทยา คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร,
2549.

อัศวิน ซาบารา. การศึกษาชุมชนมุสลิมบริเวณคลองบางกอกใหญ่ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น. สารนิพนธ์
(ศศ.บ. (โบราณคดี))—มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2549.

บรรณานุกรมออนไลน์

บุรพา โชติช่วง. 2553. มัสยิด สถาปัตยกรรมเรือนไม้พื้นถิ่นใต้. แหล่งที่มา :

<http://www.portfolios.net/forum/topics/2988839:Topic:849589> เข้าถึงเมื่อวันที่ 18 มีนาคม 2560.

ราชบัณฑิตยสถาน. บริษัท เทนเซ็นต์ (ประเทศไทย) จำกัด. แหล่งที่มา :

<http://dictionary.sanook.com/search/%E0%B8%9B%E0%B8%B1%E0%B9%89%E0%B8%99%E0%B8%AB%E0%B8%A2%E0%B8%B2> เข้าถึงเมื่อวันที่ 18 มีนาคม 2560.

วาทีน ศานต์ สันติ. กบฏมัทกะสัน. 2550. แหล่งที่มา : <https://www.gotoknow.org/posts/138679>.
เข้าถึงเมื่อวันที่ 30 พฤษภาคม 2560.

สำนักประชาสัมพันธ์ เขต 8 กาญจนบุรี. 2557. ปริศนามัสยิด 300 ปี. แหล่งที่มา :

http://region8.prd.go.th/ewt_news.php?nid=7001 เข้าถึงเมื่อวันที่ 18 มีนาคม 2560.

Navarat C. 2555. หลังกาแบบไทย. แหล่งที่มา :

<http://www.reurnthai.com/index.php?topic=4978.210> เข้าถึงเมื่อวันที่ 18 มีนาคม 2560.